

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»
Факультет соціології і права
Кафедра соціології**

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри
_____ Павло КУТУЄВ
«__» _____ 20__ р.

**Дипломна робота
на здобуття ступеня бакалавра
за освітньо-професійною програмою «Врегулювання конфліктів та
медіація»
спеціальності 054 «Соціологія»
на тему: «Вплив культури індивідуалізму на інститут сім'ї в сучасному
українському суспільстві»**

Виконала:
студентка IV курсу, групи СЛ-61
Біленікіна Ольга Борисівна _____

Керівник:
К. пол. н., старший викладач кафедри соціології
Якубін Олексій Леонідович _____

Рецензент:
К. пед. н., викладач кафедри теорії та практики управління
Бриль Юлія Олексіївна _____

Засвідчую, що у цій дипломній роботі
немає запозичень з праць інших авторів
без відповідних посилань.
Студентка _____

Київ – 2020 року

**Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Факультет соціології і права
Кафедра соціології**

Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)

Спеціальність 054 «Соціологія»

Освітньо-професійна програма «Врегулювання конфліктів та медіація»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Павло КУТУЄВ

«__» _____ 20__ р.

ЗАВДАННЯ

на дипломну роботу студентці

Біленікіній Ользі Борисівні

1. Тема роботи «Вплив культури індивідуалізму на інститут сім'ї в сучасному українському суспільстві», керівник роботи Якубін Олексій Леонідович, кандидат політичних наук, старший викладач кафедри соціології,

затверджені наказом по університету від «24» квітня 2020 р. №1039-с

2. Термін подання студентом роботи 11.06.2020

3. Об'єкт: інститут сім'ї під впливом культури індивідуалізму.

Предмет: вплив культури індивідуалізму на інститут сім'ї, як передумова виникнення конфліктів у сучасному українському суспільстві.

4. Зміст роботи

ВСТУП

РОЗДІЛ I Теоретико-методологічне підґрунтя досліджень впливу культури індивідуалізму на інститут сім'ї в сучасній Україні

1.1. Культура індивідуалізму у соціологічному вимірі

1.2. Сучасний стан інституту сім'ї в Україні

1.3. Трансформації інституту сім'ї як результат впливу культури індивідуалізму

Висновок до розділу I

РОЗДІЛ II Конфліктогенний вимір впливу культури індивідуалізму на інститут сім'ї в сучасному українському суспільстві

2.1. Вплив культури індивідуалізму на шлюбну поведінку

2.2. Вплив культури індивідуалізму на репродуктивну поведінку

2.3. Вплив культури індивідуалізму на сімейну поведінку

Висновок до розділу II

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

5. Дата видачі завдання квітень 2020 р.

Календарний план

№ з/п	Назва етапів виконання дипломної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Визначення напрямку дослідження	Вересень 2019	
2	Формування джерельної бази дослідження	Жовтень-листопад 2019	
3	Складання розгорнутого плану	Грудень 2019	
4	Написання вступу до роботи (визначення об'єкту, предмету, мети та завдань)	Січень 2020	
5	Підготовка і написання I розділу дипломної роботи (Теоретико-методологічне підґрунтя досліджень впливу культури індивідуалізму на інститут сім'ї в сучасній Україні)	Лютий- березень 2020	
6	Написання II розділу дипломної роботи (Конфліктогенний вимір впливу культури індивідуалізму на інститут сім'ї в сучасному українському суспільстві)	Березень- квітень 2020	

7	Проведення аналізу даних з використанням офіційних статистичних джерел та опитувань	Квітень- травень 2020	
8	Написання висновків та коригування списку літератури.	Травень-червень 2020	
9	Передача дипломної роботи на кафедру	11.06.2020	

Студент

О.Б. Біленікіна

Керівник

О.Л.

Якубін

Анотація

Біленікіна О.Б. Вплив культури індивідуалізму на інститут сім'ї в сучасному українському суспільстві. – На правах рукопису. Дипломна робота з напрямку підготовки 054 – «Соціологія». – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», кафедра соціології. – Київ, 2020. – ... с., список джерел з 70 найменувань.

Українське суспільство знаходиться на шляху до постіндустріального ладу, що, в свою чергу, ґрунтуючись на засадах культури індивідуалізму, викликає трансформації в соціальному інституті сім'ї. Дані трансформації формують конфліктогенний вимір на всіх рівнях суспільної організації та їх наслідки слугують основою для ідентифікації сучасного стану української сім'ї як кризового. Дослідження конфліктогенного виміру впливу культури індивідуалізму на інститут сім'ї в сучасному українському суспільстві на прикладі шлюбної, репродуктивної та сімейної поведінки висвітлюють дискусабельність такої оцінки останнього. В роботі доводиться неоднозначність можливості потрактування впливу культури індивідуалізму як деструктивного, по відношенню до інституту сім'ї. Для цього проведено аналіз та синтез даних кількісних та якісних соціологічних досліджень, на основі яких зроблено висновок щодо великої міри суб'єктивності суспільних взаємодій в межах інституту сім'ї.

Ключові слова: інститут сім'ї, культура індивідуалізму, трансформації соціального інституту сім'ї, постіндустріальне суспільство, репродуктивна поведінка, шлюбна поведінка, сімейна поведінка, демографічна криза, народжуваність.

Abstract

Bilenikina O.B. The influence of individualism culture on the family institution in modern Ukrainian society. - On the rights of the manuscript. Bachelor's Degree Thesis. Speciality 054 – Sociology. - National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Department of Sociology. - Kyiv, 2020. -... p., 70 sources.

Ukrainian society is on the way to a post-industrial system, which, in turn, based on the principles of the culture of individualism, causes transformations in the social family institution. These transformations form a conflict-generating dimension at all levels of social organization and their consequences serve as a basis for identifying the current state of the Ukrainian family as a crisis. Studies of the conflictogenic dimension of the influence of individualism culture on the family institution in modern Ukrainian society based on the example of marital, reproductive and family behavior highlight the debatability of its assessment. The paper proves the ambiguity of the possibility of interpreting the influence of the individualism culture as destructive in relation to the family institution. To this end, the analysis and synthesis of data from quantitative and qualitative sociological research, based on which a conclusion was made about the large degree of subjectivity of social interactions within the institution of the family.

Key words: family institution, culture of individualism, transformations of social family institution, post-industrial society, reproductive behavior, marital behavior, family behavior, demographic crisis, birth rate.

Зміст

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ I Теоретико-методологічне підґрунтя досліджень впливу культури індивідуалізму на інститут сім'ї в сучасній Україні .	12
1.1. Культура індивідуалізму у соціологічному вимірі.....	12
1.2. Сучасний стан інституту сім'ї в Україні.....	23
1.3. Трансформації інституту сім'ї як результат впливу культури індивідуалізму.....	37
Висновок до розділу I.....	52
РОЗДІЛ II Конфліктогенний вимір впливу культури індивідуалізму на інститут сім'ї в сучасному українському суспільстві.....	53
2.1. Вплив культури індивідуалізму на шлюбну поведінку...	55
2.2. Вплив культури індивідуалізму на репродуктивну поведінку.....	73
2.3. Вплив культури індивідуалізму на сімейну поведінку...	88
Висновок до розділу II.....	95
ВИСНОВКИ.....	96
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	98
ДОДАТКИ.....	104

..

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасне українське суспільство знаходиться під впливом загальносвітових процесів еволюції, яка передбачає перехід від модерного ладу до постмодерного або інформаційного. Суспільство постмодерну характеризується якісно новим підходом до питань виробництва та споживання, завдяки тому, що ґрунтується на досягненнях науково-технічного прогресу. В свою чергу, останній детермінує виникнення альтернативних моделей поведінки, які сприяють посиленню впливу культури індивідуалізму на всіх акторів суспільних взаємодій. Через це виникає конфліктогенний вимір, адже однією з ознак постіндустріального суспільства є виникнення множинних ризиків. Це явище насамперед пояснюється тим, що кожний несе індивідуальну відповідальність за здійснений вибір та його наслідки, а традиційні суспільні ролі та моделі поведінки стають розмитими та не ефективними. Загалом, культура індивідуалізму є не від'ємною частиною постіндустріального ладу, настання якого є неминучим.

Специфіка вищенаведених процесів в Україні обумовлена її культурно-історичним розвитком та соціально-економічним становищем. Зокрема, окрім конфліктів, які виникають внаслідок глобальних чинників, існують та посилюються під впливом останніх і суто українські суспільні проблеми. Тим самим конфліктогенний вимір впливу культури індивідуалізму на сучасне українське суспільство стає значно суттєвішим.

Зокрема, через низку соціально-економічних наслідків суспільних трансформацій, що тривають в Україні з часів набуття Незалежності, функціонування інституту сім'ї і так характеризувалося низкою комплексних проблем, при чому послідовна державна політика щодо їх вирішення не запроваджувалась. Під впливом культури індивідуалізму вони посилились, що дало підстави констатувати кризовий стан цього соціального інституту. Так, в нашій державі відбувається старіння нації, стрімке скорочення населення та створюються всі передумови для соціально-демографічної

кризи. При чому, хоча подібні процеси відбуваються у більшості розвинутих країн Європи, в нашій країні відсутні наявні в них можливості для мінімізації їх негативних наслідків.

Таким чином, постають два наріжних питання – чи дійсно саме під впливом культури індивідуалізму інститут сім'ї в Україні знаходиться в кризовому стані і як адаптувати його функціонування до умов постіндустріального ладу, не зменшуючи, а прискорюючи темпи розвитку суспільства.

Необхідність пошуку відповідей на них обумовлює актуальність дослідження впливу культури індивідуалізму на інститут сім'ї в сучасному українському суспільстві, у його конфліктогенному вимірі, на прикладі шлюбної, репродуктивної та сімейної поведінки в Незалежній Україні.

Стан наукової розробленості проблеми. Для розуміння конфліктогенного виміру постіндустріального ладу, обумовленого спричиненими ним трансформаціями суспільств, в тому числі й під впливом культури індивідуалізму базисними є праці – З. Баумана «Плинні часи. Життя в добу непевності» (2013 р.), У. Бека «Що таке глобалізація?» (2001 р.), Д. Белла «Прийдешнє постіндустріальне суспільство» (1999 р.), Н. Лумана «Поняття ризику» (1994 р.) та Е. Тоффлера «Третя хвиля» (2004 р.).

Основоположними працями, в яких досліджено вплив культури індивідуалізму та суспільних трансформацій на інститут сім'ї є роботи Е. Гідденса «Трансформація інтимності: сексуальність, кохання та еротизм у сучасних суспільствах» (2000 р.), Р. К. Мертон «Соціальна структура та аномія» (1966 р.), Й. Штумпетера «Капіталізм, соціалізм та демократія» (1995 р.) .

Серед праць вітчизняних вчених, в яких досліджено вплив трансформацій на українське суспільство та інститут сім'ї в ньому нам видаються засадничими роботи Л. С. Лісогора та В. Г. Саріогло «Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку» (2009 р.) й Е. М. Лібанової «Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної

політики: регіональний аспект» (2015 р.).

Внеском даної роботи у розробку проблеми функціонування інституту сім'ї в сучасній Україні буде дослідження конфліктогенного виміру впливу культури індивідуалізму на прикладі шлюбної, репродуктивної та сімейної поведінки впродовж останніх 30 років, з урахуванням регіональної специфіки нашої держави.

Об'єктом роботи є інститут сім'ї під впливом культури індивідуалізму.

Предметом дослідження є вплив культури індивідуалізму на інститут сім'ї, як передумова виникнення конфліктів у сучасному українському суспільстві.

Мета роботи – дослідити конфліктогенний вимір впливу культури індивідуалізму на інститут сім'ї в сучасній Україні, виокремивши його за такими основними проявами як шлюбна, репродуктивна та сімейна поведінка.

Основні завдання:

1. Висвітлити теоретико-методологічне підґрунтя досліджень впливу культури індивідуалізму на інститут сім'ї в сучасній Україні.
2. Описати суть, основні характеристики й причини формування, підходи та концепції досліджень культури індивідуалізму у соціологічному вимірі.
3. Виокремити передумови виникнення, загальні риси й функції інституту сім'ї в сучасній Україні.
4. Окреслити специфіку трансформацій інституту сім'ї під впливом культури індивідуалізму.
5. Дослідити конфліктогенний вимір впливу культури індивідуалізму на інститут сім'ї в сучасному українському суспільстві.
6. Проаналізувати вплив культури індивідуалізму на шлюбну поведінку.
7. Охарактеризувати вплив культури індивідуалізму на репродуктивну поведінку.

8. З'ясувати вплив культури індивідуалізму на сімейну поведінку.

9. Здійснити синтез та узагальнення виявлених в ході роботи тенденцій та наслідків виникнення конфліктів в українському суспільстві внаслідок впливу культури індивідуалізму на інститут сім'ї.

В даній роботі ми розкриємо передумови неминучого посилення впливу культури індивідуалізму та його конфліктогенний вимір в українському суспільстві. Проаналізуємо деструктивні та конструктивні аспекти цього впливу на функціонування сучасного інституту сім'ї. Здійснимо дослідження впливу культури індивідуалізму на шлюбну, репродуктивну та сімейну поведінку, з урахуванням регіональної специфіки впродовж останніх 30 років.

Методи дослідження. У роботі було використано міждисциплінарний та компаративний підходи, а також загальнонаукові методи – аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення. За основу емпіричного аналізу стали дані якісних та кількісних соціологічних методів досліджень, отримані завдяки наявним у відкритому доступі в мережі Інтернет масивів даних Державної служби статистики, Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи, аналітичної групи «Рейтинг» та фонду Демократичні ініціативи ім. І. Кучерива.

Теоретична та практична цінність роботи. Теоретичне та практичне значення проведеного дослідження «Вплив культури індивідуалізму на інститут сім'ї в сучасному українському суспільстві» полягає у створенні підґрунтя для подальших наукових розробок, та розвитку положень щодо кризового стану сучасної української сім'ї з урахуванням регіональної специфіки впродовж останніх 30 років, а також співставлення даних опитувань та статистики.

Структура дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів поділених на три підрозділи кожний, висновків, списку використаних джерел з 70 найменувань та 7 додатків. Загальний обсяг роботи становить .... ст., з яких ..... основного тексту.

РОЗДІЛ I. Теоретико-методологічне підґрунтя досліджень впливу культури індивідуалізму на інститут сім'ї в сучасній Україні

Індивідуалізм як суспільний культурний феномен та світоглядний принцип постіндустріальної парадигми побудови людських взаємин, базується на принципах свободи й демократичної участі у різних формах інституціональної активності. Розвиток та поширення культури індивідуалізму обумовлені еволюційним розвитком суспільства, а наслідки від аплікації властивих їй принципів та цінностей видозмінюються разом з кожним етапом розвитку останнього, виявляючи різноманітні позитивні та негативні наслідки, ступінь вираженості яких детермінований конкретно-історичним розвитком суспільства.

Соціологічний вимір дослідження культури індивідуалізму дозволяє проаналізувати його вплив на чи не найголовнішу соціальну інституцію – сім'ю. У сучасній Україні вона перебуває у стані трансформацій, наслідки яких є вкрай дискусійними, зокрема стають підґрунтям для тверджень щодо її кризи. Отже, для з'ясування впливу культури індивідуалізму на інститут сім'ї в сучасному українському суспільстві, необхідно висвітлити теоретико-методологічне підґрунтя цього питання. Останнє, в свою чергу, становлять наукові розвідки, присвячені засадничим концепціям та підходам у дослідженнях культури індивідуалізму у соціологічному вимірі, генези сучасного стану інституту сім'ї в Україні та його трансформаціями під впливом культури індивідуалізму.

1.1. Культура індивідуалізму у соціологічному вимірі

Витоки культури індивідуалізму у соціологічному вимірі виникли в Стародавній Греції, зокрема, вперше були сформульовані Демокритом і софістами. Пізніше, їх розширив і допрацював Епікур, стоїки та скептики.

В епоху Відродження та роки Реформації культуру індивідуалізму

повернули до широкого вжитку представники освічених верств Європи, які її використовували для обґрунтування ідей самоцінності буття окремої людини та особистої відповідальності за свою долю. У цей період вона й набула ознак культури, діставши розвитку у філософсько-етичних роботах: Гельвеція, І. Бентама, Дж. Локка, Дж. С. Мілля, Д. Рікардо, Ж. Ж. Руссо, Б. Франкліна, Д. Юма та ін. В них основним принципом культури індивідуалізму затверджувався гуманізм, який, в свою чергу використовувався для позиціонування людини в суспільстві та аргументації проведення антифеодальної політики (Докука, 2013). Таким чином, в цей період вона остаточно дістала аплікативності у соціологічному вимірі.

Основоположними для розуміння сучасної культури індивідуалізму у соціологічному вимірі є наукові праці:

1) «Багатство народів» (1776 р.) авторства А. Сміта, де стверджується, що соціальний індивід, піклуючись про особисту вигоду, незалежно від свого бажання, приносить користь суспільству. При цьому, зазначена користь більша, ніж якби він свідомо прагнув до загального блага;

2) «Демократія в Америці» (1864 р.) авторства А. де Токвіля, який ввів до широкого вжитку термін «індивідуалізм», описавши його як природну та помірковану реакцію людини на авторитаризм державної влади та політичний деспотизм. Науковець підкреслював, що наслідком індивідуалізму є не самотність, а зменшення кількості зв'язків, заради підвищення їх якості. Так, соціальний індивід зосереджується на сім'ї та референтних для нього групах, відсторонюючись від суспільства в цілому. Відповідно, культура індивідуалізму апелює до прагнення стабільності та раціональності, заперечуючи радикалізм й інфантилізм. Однак, постійним ризиком індивідуалізму є загроза його трансформації в егоїзм. Зауважимо, що А. де Токвіль передбачив посилення впливу культури індивідуалізму по мірі розвитку демократії як принципу рівності й ослаблення, внаслідок цього, ступеню впливу соціальних інститутів на приватне життя соціальних індивідів, а також розмиття соціальних ролей останніх;

3) «Втеча від свободи» (1941 р.) авторства Е. Фромма, в якій автор прогнозує зміцнення позицій культури індивідуалізму у суспільстві та негативний вплив цього на соціального індивіда, обумовлений постійним зростанням психологічного навантаження, що провокує виникнення різних форм ескапізму, зокрема, залежностей (алкоголізму, тютюнопаління, наркотизму, тощо);

4) «Дорога до рабства» (1944 р.) авторства Ф. фон Хайека, що визначила політику М. Тэтчер та Р. Рейгана. В цій праці викладений принцип методологічного індивідуалізму, вкрай дискусійний з позицій класичної соціології, які передбачають, що за основу приймається суспільство. Автор наголошує, що наслідком культури індивідуалізму в суспільстві є розчленовування загальної беззаперечної істини на безліч особистісно-орієнтованих, які, множачись, тим самим знищують її. При цьому, соціальне ціле необхідно пояснювати за допомогою аналізу дій окремих індивідів;

5) «Плинні часи» (2008 р.) авторства З. Баумана, в якій він відзначає постійну індивідуалізацію як спосіб існування сучасного суспільства, відповідно, цінності культури індивідуалізму припиняють бути предметом вибору соціального індивіду (Пискорська, 2006; Ващенко, 2012; Докука, 2013; Мамедов, 2015; Корень, 2018).

Узагальнюючи, можливо стверджувати, що культура індивідуалізму у соціологічному вимірі, має досліджуватися як спосіб поєднання у діяльнісних мапах особистості та соціуму, де наміри людини, разом з їх практичним втіленням, слугують запорукою здатності діяти свідомо, тобто у символічному світі, як позначав це Т. Парсонс. Культура індивідуалізму одночасно детермінує підсистеми суспільства та виступає характеристикою соціальної практики. Це уможливорює виокремити у її структурі такі потрактування як:

- 1) ідеального типу суспільного устрою, що протилежний колективізму;
- 2) стилю життя, ментальні програми якого визначають відповідні модальні моделі поведінки соціальних індивідів;

3) системи світогляду, сформованої з певних моральних принципів і норм поведінки особистості, основними ідеями якої є:

- ❖ свобода вибору (відзначимо, що згідно Ж. Ліпо, вона лише теоретично не знає кордонів, в реальності ж є обмеженою об'єктивними законами логіки відображеними у різних положеннях наук – медицини, економіки, фізики, та ін.. Таким чином, свобода життя як послідовність власних виборів є не кінцевою метою прагнень соціального індивіда, а соціальною нормою, що формує соціальне замовлення на виникнення інформаційного суспільства. Саме останнє покликане забезпечити інформаційну підтримку раціонального зменшення ризиків вибору);

- ❖ всі цінності є особистісно-орієнтованими;
- ❖ необхідна абсолютна рівність у правах і обов'язках;
- ❖ людина є доброю від народження, тобто природно;
- ❖ неприпустимо ставитись до людини як до засобу, а не до мети;
- ❖ неприпустимо ставитись до суспільства як до мети, а не до засобу;

4) принцип організації та самоорганізації інтеракцій в суспільстві соціальних індивідів, заснований на:

- ❖ пріоритеті інтересів соціального індивіда над такими групи або суспільства;

- ❖ розгляді суспільства не як здатної до самоорганізації спільності, а як сукупності самодостатніх соціальних індивідів, що призводить до абсолютизації автономії й антиетатизму;

- ❖ визнання самоціллю самореалізації соціального індивіда, тоді як суспільство та держава є допоміжними засобами для її досягнення;

- ❖ кореляції свободи та незалежності соціального індивіда з його особистою відповідальністю за прийняті рішення та необхідністю самостійно взаємодіяти з їх наслідками, а також бюрократизацією суспільства, як способом упорядкувати взаємодію безлічі індивідів без обмеження їх прав і свобод;

5) ідеологія, що об'єднує основні аспекти інтеракції соціальних

індивідів і базується на специфіці способів освоєння ними дійсності:

- ❖ соціологічна – заперечує станову стратифікацію суспільства, що визнає за основу суспільного функціонування потреби окремих його членів;

- ❖ етико-політична – підкреслює значущість капіталізму як поєднання принципів свободи приватного підприємництва та користі, як регулятора поведінки людини, що було вперше сформульовано Г. Спенсером. Згідно Л. Валла та Дж. Уолдрона, негативними формами культури індивідуалізму в цьому аспекті будуть егоїзм і анархія;

- ❖ теоретично-філософська – визнає реальність тільки індивідуального (наприклад, вчення номіналізму) суб'єктивного, тобто реальність своєї свідомості чи «Я» (наприклад, вчення соліпсизму або теорія репрезентації), тим самим заперечуючи можливість обов'язкових для всіх положень або поглядів (суб'єктивізм, перспективізм, плюралізм). Наприклад, згідно з Х. Г. Гадамером, метою гуманітарних наук є не фіксація знань та їх розширення з метою більш глибокого розуміння загальних законів розвитку певних об'єктів, а в досягнення розуміння того, які вони та чому це так. Іншим прикладом є заперечення Ф. Хайєком соціальної стратифікації, оскільки їй не притаманна власна специфічна реальність, а лише та, що створюють мислячі та діючі соціальні індивіди;

- ❖ господарсько-економічна – стверджує, що економічне життя суспільства найкращим чином регулюється за допомогою рішень, прийнятих соціальними індивідами та є результатом вільного підприємництва й невтручання з боку держави. Так, за Ф. Хайєком, культура індивідуалізму передбачає обов'язкову конкуренцію в усіх сферах життя суспільства, коли взаємодопомога перетворюється в стратегічну інвестицію;

- ❖ освітньо-педагогічну – передбачає всебічну освіту соціальних індивідів з метою їх максимального розвитку, а також педагогічну роботу з урахуванням індивідуальних особливостей учнів (Олейник, 2006; Пискорська, 2006; Ващенко, 2012; Докука, 2013; Лубський, 2017).

З метою конкретизації, зауважимо, що згідно визначення Г. Хофстеда у

соціологічному вимірі культура індивідуалізму це показник того, чи вважають за краще люди піклуватися про себе та власні сім'ї, або ж мають схильність об'єднуватись в певні групи, що несуть колективну відповідальність за них в обмін на лояльність до себе.

Еволюція соціуму, виходячи з культури індивідуалізму – утилітарна, що насамперед розкрито в роботах: Т. Гоббса, П. А. Гольбаха, Г. Спенсера, Д. Белла, Дж. Нейсбіта та ін.. Саме ця її якість детермінує виникнення постіндустріального суспільства як заснованого на споживанні, оскільки задоволення постійно зростаючих людських потреб є основою розвитку суспільства, про що писали в свої працях багато вчених, наприклад:

1) К. Маркс зазначає перехід від традиційних кланово-родових зв'язків до інтеракцій на основі приватної власності та товарного обміну, що стає базисом його теорії класифікації товариств по залежності («особистої» або «речової»);

2) Е. Дюркгайм, в межах концепції соціальної солідарності, відзначає перехід від товариств механічної (традиційної, в якій домінує колективна свідомість) до органічної (індустріальної, в якій домінує прогресивний індивід) солідарності. Даний перехід пояснюється посиленням позицій диференційованої розвиненості соціального індивіда (спеціалізацією), оскільки суспільства з органічною солідарністю, базуються на поділі праці й обміні діяльністю, на відміну від архаїки недиференційованого функціонування індивіда всередині гомогенної громади традиційного;

3) М. Вебер у своїй теорії раціоналізму проголошує перехід суспільства від цінностей колективізму до цінностей індивідуалізму, на основі ідеї формування вільної особистості. Передбачається, що ментальність носіїв вродженого статусу замінюється на свідомість суб'єкта договору, традиційні спадкові привілеї змінюються загальною рівністю, а відсутність свободи кланово-родових характеристик трансформується в свободу соціального вибору;

4) Дж. Гелбрейт серед чинників еволюції суспільства виділяє також і

прагнення до матеріальної вигоди;

5) М. Маклюен серед чинників еволюції суспільства, результатом яких стало посилення позицій культури індивідуалізму, виділяє спосіб і характер комунікації. Він доводить, що друкарство змінило характер мислення та стиль життя соціальних індивідів, ставши однією з перших технологій масового виробництва та споживання, й надало можливості для саморозвитку й самореалізації широким верствам (Олейник, 2006; (Олейник, 2006; Докука, 2013).

Таким чином, культура індивідуалізму стає символом соціокультурної трансформації модерну та дискурсом суспільства постмодерну, що відображено в роботах Ж. Липовецького, М. В. Рендл та ін. Її розвиток і поширення безпосередньо взаємопов'язані з науково-технічним прогресом. Так, вона популяризувалась на початку промислових революцій в Західній Європі, які й були початком епохи індустріальної модернізації.

Наприклад, згідно Дж. Брунера, саме віра людини в себе, її здатність протистояти силам природи та впливати на навколишній світ зумовила розвиток індивідуалізму. У традиційному суспільстві він був неможливий, оскільки приватність унеможлиблювала, на відміну від колективності, ефективний вплив на зовнішні умови, тобто не сприяла виживанню й зростанню популяції.

Загалом, культура індивідуалізму займає провідне місце в суспільстві колективного Заходу з кінця 1980-х років, оскільки входить до числа базових ліберальних принципів (поряд з раціоналізмом, утилітаризмом, антипатерналізмом й егалітаризмом). У загальносвітовому розрізі вона також посилюється, оскільки все більше країн переходять до демократичної форми соціального устрою. У свою чергу, принципи (відсутність обмежень з боку влади, гарантія реалізації прав і свобод, плюралізм думок, тощо) останньої сприяють найбільш повній аплікативності культури індивідуалізму в суспільстві.

Так, згідно з К. Мангаймом, структуроутворюючим принципом

демократії є принцип життєдіяльнісної автономії, або життєвої самості індивідів як соціальних одиниць. Також, згідно з Ф. Хайєком, демократичні ідеали є наслідком основних принципів культури індивідуалізму. Таким чином, ліберальна держава, не повинна втручатись в приватне життя з іншою метою, ніж для необхідної охорони (життя, свободи і майна) громадян, а у політичній сфері вона покликана коректно відстоювати їх інтереси, шляхом представницького правління. Відповідно, громадяни ліберальної держави не обмежені нею у видах діяльності або способах самовизначення (Олейник, 2006; Пискорська, 2006; Докука, 2013; Корень, 2018).

Ліберальна модель організації суспільства з урахуванням принципів індивідуалізму передбачає переважання цінностей:

- 1) в економічній сфері – приватної власності й економіки вільного ринку;
- 2) в соціальній сфері – орієнтації на задоволення всіх потреб соціальних індивідів за допомогою громадських інституцій, толерантності, відкритого суспільства;
- 3) в політико-правовій сфері – абсолютної рівності прав й обов'язків, демократичного політичного режиму, правової держави, високого рівня громадянської активності;
- 4) в духовній сфері – свободи як можливості усвідомленого індивідуального вибору та неминучої особистісної відповідальності за його наслідки (Олейник, 2006; Ващенко, 2012; Лубський, 2017).

Узагальнюючи, можна помітити що основними стандартами соціальності індивідуалістичного типу суспільства є: індивідуалізм, вільна конкуренція як універсальний принцип регуляції суспільних процесів й утилітарність еволюції соціуму, що базується на зростанні попиту та пропозиції (виробництва та споживання). Саме вони визначають особливості впливу культури індивідуалізму на взаємодію між соціальними індивідуумами. Останні були сформульовані З. Бауманом як: мінливість трактувань, відсутність поляризації та гарантій, епізодичність біографій та

кліповість мислення, приховування особистостей за аватарами, раціоналізація контактів соціальних індивідів. Отже, культура індивідуалізму у соціологічному вимірі має значний вплив на всіх рівнях організації – від суспільного до індивідуального, що підтверджується якісними соціологічними, культурологічними та психологічними дослідженнями (Мамедов, 2015; Лубський, 2017).

Якісні соціологічні дослідження ступеня впливу культури індивідуалізму, зокрема Г. Хофстеда і Ф. Тромпенаарса, сформували переконання в тому, що в країнах колективного Заходу вона превалює, тоді як на Сході сильніше вплив цінностей колективізму. Зауважимо, що в Україні після розпаду Радянського Союзу вплив культури індивідуалізму на всі соціальні інституції та значно зріс, тим самим обумовивши їх трансформації, що викликало зміни у способі життя її громадян (Докука, 2013).

Специфіка впливу культури індивідуалізму на соціального індивіда виражається 2 способами організації, які у поєднанні формують спосіб його життя:

1) аналітичним стилем мислення – він впорядковує пізнавальну діяльність, припускаючи поділ цілого на частини, на противагу синкретичному (передбачає цілісне й образно-метафоричне пізнання навколишнього світу);

2) цілераціональним стилем життєдіяльності – він впорядковує повсякденну активність людини, що сформована під впливом аналітичного стилю мислення. На противагу ціннісно-раціональному стилю, цілераціональний спрямований на саморозвиток заради досягнення конкретного результату, без орієнтації на самоцінність людських відносин або суспільства (Лубський, 2017).

У поєднанні, аналітичний стиль мислення та цілераціональний стиль повсякденної життєдіяльності, формують властиву для культури індивідуалізму цілераціональну парадигму мислення. Згідно неї, кожна

людина унікальна та самоцінна, а також володіє всіма необхідними ресурсами для саморозвитку. Відповідно, виникає толерантність як лояльне ставлення до «чужого» та зацікавленість в ньому з позицій раціонального опанування або необхідності пошуку взаєморозуміння, які необхідної умови для стабільного розвитку.

Зауважимо, що згідно з М. Оксіютта, в культурі індивідуалізму, втручання в чуже життя навіть з добрими намірами є порушенням прав і свобод іншого. Зокрема, він підкреслює, що можливо сприяти щастю іншого в потрактуванні останнього, проте не припустимо його «покрещувати» або «вдосконалювати» (Лубський, 2017).

Ступінь впливу культури індивідуалізму на соціального індивіда може бути виражена через зіставлення з такими інтенціями як:

1) свободи – згідно І. Берліна, вона поділяється на дві концепції свободи негативної («свободи від», яка передбачає сприйняття дійсності як сукупності обмежень, що перешкоджають в досягненні цілей) і позитивної («свободи для», яка передбачає можливість без втручання зовнішніх чинників, за допомогою власного потенціалу та ресурсів, досягати соціальному індивіду поставлених ним цілей);

2) інакшості – прагнення до індивідуально-просторового та/або індивідуально-хронологічного різноманіття, які досягаються у результаті трансформації навколишньої дійсності за допомогою перетворюючої сили конкретного соціального індивіда. Остання вимагає від нього активності, ініціативності, відповідальності, цілеспрямованості, тощо;

3) опори на себе та віри у власні сили, що сприяє переносу акценту в соціо-гуманітарних науках з дослідження питань «справедливого» суспільства на дослідження прав і можливостей соціального індивіда (Лубський, 2017).

Таким чином, базовим поняттям в дослідженнях культури індивідуалізму в соціологічному вимірі є вільна особистість (теоретично – сучасний соціальний індивід). За М. Вебером, вона характеризується

подоланням ірраціональності традиційних суспільних практик і усвідомленням себе в якості самодостатнього вузла раціонально усвідомлених соціальних зв'язків. Згідно Е. Дюркгайма, її мораль індивідуалістична, себто орієнтована на раціональне вільнодумство. З. Бауман, у якості засадничої характеристики сучасного соціального індивіда називає його здатність до постійної рефлексії ідентичності. Це пояснюється тим, що в умовах нестабільності й ефемерності навколишньої дійсності виникає необхідність постійно відтворювати своє «Я» в процесі адаптації до трансформацій (Олейник, 2006; Мамедов, 2015).

Е. Еліот і Ч. Лемерт в концепції «нового індивідуалізму» підкреслюють що: високотехнологічна культура глобалізації зумовлює виникнення нової парадигми прийняття рішень, яка, в свою чергу, провокує постійну внутрішню емоційну боротьбу. Остання покликана об'єднати постійно зростаючий внутрішній та зовнішній досвід, в тому числі й емоційний. Тим самим досягається приборкання відчуття паніки, обумовлене швидкістю множення можливостей вибору. Відповідно, під впливом культури індивідуалізму у соціальних індивідів виникають: тривожні та депресивні стани; заклопотаність швидкоплинністю й фрагментарністю подій; нескінченна невдоволеність собою та бажання саморозвитку; постійна саморефлексія й утруднена ідентифікація (Мамедов, 2015).

Г. Тріандіс для позначення людей з індивідуалістичним світоглядом запропонував використовувати поняття «ідіоцентрика». Характерними для таких людей рисами є:

- 1) низька ефективність роботи в команді;
- 2) не скромність, що переходить в нарцисизм і егоїзм;
- 3) орієнтація на саморозвиток, проте в конфліктній ситуації переважає прагнення змінити її, а не себе;
- 4) створення референтних груп, за межами яких взаємини поверхневі та короточасні;
- 5) схильність до аутоагресії через вантаж відповідальності, що

накладається принципом покладатися лише на себе (Ващенко, 2012).

Зауважимо, що генезис рис ідіоцентрика розглядається в теорії урбанізації. Наприклад, згідно з Л. Вірта, Р. Парка та ін. подібна поведінка є адекватною реакцією на посилення тенденцій урбанізму. А серед наслідків її загострення називають пошук індивідуальних рішень індивідуальних проблем, а також уникнення делегування відповідальності та колективних дій, що відзначено в роботах Е. Гідденса, Ж. Липовецького та ін. Однак, М. Маклюен зауважує, що реальна інформатизація суспільства, зокрема, поява та поширення доступної мережі Інтернет, призводить до трансформації індивідуалізму.

Так, люди з яскраво вираженими вищенаведеними рисами ідіоцентриків, активно спілкуються та займаються командною роботою у віртуальній реальності, створюючи спільності та довіряючи незнайомцям особисту інформацію (Олейник, 2006; Докука, 2013).

Отже, культура індивідуалізму в соціологічному вимірі детермінована науково-технічним прогресом та підчас еволюції суспільства все більше інтегрується в структуру останнього, впливаючи на всі сфери життєдіяльності соціальних індивідів. Зокрема, вона змінює й інститут сім'ї, як в умовах модерності, так і в умовах постмодерну, при чому по-різному, що детальніше розглянемо нижче. Зasadничою ж особливістю впливу культури індивідуалізму на інститут сім'ї є поєднання її дії на всіх рівнях організації та чисельності ризиків девіацій та проблем ідентифікацій. Останнє актуалізує дослідження сучасного стану вищенаведеного соціального інституту в Україні.

1.2. Генеза сучасного стану інституту сім'ї в Україні

Сучасний стан інституту сім'ї в Україні обумовлений глобальними трансформаціями суспільства, викликаними хвилями науково-технічних революцій. Зокрема, вагомий вплив на нього здійснила модернізація XX ст.

Оскільки будь-які зміни завжди підтверджують принцип діалектики Г. Ф. В. Гегеля, ініціюючи позитивні та негативні наслідки, то для дослідження сучасного стану інституту сім'ї все частіше звертаються до нової міждисциплінарної галузі знань – фамілістики. В її межах об'єднані соціологія, економіка, психологія, антропологія, демографія та інші соціо-гуманітарні науки. Інститут сім'ї у фамілістичних дослідженнях слугує основою для дослідження інших інститутів, а також соціальних індивідів. Таким чином, фамілістика може бути охарактеризована як родинно-центрична соціологія (Костіна, 2019).

Основними науковими підходами в дослідженнях стану сім'ї, згідно Р. Хілла та Д. Хансена, є наступні 5:

1) інституційний – спрямований на дослідження сім'ї як соціального інституту, але на відміну від структурно-функціонального, передбачає оперування поняттями «індивід» і «культурні цінності». Наприклад, П. Сорокін, який є основоположником цього методу, розглядав сім'ю як базову структурну одиницю суспільства, з високо-специфічними функціями соціального інституту;

2) структурно-функціональний (базується на концепції структурного функціоналізму) – спрямований на дослідження сім'ї як соціальної системи, що за допомогою здійснюваних нею функцій інтегрована у структуру суспільства. Наріжними в цьому підході є поняття «структури», «функції», «визначення ситуації», «референтної групи». Наприклад, учень П. Сорокіна – Т. Парсонс, і його учень – Р. К. Мертон розробили фундаментальні теоретичні уявлення про функціональну та статусно-рольову специфіку сім'ї;

3) ситуаційний або психологічний – спрямований на дослідження взаємодії між членами сім'ї, які детерміновані підтримуваними ними цінностями та нормами в сфері шлюбних і сімейних відносин, як соціальних ситуацій, які визначають виникнення й подальше функціонування різних типів сімей. Засадничими в ньому є поняття «соціальної ситуації» та «соціальної ролі»;

4) інтеракційний або рольового аналізу (базується на концепції символічного інтеракціонізму) – спрямований на дослідження взаємодії та ієрархії соціальних і гендерних ролей між членами сім'ї. Передбачає оперування поняттями «статусу», «міжстатусних відносин», «конфлікту», «прийняття рішень»;

5) еволюційний або інституційно-історичний, одним із творців якого є Л. Морган, зорієнтований на дослідження стадій та циклів у сімейному житті, еволюції потреб і цілей під час них, а також похідних від цього моделей сім'ї;

6) неоінституціональний, основоположником якого був Д. Норт, розглядає сім'ю як соціальний інститут, що є сукупністю обмежень, які структурують взаємовідносини та формуються соціальними індивідами. Дослідження в межах цього підходу спрямовані на аналіз і синтез трансформацій інституту сім'ї, виходячи з того, що індивідуальні дії його членів є самостійною силою, що й ініціює зміни. Для підтримки стабільності інституту сім'ї, виходячи з положень даного підходу, в першу чергу важливим є дотримання неформальних (норми та кодекси поведінки, що визначають особистий вибір) обмежень, та лише потім формальних (юридичні та економічні контракти, правила) (Пьянов, 2008; Сангаджиева, 2008; Ситникова, 2010; Муртазіна, 2012; Бухалова, 2016; Долгицький, 2018).

Вищенаведені наукові підходи використовуються в соціологічних дослідженнях сім'ї на різних соціологічних рівнях і в межах різних наукових парадигм, тобто є актуальними для аналізу сучасного стану сім'ї в Україні.

Ключовими 2 рівнями в соціологічних дослідженнях сучасного стану сім'ї в Україні:

1) мікросоціологічний – розглядає сім'ю як малу соціальну групу, члени якої пов'язані між собою шлюбними або сімейними зв'язками усиновлення та живуть спільно, співпрацюючи один з одним економічно та піклуючись про потомство або інших родичів. В межах досліджень на цьому рівні передбачається, що діяльність сім'ї як малої соціальної групи спрямована на задоволення особистих потреб соціальних індивідів. Згідно

А. І. Антонова, сім'ю на мікрорівні досліджують виходячи з її історії та приватної системи ціннісних орієнтирів;

2) макросоціологічний або соціетальний – розглядає сім'ю як соціальний інститут, тобто елемент соціальної структури, а також історичну форму організації та регулювання суспільного життя. В межах цього рівня передбачається, що діяльність сім'ї як соціального інституту спрямована на задоволення потреб соціуму, та організацію життєдіяльності соціальних індивідів як його структурно-функціональних одиниць. Так, П. Бурдь'є, П. Бергер і Т. Лукман в своїх роботах вивели 6 ознак функціонування інституту сім'ї: історична спадкоємність, стабільність і закономірність, стандартність та стереотипність, соціально обумовлена циклічність. Згідно А. І. Антонова, сім'ю на макрорівні досліджують у взаємодії з іншими інститутами суспільства і в масштабах історичного часу (Ситникова, 2010; Пьянов, 2011; Шрайбер, 2011; Муртазіна, 2012; Бухалова, 2016).

Основними науковими парадигмами в дослідженнях сучасного стану сім'ї в Україні є нижченаведені 2:

1) об'єктивістська – діє на соціетальному (інституціональному) рівні та розглядає сім'ю як об'єктивну (існуючу незалежно від соціальних суб'єктів та з розвитком за власними законами) реальність. Сім'я за цією парадигмою потрактовується як соціальна макроструктура, яка є результатом діяльності соціальних індивідів, але відокремлена в часі від них самих, або сукупна форма їх буття у певних межах. Відповідно, базисним для досліджень в межах об'єктивістської парадигми є положення про те, що сім'я внутрішньо інваріантна, тоді як ззовні – поліваріантна;

2) суб'єктивістська – діє на мікросоціологічному рівні та розглядає сім'ю як суб'єктивну (існуючу в залежності від соціальних суб'єктів і з розвитком за їх законами) реальність. Сім'я за цією парадигмою потрактовується як суб'єктно-поведінкова структура, що виникає внаслідок взаємодії всередині малої соціальної групи. Особливості цієї взаємодії між соціальними індивідами (суб'єктами соціальної дії), що формують

вищезгадану групу, визначаються системою ціннісних орієнтирів останніх і поведінковими установками, детермінуючи тип сім'ї. Від типу сім'ї залежать шлюбні та сімейні відносини. Тобто, основними об'єктами досліджень в даній парадигмі є суб'єкти соціальної дії (їх соціальна поведінка та міжособистісні відносини, процеси соціальної комунікації й повсякденна діяльність, соціальний статус, тощо) (Ситникова, 2010; Пьянов, 2011; Муртазіна, 2012).

Підсумовуючи вищесказане, можна відзначити що сучасна українська сім'я це певна спільнота, яка:

- 1) об'єднує ознаки соціального інституту та малої соціальної групи, оскільки не є в повній мірі ні суб'єктом соціальних відносин, ні їх об'єктом;
- 2) характеризується діалектичною свободою та залежністю від різних соціальних трансформацій (економічних, політичних, релігійних, соціальних, культурних, тощо);
- 3) може бути тотожна домогосподарству як економіко-психологічному об'єднанню, або поєднувати кілька домогосподарств з різним ступенем залежності один від одного;
- 4) є субкультурною системою зі специфічним ладом життєдіяльності, ціннісними орієнтаціями й інтерпретативними установками, що забезпечує соціалізацію за допомогою власної культури як семантичної єдності, історично сформованої ціннісно-сенсової цілісності, що проявляється у повсякденній практиці членів сім'ї, транслюється від покоління до покоління, водночас змінюючись під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. Це є вкрай актуальним для українських родин із утрудненим процесом трансляції настанов, адже багато які з них вже не є ефективними нових соціальних і технологічних умовах, а деякі – сприяють відтворенню не конструктивних способів діяльності суспільних практик (Пьянов, 2008; Ситникова, 2010; Багомедов, 2011; Бухалова, 2016; Долгицький, 2018).

У зв'язку з радянським минулим України, що почасти визначило як специфіку її сьогодення, так і особливості формування наукових шкіл,

відзначимо що у межах феномену «сім'я» науковці з пострадянського простору, виділяють поняття «молодої сім'ї». Воно було поширене у радянських дослідженнях 80-х рр. та вкрай повільно втрачає свої ознаки під впливом постіндустріальних умов розвитку суспільства, в якому модерне поняття «молодої сім'ї» коректно застосовувати до переважної більшості осіб, що укладають перший шлюб. Ознаки молодої сім'ї детерміновані віком і, взаємопов'язаним з ним, соціальним статусом її членів. Наприклад, наявність матеріальних і фінансових труднощів, пов'язаних з відсутністю власного житла та недостатнім рівнем доходу. Або, нестійкий характер внутрішньо-сімейних стосунків, який загострюється високою ймовірністю сімейних конфліктів і криз, впродовж періоду адаптацій перших 7–8 рр. спільного життя (фамілісти виділяють 3 хвилі критичних періодів в життєдіяльності сім'ї – другі пів-року від укладення шлюбу, 3–4-й рр. і 6–7 рр.). Таким чином, як у фамілістиці загалом, так і в еволюційному науковому підході зокрема, поширеним поняттям є життєвий цикл сім'ї (Оврашко, 2011; Щербакова, 2016; Дюжиков, 2018; Костіна, 2019).

Життєвий цикл сім'ї це гносеологічний інструмент, за допомогою якого описують всі етапи генези сімейних відносин в межах певної соціальної групи. Його застосовують для дослідження хронологічного інтервалу життя конкретної сім'ї, в якому виділяють знакові події (народження дітей, розлучення батьків, смерть родичів і т.д.). Ознакою цих подій є їх здатність видозмінювати всі аспекти сім'ї (характер взаємовідносин, матеріальний і соціальний статус, тощо). В ідеальному (з дітьми, без смертей та розлучень, тощо) життєвому циклі сім'ї виділяють кілька послідовних стадій. Наприклад, в 1970 р. Дж. Бернارد і Л. Томпсон їх виокремили 8: створення сім'ї без появи нащадків (близько 2 років); народження дітей і догляд за ними (близько 3 р.); дошкільний вік дітей (приблизно 4 р.); шкільний вік дітей (близько 7 р.); підлітковий вік дітей (також близько 7 р.); перехід дітей до самостійності (до 7 р.); проживання дітей самостійно (приблизно 13–14 рр.); поява онуків (аж до смерті

подружжя). Кількома роками пізніше, І. А. Герасимова виділяла 4 стадії життєвого циклу – зростання (від реєстрації шлюбу до народження останньої дитини); стабільності (від народження останньої дитини до переходу до самостійного життя першої дитини); зрілості (під час якої всі діти поступово переходять до самостійного життя); загасання (від переходу до самостійності наймолодшого з дітей до смерті одного з батьків). Під час свого життєвого циклу сім'я виконує певний набір функцій, міра значущості яких, як і міра їх виконання детерміновані тією чи іншою його стадією (Дюжиков, 2018).

Функції сучасної української сім'ї з еволюцією суспільства загалом і трансформаційними процесами зокрема, все більше «розмиваються», оскільки виникають нові способи та методи життєдіяльності. Проте, основні функції, по суті своїй, для сучасної й традиційної родин однакові. Однак, ступінь їх виконання та значущості змінюються, що дозволяє згрупувати за 3 напрямками:

1) функції сім'ї, які залишаються незмінно значущими і відносно стабільними за ступенем свого виконання в Україні –

- ❖ соціалізації (передачі й адаптації цінностей, норм, зразків поведінки відповідно до заданих в суспільстві моделей) не тільки дітей, але всіх її членів;

- ❖ аксіологічна (у дітей формується система ціннісних орієнтацій виходячи з наявних у сім'ї, моделей взаємодії з навколишнім світом, уявлень про варіанти стилю життя та способи його підтримання, тощо);

2) функції сім'ї, які еволюціонують з часом і відрізняються крайнім діалектизмом в Україні –

- ❖ освітня (з розвитком суспільства сім'я перестає бути єдиним джерелом знань, делегуючи освітню функцію різним організаціям. У той же час, сам факт подібного делегування не дозволяє заперечувати її чільну роль, оскільки саме всередині неї відбувається вибір педагогічної стратегії);

- ❖ регенеративна (сім'я не тільки забезпечує передачу матеріального і соціального статусів, але, найчастіше, сприяє їх підвищенню в подальшому. У

той же час, П. Сорокін в концепції соціальної мобільності відзначав, що в міру розвитку суспільства роль сім'ї як соціального ліфта слабшає);

- ❖ економічна (забезпечення матеріального базису та економічної підтримки членів сім'ї);

- ❖ захисна (протекція членів сім'ї від зовнішніх загроз);

- ❖ економіко-демографічна або репродуктивна (сім'я є гарантом збільшення народжуваності, і, відповідно, формування людського капіталу. Вона сприяє біологічному відтворенню населення для задоволення суспільних потреб і задоволення приватних бажань, щодо нащадків у соціальних індивідів. Однак, в різні хронологічні періоди її роль у збільшенні населення коливалася. Наприклад, після військових набігів кочових племен, народжуваність підвищувалася, проте з утворенням родини вона нічого спільного не мала та корелювала зі зростанням смертності породіль. Таким чином, збільшення популяції населення не відбувалося.

3) функції сім'ї, які за своєю значущістю та ступенем виконання в Україні, коливаються в залежності не тільки від конкретно-історичного моменту, але й від низки соціально-економічних чинників –

- ❖ сексуального регулювання, в тому числі й формування психологічної статі дитини у перші 3 р. її життя;

- ❖ комунікативна (спілкування);

- ❖ господарсько-побутова (підтримка здоров'я, полегшення ведення господарства, надання допомоги членам сім'ї);

- ❖ дозвільна (взаємного фізичного, емоційного та соціального розвитку, виявлення та сприяння самореалізації членів сім'ї);

- ❖ емоційно-рекреативна (надання психологічного захисту та підтримки членам сім'ї, формування самоідентифікації та самооцінки її членів) (Пьянов, 2008; Букін, 2010; Ситникова, 2010; Таланов, 2011; Оврашко, 2011; Шрайбер, 2011)

Залежно від того, наскільки повно конкретна родина виконує вищевказані функції, різниться користь, яку вона приносить як своїм членам,

так і суспільству в цілому. Об'єднуючи ці показники в один критерій, сучасні українські сім'ї групують за ступенем благополуччя, яке можна виразити через матеріальний статус й рівень адаптації. У свою чергу, останній є результатом формування та підтримки різних статусів (економічного, психологічного, культурного, медичного, освітнього, рольового, тощо) її членів до поточної ситуації в соціумі:

1) матеріальний стан відповідає соціальним нормам, рівень адаптації до поточної ситуації в соціумі достатній для забезпечення нормальної життєдіяльності –

❖ благополучні (виконують всі функції повної мірою, члени сім'ї гармонійно розвиваються, антигромадські дії відсутні, психологічний клімат стабільний, взаємини конструктивні, розвинена культура перемовин, як системи характеризуються стійкістю);

❖ умовно благополучні (зосереджені на зовнішньому аспекті виконання функцій, члени сім'ї перебувають у стані перманентного внутрішнього або зовнішнього конфлікту, антигромадські дії рідкісні та ретельно приховуються, життєдіяльність підпорядкована компенсаторному принципу);

2) матеріальний стан нижче соціальних норм, рівень адаптації до поточної ситуації в соціумі не достатній для забезпечення нормальної життєдіяльності –

❖ неблагополучні (виконують лише частину функцій, члени сім'ї схильні до різних деструктивних девіацій, антигромадські дії характеризуються регулярністю), культура перемовин не розвинена, високо уразливі для зовнішніх несприятливих чинників, як системи характеризуються високим ступенем дисбалансу);

❖ проблемні сім'ї (більшість функцій не виконуються, члени відносяться до т. зв. «груп ризику», антигромадські дії є нормативною ознакою життєдіяльності, психологічний клімат «токсичний», взаємини деструктивні, культура перемовин відсутня) (Багомедов, 2011; Шульмин,

2014).

Таким чином, основоположні характеристики й чинники розвитку сучасної сім'ї в Україні залежать від того, які взаємини та яким чином в ній вибудовуються. Необхідно зауважити, що сім'я, за рідкісним винятком, об'єднує в собі декілька соціальних інститутів з властивою їм специфікою взаємовідносин. Зокрема:

1) сім'ї та сімейних взаємовідносин, в тому числі й взаємин спорідненості (між родичами та поколіннями);

2) шлюбу, на основі феномену культури, що санкціонує союз між статевими партнерами з метою легітимізації в суспільстві їх відносин та/або нащадків, а також шлюбних або подружніх відносин (між статевими партнерами), згідно з працями Е. Богардуса й Е. Воугела;

3) батьківства (зі специфічними функціями відтворення та виховання нащадків) й відносин між батьками та дітьми, основні характеристики якого представлені в публікаціях Е. Дювол, К. Рассел, Д. Спренкла, Р. Хілла та ін.;

4) материнства й татівства, як заснованих на біологічному потенціалі конкретно-історичних і культурно-соціальних практик, спрямованих на реалізацію функцій цих двох інститутів, основні характеристики яких представлені в наукових розвідках Р. Ла-Росса, М. Лем, Дж. Плек, А. Россі, Б. Фрідан, Н. Чодоров, К. Хорні, А. Хоксчайлд та ін. (Пьянов, 2008; Шрайбер, 2011; Григор'єва, 2012; Муртазіна, 2012; Давитян, 2017; Костіна, 2019).

Основоположними відносинами в будь-якій українській сім'ї є шлюбні та сімейні, які не є тотожними за суттю свого генезису, проте в традиційному суспільстві здебільшого об'єднувалися, аж до синонімізації та поєднання, оскільки це було ідеологічно вигідно. Узагальнюючи, можна виділити 3 основних аспекти взаємин у сучасній українській сім'ї: подружні, спорідненості та батьківства. Всі вони тісно взаємопов'язані з родинними цінностями, оскільки взаємно формують одне одного та детермінують ознаки сім'ї (Шумейко, 2011; Шрайбер, 2011; Муртазіна, 2012; Давитян, 2017).

Внаслідок глобального еволюційного процесу як сімейні цінності, так і сімейні взаємини в Україні трансформувались, тим самим обумовлюючи зміни навіть основних ознак сім'ї. Зауважимо, що кожна з цих ознак окремо, не є обов'язковою для ідентифікації спільності як сім'ї, а її ступінь значущості видозмінюється з плином еволюційного процесу. Зокрема:

1) посилюються – рівноправність (правоздатність та дієздатність) окремих членів сім'ї, добровільність вступу в шлюб;

2) послаблюються – вимоги гендерної різниці (союзу різних статей) та прагнення до народження й виховання дітей як основоположного, що в цілому є скоріше морально-етичною та суб'єктивною категорією;

3) коливаються, в залежності не лише від конкретно-історичного моменту, але й від низки соціально-економічних чинників – спільність побуту (наприклад, якщо дворяни та аристократія могли роками проживати окремо, то в селянських сім'ях подібне було практично не можливо) та наявність офіційно легітимних шлюбних відносин (Сангаджиєв, 2008; Ситникова, 2010; Шумейко, 2011; Шульмин, 2014; Дюжиков, 2018; Костіна, 2019).

Таким чином, сім'я та сімейні цінності це два взаємообумовлених поняття, кожне з яких є одночасно причиною та наслідком іншого.

Сімейні цінності:

1) являють собою традиції, за допомогою яких формуються соціально-культурні цінності та норми всередині сім'ї, а також відбувається встановлення взаємозв'язків із соціальними об'єктами, задля їх подальшої ексклюзії або інклюзії у площину життєдіяльності конкретної родини;

2) відображають систему ціннісних орієнтирів сім'ї, детермінують вибори при взаємодіях із зовнішнім світом й регулюють взаємовідносини всередині сім'ї, сприяють екстраполяції на суспільство моделей конкретної родини;

3) є загальною площиною інтересів і цінностей всіх членів сім'ї (Муртазіна, 2012; Зернова, 2015; Костіна, 2019).

Сімейні цінності поділяють на сучасні й традиційні, для розуміння різниці між якими необхідно здійснити коротку ретроспективу історії сім'ї в Україні. В загальному, згідно А. І. Антонова, вона розвивалася від складних (коли з батьками проживало багато дітей з власними родинами) форм розширеної сім'ї (що складається з декількох нуклеарних) через кореневі або стрижневі сім'ї (батьківська сім'я та багатодітна сім'я одного з синів) до сучасного типу, в межах якого легітимізується максимальне спрощення форм та різноманітність. Примітно, що згідно А. Б. Синельникова, принцип майорату, який панував у Європі, сприяв розвитку капіталізму, на відміну від розділу батьківських земель, властивого Російській імперії та, в набагато меншій мірі – Україні. Зауважимо, що відсутність шлюбу або дітей виконували функцію соціального добору, а у загальному, акцент під час еволюції родинних взаємин зміщується від родового (патріархального), через внутрішньо-родинний (егалітарний) до індивідуального (сучасного) (Сагаджієва, 2008; Григор'єва, 2012; Зернова, 2015; Синельников, 2018; Костіна, 2019).

Традиційні типи шлюбних і сімейних відносин або патріархальна сім'я, орієнтовані на традиційні сімейні цінності. Вони були домінуючими в Україні, що тривалий час була розділена та перебувала під владою різних імперій, до її входження до складу Радянського Союзу. Їх наріжними рисами є: ранній вік вступу в шлюб і народження дітей, пріоритет інтересів сім'ї над інтересами її окремих членів, загальність шлюбу та єдність шлюбних і сімейних відносин. Розподіл останніх осуджувався з різним ступенем суворості, в залежності від цілої низки чинників, проте в будь-якому випадку активно не схвалювався соціумом. Відповідно, в шлюб вступало більшість представників кожного покоління. Виняток становили люди з серйозними захворюваннями або сповідуючі релігійний спосіб життя, в іншому випадку шлюб, за фактом, був обов'язковою умовою повноцінної соціалізації.

Наприклад, на межі XIX і XX ст., в Україні, що перебувала у складі Російської імперії, до віку 45–49 років лише близько 4% чоловіків і 5% жінок

жодного разу не вступали у шлюб. Державні та релігійні інститути регулювали суворо регламентовані положення щодо створення та скасування сім'ї, статусно-рольової ієрархії її членів, їх репродуктивної поведінки, тощо. Зокрема, традиційні сімейні цінності підтримують патріархальні гендерні ролі, в яких чоловікові ставиться за обов'язок утримувати сім'ю, а жінці – народжувати дітей та дбати про господарство. Відповідно, для неї (на відміну від чоловіка) табуйовані сексуальні зв'язки поза шлюбом, оскільки діти слугують продовженням роду як матеріально-орієнтованого клану, а їх цінність здебільшого економічно аргументована. Зі зміною умов, а відповідно – і можливостей для трудової діяльності, змінилася соціально-економічна ситуація, що безпосередньо зумовила зміну ролі жінки в сімейних і шлюбних відносинах, та опосередковано – таку дитини (Григор'єва, 2012; Муртазіна, 2012; Зернова, 2015; Костіна, 2019).

Сучасні типи шлюбних і сімейних відносин або егалітарна сім'я, орієнтовані на сучасні сімейні цінності рівноправності, які почали формуватися в епоху модерну. Таким чином, вони є наслідком еволюції суспільства, набуваючи все більшого числа радикально-прогресивних рис із кожним наступним поколінням. Наприклад, досягнення рухів емансипації та фемінізму забезпечили жінкам України не тільки рівні можливості для працевлаштування, але й рівну оплату праці, що забезпечило останнім незалежність в питаннях шлюбних і сімейних відносин. Оскільки боротьба за гендерну рівність триває, посилюється й незалежність жінок в питаннях вибору партнера та репродуктивної поведінки.

Сучасні сімейні цінності детерміновані не статусно-рольовим типом шлюбних і сімейних відносин, як традиційні, а міжособистісними відносинами між подружжям, про що писав ще у 1916 р. Е. Дюркгайм. Останні не заперечують наявності соціальних і гендерних ролей, проте припускають множинні можливості для їх інтерпретації. Крім того, вони передбачають взаємодію за відсутності суворої регламентації з боку державних або релігійних інститутів, одночасно з посиленням правових норм

соціального захисту окремих членів сім'ї (Задворнова, 2011; Григор'єва, 2012; Яйтакова, 2013; Долгицький, 2018; Костіна, 2019). Яскравим прикладом чого є законодавство України, наприклад – у 2018 р. було затверджено пакет законів щодо протидії домашньому насильству.

Неоегалітарна сім'я є адаптацією до настання епохи постмодерну і вперше подібний термін почав використовуватись внаслідок економічної кризи 70-х років XX століття, в роботах вчених колективного Заходу, які сформулювали поняття «сімейної солідарності». Розвиток останньої покликаний забезпечити ексклюзивність всіх членів сім'ю в суспільні процеси, знизити рівень бідності, посилити соціальний захист. Наприклад, згідно з науковим доробком П. Бурдь'є, сімейна взаємодопомога між поколіннями забезпечує циркуляцію економічного, культурного та соціального капіталів.

Неоегалітарна сім'я заснована на синтезі й трансформації патріархальних і егалітарних цінностей і є «дитино-центричною». Так, визначальними цінностями в ній є не статусно-рольові або між подружжям, а батьківства й спорідненості. Однак, вищевказана позиція є дискусійною, оскільки існує протилежна наукова концепція, в межах якої саме неоегалітарна сім'я є «дитино-центричною», а неоегалітарна це «подружжя-центрична». На користь подібного трактування слугує революція у контрацепції та екстракорпоральному заплідненні, а також розвиток сурогатного материнства й підвищення культури акушерства та гінекології. У своєму поєднанні вони забезпечили незалежність репродуктивної поведінки від наявності шлюбних або сімейних відносин, яка все більше посилюється в Україні.

Іншим аргументом на користь позиціонування неоегалітарної сім'ї як «подружжя-центричної» є орієнтація не на потреби дітей, а на потреби дорослих. Водночас, батьківство в таких сім'ях стає усвідомленим вибором без компонента жертвності. Втім, обидва трактування неоегалітарної сім'ї суголосні у тому, що її основними ознаками є: репродуктивна свобода, масова малодітність, рівність між усіма членами, страх самотності як

домінуючий мотив життєдіяльності, мозаїчність системи ціннісних орієнтирів, високий рівень культури перемовин й індивідуалізму (Букін, 2010; Ситникова, 2010; Багомедов, 2011; Задворнова, 2011; Григорьєва, 2012; Зернова, 2015; Давитян, 2017; Костіна, 2019).

Отже, сучасний стан інституту сім'ї в Україні можливо охарактеризувати як перехідний та еклектичний, оскільки він перебуває під впливом не лише глобально-еволюційних процесів та специфічних соціально-економічних, але й під впливом все більш зростаючої в суспільстві культури індивідуалізму (Шрайбер, 2011; Яйтакова, 2013;). Водночас, він детермінований конкретно-історичною генезою суспільства та сучасною соціально-економічною ситуацією. Вищенаведені чинники посилюють один одного та дозволяють стверджувати що він трансформується.

1.3. Трансформації інституту сім'ї під впливом культури індивідуалізму

Трансформаційні процеси відрізняються від процесів соціальної динаміки набагато більшою глибинністю та системністю. Зокрема, вони характеризують зміни не приватні, а загальні, основоположні, ті, що детермінують саму природу суспільства.

Трансформації інституту сім'ї під впливом культури індивідуалізму належать до глобальних і соціокультурних. Вони є комплексними та, переважно, еволюційними перетвореннями суспільства як соціокультурної системи в цілому, та її конкретно-історичної форми зокрема. Зауважимо, що трансформації сучасного інституту сім'ї в Україні, подібні до таких у країнах колективного Заходу, які відбулися раніше (Кучмаєва, 2009; Городкова, 2012; Галкина, 2015). Н

аявний хронологічний розрив між ними обумовлений особливостями культурно-історичного розвитку України, зокрема, її радянським минулим і специфікою запізнитої індустріалізації в межах модернізації. В свою чергу, це

детермінує специфічність рецепції та впливів культури індивідуалізму в українському суспільстві, адже без повноцінної історії модернізації вона не здатна органічно та гармонійно закріпитись й розвиватись в суспільній свідомості.

Основоположні аспекти процесів трансформації соціальних інститутів, викликаних модернізацією, як переходом від традиційного (аграрно-патріархального) суспільства до індустріального та постіндустріального розкриті в науковому доробку: Ч. Кулі, К. Маркса, Г. Мейн, Ф. Тенісу, Е. Тоффлера та ін.

Зауважимо, що не всі вчені згодні з тим, що більшість країн світу переходять до постіндустріального суспільства, наприклад, деякі стверджують, що вони переходять до суспільства ризику. Однак, від традиційного до постіндустріального або ж суспільства ризику, вплив культури індивідуалізму на інститут сім'ї лише посилюється. Прикладом може слугувати інтегральна концепція «суспільства ризику як стадії модерну» розроблена вченими, які дотримуються вищезазначених позицій. Так, її творець У. Бек, і продовжувачі його справи – Е. Гідденс та Н. Луман визнають теорію постіндустріального суспільства як інформаційного, проте вказують, що це не сучасний світ перейшов до постмодерну, а модерн трансформувався в суспільство ризику.

Основним положенням даної концепції є ризик як специфічний стан, і лише потім – діяльність. Під ним мається на увазі щось неіснуюче та конструйоване, що лише тільки могло б статися. Тобто, за фактом, ризик полягає в оперуванні поліваріативністю майбутнього в сьогоденні. Суспільство ризиків орієнтоване на виробництво ризиків рішення, з подальшим їх симптоматичним або символічним подоланням. Це суголосно з тягарем покладання відповідальності лише на себе, що є ознакою культури індивідуалізму та комплексно впливає на інститут сім'ї (у межах від ставлення до шлюбних відносин до психологічного клімату в ній) (Городкова, 2012; Мазаєва, 2019).

Загалом, основною ознакою кожного з вищенаведених типів суспільств є спосіб життя його представників, себто соціальних індивідів. Дане поняття об'єднує положення соціології, культурології, філософії та його основні концепти розкриті в науковому доробку: Т. Веблена, Л. Вірта, К. Макконел, У. Томаса та ін. Конкретизуючи, відзначимо, що структурними компонентами способу життя є його: уклад, рівень, стиль й якість. Культура індивідуалізму, в свою чергу, визначаючи кожний з них і здійснює вплив на сім'ю, в обох її соціологічних потрактуваннях (як інституту та групи).

Наріжна різниця між індустріальним і постіндустріальним суспільством полягає в підході до способу життя, який оцінюється та чия стратегія виробляється саме в межах культури індивідуалізму. Так, згідно з працями одного з авторів теорії постіндустріального суспільства як інформаційного – Д. Белла, спосіб життя представників цього суспільства детермінований його якістю, що, в свою чергу, виражається через якість споживаних товарів і послуг. Наприклад, в контексті інституту сім'ї (егалітарної або неоегалітарної) сама орієнтація на якість подружніх відносин з позиції індивідуалізму опосередковано легітимізує розлучення, серійність шлюбів, появу концепцій «чайлд-фрі» та «синглтон». В індустріальному ж суспільстві, спосіб життя детермінований через його рівень, який виражається через кількість вироблених товарів і послуг.

Таким чином, споживання благ і послуг детермінує соціальний прогрес в постіндустріальному суспільстві, тоді як в індустріальному цю функцію виконує виробництво матеріальних благ. Ґрунтуючись на працях іншого автора теорії постіндустріального суспільства як інформаційного – Дж. Гелбрейта, можливо запропонувати наступну схему переходу від індустріального до постіндустріального суспільства: «великомасштабне матеріальне виробництво → технологічні інновації → зростання особистих доходів населення → зростання конс'юмеризму як підвищеного попиту та пропозиції» (Ситникова, 2010; Поспелова, 2015; Щербакова, 2016).

Особливості аплікативності даної схеми на теренах України полягають

в тому, що повноцінна індустріалізація проведена не була, але внаслідок глобалізаційних процесів суспільство змушене адаптуватися до постіндустріальних умов життєдіяльності. Таким чином, в суспільстві одночасно діють як трансформаційні процеси індустріалізації, так і постіндустріалізації, взаємодіючи між собою. Зокрема, кожний з них обумовлює інституційні та інституціональні зміни. Таким чином, інститут сім'ї в Україні має адаптуватись та відповісти на виклики не лише посилення культури індивідуалізму, але й трансформаційних процесів та специфіки національної модернізації.

Модернізація й індустріалізація України сприяли поширенню культури індивідуалізму населення та зумовили появу таких важливих чинників впливу на інститут сім'ї як: нуклеаризація сімей, напруження традиційній клановості; підвищення просторової мобільності, що призвело до ослаблення або втрати зв'язків між поколіннями; спеціалізація освіти, що послабило функції сім'ї (насамперед – соціалізації й освіти), тощо. У комплексі, ці чинники сприяли виникненню молодості як соціального феномена, для якого характерними передумовами є відсутність батьківського контролю та урбаністичний спосіб життя. Примітно, що саме носіям цього феномену притаманний найбільший індивідуалізм із чим суголосна теорія урбанізації (наприклад, все більше прикладів коли подружжя в Україні намагаються планувати сім'ю в замських умовах, та загалом місто стає придатним для роботи та навчання, а не виховання дітей чи родинного відпочинку). Постіндустріальні умови життєдіяльності в Україні обумовлені цінностями індивідуалізму, що мають різне практичне втілення в індустріальному, так і, постіндустріальному суспільствах. Саме їх ступінь вираженості (значущості) та поширення в суспільстві детермінує як швидкість перебігу інституційних трансформацій під впливом культури індивідуалізму, так і здатність окремих індивідів адаптуватися до них. Серед дискурсивних цінностей в постіндустріальному суспільстві виділяють наступні: переважаюча роль інформації; економіка вільного ринку; повага до приватного життя й

власності; поліваріативність аксіоструктури, поліетнічність та поліконфесійність, мультикультуралізм (Кучмаєва, 2009; Лотова, 2016).

Специфіка впливу культури індивідуалізму, внаслідок переходу від індустріального до постіндустріального суспільства, на соціальні інститути виражена за 4 напрямками:

1) роль технологічних інновацій і матеріального виробництва не стає менше, проте вона знаходиться в «тіні» по відношенню до системоутворюючої ролі споживання;

2) у міру переходу до постіндустріального суспільства посилюється роль принципів індивідуалізму. В об'єднанні з технологічними інноваціями, це породжує безліч альтернатив як для самореалізації (крім шлюбних, сімейних, родинних і батьківських відносин) так і комфортних для конкретного соціального індивіда форм самореалізації (сім'ї, шлюбу, батьківства, материнства або татівства). Можливості для самореалізації і самоствердження поза сім'єю сприяють перегляду соціально-рольової ієрархії або структури сім'ї, що, в свою чергу, хоч і зменшує кількісний аспект вищезазначених відносин, однак підвищує їх якість;

3) глобальна інформатизація суспільства сприяє зміцненню всього спектру сімейних відносин на засадах індивідуалізму, в першу чергу через адаптації способу спілкування під потреби конкретного соціального індивіда. Крім того, вона істотно полегшує підтримку сімейних комунікацій на відстані, нівелюючи наслідки міграційних проявів соціальної мобільності;

4) глобальні економічні кризи спільно зі зміцненням сімейних відносин, сприяють подовженню періоду молодості (фізична «дорослість», за не сформованої соціальної) й усвідомленої залежності соціальних індивідів даної вікової групи (15–35 років) від сім'ї. Так, згідно з Й. Вин, С. Ланц, А. Харріс та Т. Ю. Журженко – в період соціально-економічних трансформацій, за наявності інформаційного суспільства, значущість підтримки сім'ї для молоді, бажання останньої використовувати сімейні ресурси та контакти посилюється, в порівнянні з суспільством модерну.

Загалом, соціальні індивіди цієї вікової групи менш автономні, не прагнуть до самостійного життя, більш залежні від економічного та соціального статусу батьків, у порівнянні з такими суспільства модерну (Поспелова, 2015; Лотова, 2016; Мазаєва, 2019).

Підсумовуючи вищезазначене, можливо стверджувати, що процеси глобалізації посилюють вплив процесів трансформації, поглиблюючи ціннісні кризи, в тому числі й викликані пануванням культури індивідуалізму. Останні є обов'язковим компонентом будь-яких змін, а їх наслідки можливо мінімізувати, однак не повністю скасувати (Шабунова, 2015).

Основні аспекти ціннісних криз, що виникають внаслідок глобальних соціальних змін та посилюють позиції індивідуалізму в суспільстві, безпосередньо впливаючи на інститут сім'ї, відображені в наступних концепціях:

1) недовіри до великих наративів (метанарративів, себто будь-яких запропонованих суспільством знань в межах функціонування його інститутів) за авторством Ж.-Ф. Ліотара;

2) релятивізації ціннісних систем або кризи легітимації (зниження рівня довіри до адміністративних функцій, інститутам або керівництву в цілому), розробленої Ю. Габермасом;

3) наростання нігілізму та цинізму як раціонального сприйняття світу постмодерну, сформульованої З. Бауманом (Щербакова, 2016).

В Україні вищенаведені кризи, поглиблюються через економічну специфіку країни, що не мала досвіду вільного ринку та її регіональною структурою. Остання детермінує нерівномірність перетворень аксіоструктури суспільства, оскільки від початку державотворення є вкрай неоднорідною. Наприклад, у великих містах або регіонах з високим міграційним активністю чи населених пунктах з великим числом молоді вона змінюється значно швидше та є більш сприйнятливою до впливу культури індивідуалізму, ніж у сільській місцевості чи відносно закритих виробничих

регіонах або населених пунктах, де переважають люди зрілого та похилого віку з характерними цінностями колективізму.

Трансформація інституту сім'ї під впливом культури індивідуалізму, зумовила зміни в сімейних та шлюбних цінностях за такими напрямками як:

- 1) остаточне розмежування понять сім'ї, шлюбу, батьківства, материнства й татівства;
- 2) переосмислення гендерної ролі;
- 3) ревізія значущості родинних відносин і структурно-функціональної ієрархії ролей в сім'ї (Галкина, 2015).

Саме принципи культури індивідуалізму, здебільшого уможливили зміни в сфері інтимного життя представників сучасного суспільства. Зокрема, Е. Гідденс виокремлює ці зміни, як такі, що суттєво впливають на трансформацію інституту сім'ї та сімейних цінностей внаслідок їх підкорення цінностям індивідуалізму (Городкова, 2012; Самигін, 2016).

Дискурсивні зміни в сфері інтимного життя, які взаємообумовлені з трансформаціями інституту сім'ї під впливом культури індивідуалізму:

- 1) поступове зникнення подвійного стандарту в статевій моралі, як прояву гендерної нерівності в поведінці чоловіків і жінок у сфері інтимних стосунків;
- 2) розмежування сексуальності та репродуктивної функції;
- 3) відкритість сексуальної сфери за рахунок комерціалізації сексу, позиціонуванні його суто як джерела задоволення, а сексуальної привабливості – як цінної якості особистості;
- 4) підвищення толерантності стосовно дошлюбних статевих зв'язків, нетрадиційних форм статевих відносин і шлюбних союзів (Поспелова, 2015; Самигін, 2016).

Таким чином, внаслідок розповсюдження культури індивідуалізму в Україні, шлюб більше не є обов'язковою основою сім'ї, сім'я не є обов'язковою основою батьківства, а сексуальні відносини не передбачають обов'язкової наявності шлюбних. Такі зміни посилюються ідеями гендерної

відкритості та толерантності, тобто гендерна різниця між партнерами також вже не є обов'язковою.

Зауважимо, що згідно з дослідженнями Дж. Стейсі й У. Бека, зростаюча динаміка індивідуалізації та лібералізації, яка детермінує розмиття гендерних ролей, має діалектичні наслідки. З одного боку, вона ініціює проблеми з гендерною самоідентифікацією, проте з іншого, сприяє бажанню знайти партнера та побудувати з ним тривалі й міцні шлюбні або сімейні взаємини. Також, вищезгадана динаміка сприяє підвищенню соціальної мобільності в цілому, та міграційної зокрема, чий вплив на шлюбні і сімейні відносини вкрай дискусійним. Ще одним проявом зростання цієї динаміки є ревізія батьківських взаємин, яка проявляється в посиленні й ускладненні взаємозв'язків між батьками та їхніми дітьми, без вікових чи соціо-культурних обмежень. Це створює ризики інфантилізації дітей або батьків, підміни ролі батьків ролями друзів, конфліктогенності розподілу обов'язків і ресурсів усередині сім'ї, тощо (Поспелова, 2015; Лотова, 2016; Мазаєва, 2019).

Відзначимо, що інститут сім'ї впродовж практично всієї історії людства супроводжувало ідеологічне навантаження, покликане легітимізувати інтереси держави не як громадянського суспільства, а як системи підтримки рівня життя його еліти. Тим самим, воно принципово суперечило наріжним засадам культури індивідуалізму. Особливо яскраво воно виявлялося у СРСР, як державі, чиєю офіційною ідеологією був колективізм в межах комунізму. Сучасне українське суспільство ще відчуває вплив радянського періоду своєї історії та знадобиться кілька поколінь, щоб стереотипи мислення, сприйняття колективізму й індивідуалізму, соціальними індивідами змінилося. Зокрема, більшість нинішніх громадян або безпосередньо росли за часів СРСР або ж виховані батьками, які були безпосередніми учасниками того періоду, коли авторитарний дискурс передбачав заперечення індивідуалізму та звеличення колективізму, а також активне втручання держави в стратегії сімейних, шлюбних, репродуктивних і

родинних відносин.

Наприклад, основоположник радянської соціології сім'ї А. Г. Харчев підкреслював, що соціальна потреба у сім'ї обумовлена потребою суспільства у фізичному та духовному відтворенні. За цим потрактуванням, ідеальна сім'я це обов'язково шлюбний союз чоловіка та жінки, створений для народження й виховання дітей. Тобто, оптимальна для держави, а не окремих її представників модель сім'ї. Зауважимо, що питання особистих бажань та зумовлених ними виборів навіть не розглядається. Більш того, всі розбіжності з даною моделлю за часів СРСР підлягали суворим санкціям: гомосексуальність спочатку була визнана кримінальним злочином, а через кілька десятиріч – психічним захворюванням; свідомо бездітність підлягала оподаткуванню; подружня зрада або незареєстрований шлюбний союз, як і народження дитини поза шлюбом активно засуджувалися та могли спричинити серйозні негативні наслідки, тощо.

Отже, в сучасному українському суспільстві не завжди може бути об'єктивна оцінка впливу культури індивідуалізму на трансформації інституту сім'ї, адже тривалий час панівною ідеологією був комунізм в авторитарній державі, повністю протилежній ліберально-демократичним засадам.

Узагальнюючи вищезазначене, можливо стверджувати, що внаслідок глобальних еволюційних процесів, зокрема впливу культури індивідуалізму, соціальні індивідууми в Україні, отримують можливість свободи вибору способу життя, що призводить до трансформацій інституту сім'ї та дискусій про його кризу. Так, згідно з Ж. Ф. Ліотаром, в суспільстві постмодерну спостерігається плюралізація способів життя, яка призводить до підвищення генералізованої толерантності, та лояльності до можливих моделей організації стосунків у сім'ї, шлюбі, батьківстві, тощо. Подібна легітимація забезпечує можливість за допомогою методу проб і помилок обрати найбільш комфортну для себе форму життєдіяльності, що є повністю суголосним наріжним принципам культури індивідуалізму. У той же час,

саме таким чином і множаться ризики рішень, що були виокремлені Н. Луманом та призводять до загроз, які є наслідками, властивими культурі індивідуалізму (девіації, психічні розлади, проблеми з ідентичністю, тощо). Останні, в свою чергу, негативно впливають на інститут сім'ї та задля мінімізації потребують активної соціальної політики з боку держави, що в сучасній Україні є вкрай проблемним аспектом діяльності уряду (Городкова, 2012; Шабунова, 2015; Синельников, 2018).

Отже, твердження про кризу інституту сім'ї ґрунтуються на цілій низці проблем, що виникають та посилюються внаслідок впливу культури індивідуалізму, перешкоджаючи його звичному й традиційному функціонуванню в Україні. Дані проблеми, можливо розподілити на 2 основні групи: загально-соціальні (властиві всьому населенню, незалежні від приналежності соціальних індивідуумів до сім'ї) та специфічні (виникають виключно в процесі життєвого циклу сім'ї та притаманні виключно її членам).

Загально-соціальні проблеми, в свою чергу, також можливо розподілити на 2 групи: цивілізаційні або загальносвітові (децентралізація, демократизація, ревізія аксіоструктури, підвищення толерантності) та соціетальні або соціокультурні. Останні визначаються специфікою сучасного українського суспільства та його інститутів (низький рівень і якість життя, високий рівень бідності та безробіття, відсутність демографічної політики та соціальної підтримки сім'ї, ціннісна криза як результат необхідності вироблення адекватної заміни радянської аксіоструктури).

Проблеми в царині шлюбних і сімейних відносин, обумовлені культурою індивідуалізму, провокують ризики для стабільного розвитку суспільства в цілому, та гармонічного розвитку соціальних індивідів в безпечних умовах, зокрема. Це обумовлено тим, що вони взаємно детерміновані через стан аномії в суспільстві, про який писав Е. Дюркгайм, і виникнення ціннісно-рольових кризи у соціальних індивідуумів, висвітлених Р. К. Мертоном (Городкова, 2012; Галкина, 2015; Лотова, 2016; Самигін,

2016; Синельников, 2018).

Основу дискусій на тему кризи інституту сім'ї в сучасній Україні, внаслідок впливу культури індивідуалізму, становлять обумовлені його трансформаціями проблеми в царині шлюбних і сімейних відносин, які можливо згрупувати за 3 аспектами демографічної поведінки, зокрема:

1) відношення до народження дітей –

- ❖ низька народжуваність (зауважимо, що для розширеного відтворення нації необхідно народження в шлюбі 3 та більше дітей, в той час як загальносвітовий історичний досвід підтвердив, що розмір країни або чисельність її населення не детермінують благополуччя громадян. Наприклад, порівняємо Індію чи Росію зі Швейцарією або Бельгією. Крім того, в Україні, на відміну від країн колективного Заходу, вагітність і материнство суворо обмежує індивідуальну свободу жінок і звужує можливості для їх соціальної кар'єри);

- ❖ зниження рівня народжуваності в ранньому віці (до 25 р.);

- ❖ популяризація усвідомленої бездітності (концепція «чайлд-фрі»);

- ❖ стабільне збільшення дітородного віку;

- ❖ зростання кількості дітей, народжених поза зареєстрованого шлюбу;

2) відношення до шлюбу –

- ❖ широке поширення позашлюбного співжиття (воно здатне заміщувати сімейні та шлюбні відносини, а М. Мід ще наприкінці 1960-х років констатувала існування двоступеневого шлюбу, де перша сходинка це «індивідуальний шлюб» з метою сексуального співжиття, а друга це більш стабільний «батьківський шлюб» з метою народження дітей);

- ❖ постійне збільшення шлюбного віку (коли реальною нормою для першого шлюбу став вік 26–33 рр.);

- ❖ збільшення хронологічного проміжку між моментами укладання шлюбу та народженням дітей;

- ❖ значна чисельність розлучень;

- ❖ серійність шлюбів (декілька укладання офіційних шлюбних відносин

декілька разів впродовж життя);

- ❖ зростання чисельності свідомо самотніх соціальних індивідів різного віку, соціального статусу та гендерної приналежності (концепція «синглтон»);

3) відношення до структури сім'ї –

- ❖ популяризація змішаних сімей (членами однієї сім'ї та одного домогосподарства є діти від різних шлюбів та батьків);

- ❖ масовість самотнього батьківства (здебільшого материнства);

- ❖ відділення батьківства від біологічної основи (у тому числі й за рахунок розвитку сурогатного материнства);

- ❖ нуклеарність (напротивагу традиційній розгалуженій клановості) (Кучмаєва, 2009; Ситникова, 2010; Галкина, 2015; Лотова, 2016).

Підсумовуючи вищенаведене, зауважимо, що дані аспекти демографічної поведінки є найбільш чутливими й показовими щодо соціальних трансформацій, тим самим набираючи ознак світоглядних.

Наприклад, основні чинники, що визначають ставлення до народження дітей в сучасній Україні можна згрупувати за 3 напрямками: прагнення до саморозвитку та підвищення своїх матеріального й соціального статусів; економічного та матеріального невдоволення; стресу через відсутність стабільності в суспільстві.

Ключовими чинниками, що визначають ступінь вираженості тієї чи іншої проблеми, обумовленої ціннісними кризами внаслідок трансформації інституту сім'ї під впливом культури індивідуалізму, є: індивідуалізація й автономізація особистості (наприклад, емансипація жінок), а також лібералізація й демократизація суспільного ладу.

Зауважимо, що вже останні два з них, самі по собі є підставами для класифікації суспільства як транзитивного, що не є тотожним трансформаційному, однак здатного суттєво посилити впливи трансформацій. Це пояснюється тим, що всі перераховані вище групи проблем у царині шлюбних і сімейних відносин, в першу чергу є такими,

оскільки орієнтовані на потреби особистості, а не суспільства та мають на увазі появу ризиків рішень, що суголосно концепції індивідуалізму. Відповідно, суспільству потрібно додатково трансформуватися, адаптуючись до наслідків попередніх трансформації, і винаходити рішення проблем, викликаних здійсненням негативних варіантів розвитку ризиків рішень соціальних індивідів, тим самим мінімізуючи негативні аспекти впливу культури індивідуалізму.

Зокрема, переходу сім'ї до групи неблагополучних внаслідок розлучення, або ж залежності від мігрантів, через малу чисельність економічно активних громадян. У випадку, якщо суспільство не адаптується до нових умов і вимог до функціонування інституту сім'ї, коли індивідуалізм стає панівним у глобальному вимірі способом буття, наслідки від створюваних ним проблем будуть поширюватись та посилюватись.

Основними наслідками негативного впливу культури індивідуалізму на трансформації інституту сім'ї є поява проблем у його функціонуванні, що можуть призвести до: не виконання функцій соціалізації; маргіналізації та криміналізації суспільства; поширення деструктивних форм девіантної поведінки; підвищення рівня бідності; залежності національної економіки від мігрантів; зменшення пенсійного фонду та соціального бюджету; ексклюзії людей похилого віку з суспільства.

Узагальнюючи, їх можна згрупувати за 3 взаємозалежними напрямками (демографічному, соціальному, економічному), в кожному з яких вони будуть впливати на макро- та мікро- рівнях організації. Зауважимо, що як самі проблеми, так і наслідки їх не вдалого рішення, безпосередньо корелюють з підвищенням рівнями освіти й економічного розвитку суспільства (за їх підвищення ступінь вираженості тієї чи іншої проблеми також посилюється). Крім того, вони визначаються приналежністю до певного соціального класу та роду трудової діяльності, що взаємопов'язані зі способом життя соціальних індивідів (Галкина, 2015; Самигін, 2016; Щербакова, 2016; Синельников, 2018).

Таким чином, сучасний стан та перспективи трансформацій інституту сім'ї в Україні під впливом культури індивідуалізму вкрай дискусабельні й представлені в межах 2 наступних концепцій:

1) алармізму (консервативної) – стверджує наявність кризи інституту сім'ї внаслідок трансформацій під впливом культури індивідуалізму, в першу чергу апелюючи до невиконання репродуктивної функції сім'ї, яка покликана забезпечити заміщення поколінь;

2) еволюціонізму (ліберальної) – стверджує закономірність змін, що відбуваються у функціонуванні інституту сім'ї внаслідок трансформацій під впливом культури індивідуалізму, проте відстоює його високу пластичність, що забезпечить еволюцію як результат послідовних адаптацій. Крім того, в межах цього підходу підкреслюються позитивні сторони індивідуалізації та демократизації сфери шлюбних і сімейних відносин. У той же час, критиці піддається ідеалізація минулого, властива концепції алармізму (Зернова, 2015; Шабунова, 2015; Самигін, 2016; Дюжиков, 2018).

Таким чином, передумовою до розгляду ситуації, що дає підстави дискутувати про кризу сім'ї та її цінностей в Україні, під впливом трансформацій, обумовлених еволюційним розвитком суспільства та посилення культури індивідуалізму, є наявний стан не ефективності традиційних потрактувань цих явищ з одночасним відсутністю остаточно оформлених нових смислів для них. Подібна ситуація в цілому притаманна всім суспільствам в стані переходу (транзиту) або трансформації. Зокрема, соціальні індивідууми можуть декларативно підтримувати традиційний шлюб (патріархальне розподіл соціальних і гендерних ролей), за фактом знаходиться в егалітарному шлюбі (рівноправність в традиційних сімейних відносинах), при цьому жити в суспільстві неоегалітарного шлюбу (соціального неутручання в різноманіття можливих форм шлюбу та сімейних відносин).

Іншим прикладом трансформацій інституту сучасної української сім'ї під впливом культури індивідуалізму є невідповідність реального та

декларативного співвідношення сім'ї та роботи як ціннісно-діяльнісних домінант жінки. Так, декларативно в пріоритеті знаходиться сім'я, тоді як за фактом життєва стратегія жінок спрямована на досягнення матеріального благополуччя та соціальне зростання, без взаємозв'язку із сім'єю. Подібні розбіжності провокують внутрішні конфлікти, які покликана вирішити концепція неоегалітарної сім'ї, в основі якої головний принцип індивідуалізму – свобода особистості (Кучмаєва, 2009; Галкина, 2015; Поспелова, 2015; Самигін, 2016; Синельников, 2018)..

Однак, неоегалітарна сім'я аж ніяк не є поширеною формою шлюбних і сімейних відносин в сучасній Україні. Більш того, хоча трансформації інституту сім'ї не тотожні його деградації, вони провокують виникнення низки обумовлених впливом культури індивідуалізму проблем в шлюбних і сімейних відносинах. Останні, в свою чергу, через політико-економічні невдалі рішення та відсутність послідовної підтримки інституту сім'ї в Україні, викликають кризи в ній як у малій соціальній групі, тобто на міжособистісному рівні спілкування соціальних індивідів (розлучення, подружні зради, насильство і т.д.).

Також, в Україні досить вагому роль відіграють стереотипи традиційних шлюбних і сімейних цінностей, які детермінують способи життєдіяльності та систему ціннісних орієнтацій викликаючи конфлікт цінностей в умовах індивідуалістичного суспільства постмодерну. Водночас, поширені в Україні стереотипи традиційного суспільства інколи стійкі, оскільки вкрай позитивно впливають на макро- і мікро-рівні організації.

Наприклад, орієнтація на: моногамність, тривалість шлюбного союзу, подружню вірність, народження дітей. Отже, в Україні спостерігаються не стільки трансформації сімейних відносин під впливом культури індивідуалізму, скільки шлюбних, оскільки саме інститут шлюбу втрачає своє колишнє місце в аксіоструктурі, тоді як сім'я без ідеологічного навантаження залишається вкрай важливою цінністю. Під впливом культури індивідуалізму вона трансформується з інструменту громадського контролю

(за соціалізацією, освітою, народонаселенням, тощо) в інструмент реалізації індивідуальних і колективних цілей її членів. З позитивних наслідків цієї трансформації наріжними є: підвищення усвідомленості та здатності домовлятися соціальних індивідуумів; посилення самоцінності шлюбних і сімейних відносин, в яких знята прив'язка до економічних або соціальних чинників впливу. Серед негативних наслідків вагомими є: ускладнення процесів самоідентифікації та цілепокладання; зростання кількості ризиків рішень; необхідність регулярної ревізії аксіоструктури; втрата впевненості в своїх силах і наявності перспектив розвитку

Висновки до РОЗДІЛУ I

Інститут сім'ї є системоутворюючим в суспільстві, еволюціонуючи разом з ним. Сучасний стан інституту сім'ї в Україні обумовлений впливом культури індивідуалізму, що посилюється внаслідок глобальних трансформацій суспільства.

Наріжними принципом культури індивідуалізму є свобода окремого індивіда, однак вона не тотожна його щастю, що виявляється у низці загроз стабільному розвитку на всіх рівнях організації, від поширення цієї культури в суспільстві. Негативні та позитивні наслідки впливу культури індивідуалізму різняться в суспільствах модерну та постмодерну, та особливо специфічні в Україні, де культурно-історичний розвиток зумовив еклектичність аксіоструктури, що детермінує функціонування інституту сім'ї.

Суперечливість даної ситуації посилюється неоднозначністю наслідків впливу культури індивідуалізму на інститут сім'ї в Україні та обумовлює необхідність аналітики їх конкретних проявів.

РОЗДІЛ II. Конфліктогенний вимір впливу культури індивідуалізму на інститут сім'ї в сучасному українському суспільстві

Досліджуючи конфліктогенний вимір впливу культури індивідуалізму на інститут сім'ї в сучасному українському суспільстві, нам видається необхідним виокремити насамперед його вплив на шлюбну, репродуктивну та сімейний різновиди поведінки. Так, спираючись на аналіз досліджень стосовно функціонування інституту сім'ї в сучасному суспільстві, можливо зробити висновок, що шлюбна, репродуктивна та сімейна різновиди поведінки соціальних індивідів в наш час не є тотожними. В свою чергу, це є основоположним у розмірковуваннях стосовно кризи інституту сім'ї під впливом культури індивідуалізму, адже у традиційному суспільстві вони були об'єднані. Звертаючись до еволюційного розвитку суспільства та ролі жінок в ньому, можливо зауважити, що вищенаведена єдність різновидів поведінки насамперед була обґрунтована економічною доцільністю, яка опосередковано визначала й соціо-культурні ролі, в тому числі й в родині. Зокрема, через низку об'єктивних причин, період матріархату був не тривалим та не дістав широкого поширення, в той час як патріархальний лад був панівним аж до настання доби модерну, обумовленої науково-технічними або ж буржуазними революціями. При чому, в період модерну, більшість патріархальних гендерних стереотипів зберігалися, породжуючи, наприклад, подвійне навантаження жінок не продуктивною працею та їх сегрегацію за ознакою гендеру на ринку праці. Тобто, якщо у традиційному суспільстві жінка перебувала у підлеглому, по відношенню до чоловіка, стані, то у період модерну виникла течія за емансипацію, та відбулось проголошення егалітарної моделі сім'ї.

Втім, ця вищенаведена гендерна рівність була здебільшого саме декларативною, адже досягнення науково-технічного прогресу не були здатні дійсно її забезпечувати. Наприклад, умови праці на шкідливих для здоров'я видах виробництва могли зашкодити репродуктивному здоров'ю жінок, а

гарантований державою догляд за дітьми значно поступався за якістю такому, що здійснювався б самими жінками, або ж не був широко доступним для представниць різних верств населення. Таким чином, хоча саме в період модерну розпочались ґрунтовні зміни у функціонуванні інституту сім'ї, що й стало за основу праць Е. Дюркгайма та К. Маркса, однак думки щодо саме кризи інституту сім'ї ще не набули такого розголосу як за сучасності, що характеризується переходом до постіндустріального суспільного ладу.

Постіндустріальний суспільний лад заснований на досягненнях науково-технічного прогресу, що уможлиблює панування культури індивідуалізму. Адже, виникає ситуація, коли кожний може ефективно здійснювати свою життєдіяльність, безпосередньо не перебуваючи у підлеглому стані по відношенню до інших акторів суспільного життя. Інша назва постіндустріального суспільства – інформаційне, не лише є вказівкою щодо наріжного місця інформації в ньому, але й пояснює поширеність тих форм взаємодії, які забезпечують рівність між різними людьми. Яскравим прикладом цього є дистанційне навчання або робота. Тобто, в наш час умови праці дозволяють винаходити альтернативні форми зайнятості, тим самим обумовлюючи рівність, в тому числі й у родині, як на рівні соціальної групи, так і на рівні соціального інституту. Водночас, досягнення рівності примножує ризики вибору, про які зазначав Н. Луман, адже кожен відповідає лише за себе, а скеровування з боку оточуючих не є обов'язковими, та впливає на індивідуалістичні настрої в суспільстві. При чому, не можливо стверджувати, що воно має однозначний вплив, скоріше – дійсно вирівнюючий, адже у традиційних спільнотах з практиками сурового дотримання приписів, воно сприяє послабленню останніх (наприклад, країни близького Сходу), в той час як у модерних спільнотах можливо спостерігати повернення до певних традиційних практик (наприклад, підтримка політики Д. Трампа значною часткою суспільства США або Е. Макрона у Франції).

Отже, в наслідок переходу до постіндустріального суспільства, яке спостерігається і в Україні, відбувається орієнтація на власний

(індивідуальний вибір) певної стратегії поведінки, що забезпечується досягненнями у площині рівних можливостей, завдяки здобуткам науково-технічного прогресу. Чим більш розвинуте суспільство, тим більше можливих альтернатив у виборі тих чи інших стратегій поведінки, а отже – і ризиків, у його представників.

2.1. Вплив культури індивідуалізму на шлюбну поведінку

Шлюбна поведінка здійснюється шляхом вибору певної стратегії поведінки і цілком природньо, що у сучасному українському суспільстві вона відрізняється від такої, що була у минулому. Це одночасно дозволяє вирішити деякі конфлікти, однак інші – ініціює. Загалом, зміни у шлюбній поведінці створюють нові виклики для державної політики та стабільного функціонування суспільства, однак є невідворотними, підкорюючись загальносвітовим еволюційним тенденціям.

Задля дослідження конфліктогенного виміру шлюбної поведінки під впливом культури індивідуалізму в Україні, необхідно виокремити та порівняти насамперед такі показники як:

1) кількість живонароджених – традиційно, люди розпочинали шлюбні стосунки, які завершувались шлюбом саме з метою народження дітей або забезпечення останнім гідних умов соціалізації. Отже, чисельність живонароджених та шлюбів мають корелювати, при чому, культура індивідуалізму не заперечує вищенаведеного підходу, а лише пропонує альтернативи, на кшталт укладення шлюбу без урахування необхідності мати дітей або можливість народжувати та ефективно соціалізувати дитину поза шлюбом.;

2) частка позашлюбних дітей – необхідність урахування цього чинника впливу на шлюбну поведінку безпосередньо впливає з вищенаведеного, адже за впливу культури індивідуалізму в суспільстві частка позашлюбних дітей мала б зростати, тоді як чисельність шлюбів зменшуватись, оскільки

шлюб припиняє бути бажаною (схваленою суспільством) умовою народження дитини;

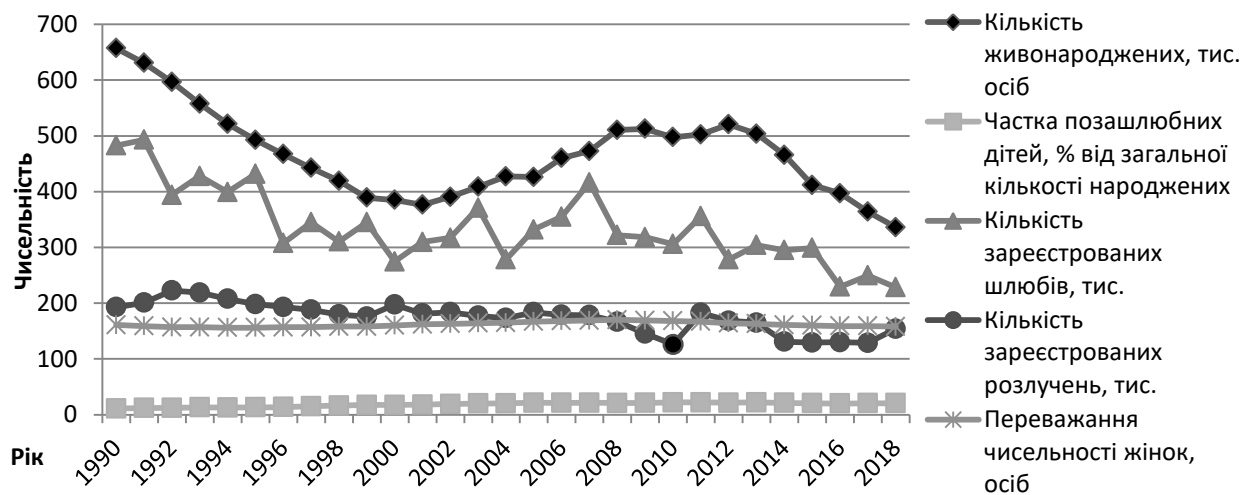
3) кількість зареєстрованих шлюбів – тобто укладених у відповідному державному органі нашої країни. Необхідно підкреслити, що даний показник не є оптимальним, адже не враховує одностатеві пари, які позбавлені можливості укласти шлюб в Україні, що сприяє як виникненню явища «шлюбного туризму» в держави, де такі шлюби дозволені, так і позбавленню бюджету нашої держави від надходження коштів таких пар. Акцентуація на одностатевих парах в контексті дослідження шлюбної поведінки зроблена нами через те, що ця поведінка зосереджена саме на бажанні осіб офіційно зареєструвати свої відносини, тобто навіть у площині моралі можливо стверджувати, що ці люди налаштовані на традиційну легалізацію шлюбу. В свою чергу, це вкрай важливо при дослідженні впливу культури індивідуалізму на функціонування інституту сім'ї, в тому числі й через те, що прихильники концепції кризи останнього, підкреслюють зменшення чисельності осіб, які вважають за необхідне вступати до шлюбу, офіційно його реєструючи у відповідних державних органах;

4) кількість зареєстрованих розлучень – потрібна як для співставлення з такою шлюбів, так і через те, що опосередковано відображає сприйняття цінності шлюбу в суспільстві. Окрім того, культура індивідуалізму сприяє зростанню чисельності розлучень, адже люди перш за все починають орієнтуватися на власні потреби, нехтуючи більш абстрактними (родина, родичі, діти, суспільство, колеги, тощо). Тим самим, розлучення за не досягнення порозуміння у задоволенні власних потреб набуває ознак звичаєвої практики, оскільки шлюб та наступні за ним сімейні стосунки насамперед детерміновані емоційними, а не соціально-економічними чинниками;

5) чисельність жінок у суспільстві – звертаючись до ретроспективи світової історії, можливо помітити, що співвідношення чоловіків та жінок у певному суспільстві істотно впливало як на цінність шлюбу, так і на сімейні

стосунки, та загалом роль жінки у суспільстві. Наприклад, за часів монгольської імперії (1206–1368 рр.), офіційний шлюб мав величезне значення, як і життя дівчинки (саме з кочових племен), адже чисельність чоловіків переважала, а жінки залишалися повновладними правительками, на період воєн, який тривав більшу частину часу. В Україні, чисельність жінок переважає, при чому, під впливом культури індивідуалізму це може опосередковано впливати на шлюбну поведінку, корелюючи з чисельністю позашлюбних дітей та сприйняттям цінності шлюбу як такого в суспільстві.

Підтвердження вищенаведених положень стосовно значущості шлюбності, розлучуваності, народжуваності і частки позашлюбних дітей, а також переважання чисельності жінок знаходить в аналізі динаміки цих показників впродовж останніх 28 років (рис. 1).

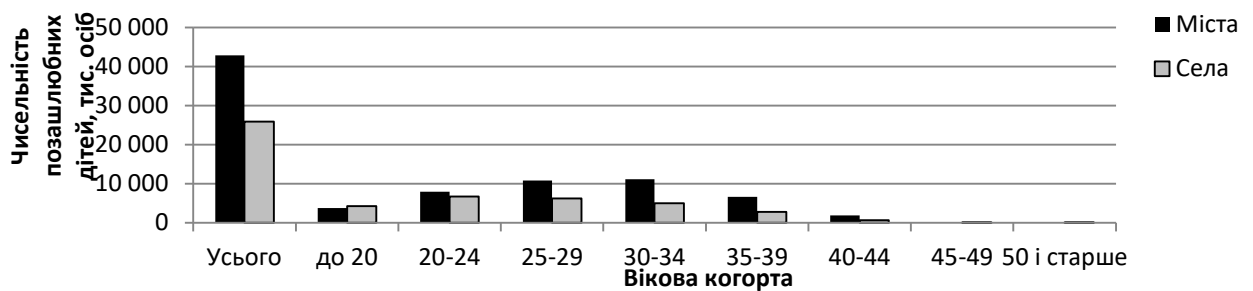
Рис. 1. Шлюбність, розлучуваність, народжуваність і частка позашлюбних дітей, а також переважання чисельності жінок в Україні, впродовж 1990-2018 років, за даними Державної служби статистики (за виключенням АР Крим, Донецької та Луганської областей України, а також міста Севастополь починаючи з 2014 року)

За вищезазначений період, міра переважання чисельності жінок над такою чоловіків (обраховується на 1000 осіб) істотно не змінилася, становлячи 160 осіб у 1990 році проти 158 осіб у 2018 році. В свою чергу, це може свідчити про наявність лише опосередкованого впливу цього показника

на шлюбну поведінку. Останню ж, безпосередньо відображає показник чисельності шлюбів, який хоча й характеризувався хвилеподібною динамікою, та значно зменшився з 1990 року (482,9 тис.) до 2018 року (282,5 тис.), що є найменшим значенням за 28 років. Втім, однозначно стверджувати що таке зниження чисельності зареєстрованих шлюбів відбулось саме за рахунок знецінення шлюбу як такого, під впливом культури індивідуалізму, нам видається недоречним. Насамперед через те, що впродовж цих років відбулось скорочення населення нашої країни щонайменше на 10 мільйонів осіб (з 52 млн. осіб до 42 млн. осіб). Окрім того, не спостерігається очевидної кореляції між зменшенням чисельності шлюбів та зростанням кількості розлучень або ж частки позашлюбних дітей. Зокрема, динаміка кількості зареєстрованих розлучень також характеризувалась хвилеподібністю, однак її коливання були в значно менших межах (222,6 тис. у 1992 році та 126,11 у 2001 році), ніж таких значень щодо кількості шлюбів (993,1 тис. у 1991 році та 282,5 тис. у 2018 році). Тобто, кількість зареєстрованих розлучень в Україні, на відміну від такої шлюбів, характеризується певною стабільністю, при чому впродовж 2014–2017 років мала найменші, за останні 28 років показники, розпочавши зростання лише у 2018 році. Отже, стверджувати, що внаслідок впливу культури індивідуалізму чисельність розлучень в суспільстві значно зросла не можливо. Примітно, що частка позашлюбних дітей, загалом вирізняючись тенденцією до зростання (11,2% у 1990 році проти 20,8% у 2018 році), характеризувалась найбільшими значеннями саме в той період, коли розлучень було найменше – 2014-2017 років. При чому, кількість шлюбів в цей період суттєво варіювала. Зауважимо, що зростання частки позашлюбних дітей особливо примітно на тлі зниження чисельності живонароджених, що станом на 2018 рік є найнижчою, за останні 28 років та становить 336,9 тис. осіб. Отже, під впливом культури індивідуалізму, в Україні дійсно зменшується чисельність шлюбів та народжень, однак кількість розлучень залишається на відносно стабільному рівні, а частка позашлюбних дітей –

зростає. Це дає підставу стверджувати, що досягнення науково-технічного прогресу уможлиблюють ефективну соціалізацію дитини поза шлюбом та сам факт народження дитини виводять у більш емоційний, порівняно з минулим, простір.

Так, аналіз частки позашлюбних дітей, як показника, що опосередковано впливає на шлюбну поведінку, дозволив підтвердити як соціальні стереотипи, так і суттєвий вплив культури індивідуалізму. Зокрема, в містах України питома вага цього показника значно вища, ніж у селах (рис. 2).

Рис. 2. Чисельність позашлюбних дітей в залежності від віку матері та типу населеного пункту, станом на 2018 рік, за даними Державної служби статистики (за виключенням АР Крим, Донецької та Луганської областей України, а також міста Севастополь)

Відмітимо, що найбільша кількість позашлюбних дітей народжена жінками вікової корти 30–34 роки, що мешкають в містах, в чому ми вбачаємо безпосередній вплив культури індивідуалізму. Насамперед через те що в цей період, жінки у містах, здебільшого забезпечені роботою, володіють самостійністю та здатні адекватно оцінювати ризики народження дитини поза шлюбом. В свою чергу, це суголосно з стереотипною думкою стосовно того, що дитину поза шлюбом можуть дозволити собі народити або жінки з дуже поганим соціально-економічним становищем, або ж з дуже хорошим. Наприклад, в селах частка жінок, що народжують поза шлюбом та переважає таку у містах, припадає на вік до 20 років.

Водночас, це корелює з тим, що у селах найбільш часто поза шлюбом

народжують других за порядком народження дітей, тоді як у містах – перших. При чому, у віці 29–45 років найбільше народжують поза шлюбом жінки, що мешкають у містах (додаток 1).

Втім, можливо стверджувати, що під впливом культури індивідуалізму відбувається зростання віку, в якому населення України вперше укладає шлюб, та, водночас, поступово досягається гендерна рівність щодо цього питання. Зокрема, у всій державі, впродовж 1990–2017 років зріс середній вік першої реєстрації шлюбу з 24 років до 28,2 для чоловіків та з 21,5 року до 25,5 років для жінок. При чому, підтверджуються соціальні стереотипи стосовно того, що на селі розпочинають шлюбне життя раніше. Так, у сільській місцевості значення цього показника зросло з 24,2 років до 27,1 року для хлопців, та з 21,1 року до 23,9 років для дівчат, тоді як у містах ці значення становлять 24,0 та 21,7 у 1990 році проти 28,5 й 26,0 років для кожної статі, відповідно (додаток 2).

Водночас, станом на 2018 рік, як у містах, так і в селах, найчастіше перший шлюб реєстрували особи з вікової корти 25–29 років. При чому, якщо більшість чоловіків з обох типів населених пунктів представлені саме в цій віковій когорті, то жінки здебільшого укладають перший шлюб, перебуваючи у віковій корті 20–24 років. Загалом, найбільш активним віком шлюбної поведінки є проміжок часу з 20 до 34 років, що є вірогідним і для сільської, і для міської місцевостей (додаток 3).

Зауважимо, що вищенаведені твердження на основі статистичного аналізу, підтверджуються й аналізом даних соціологічних опитувань Ю. В. Афанасьєвої. Зокрема, в сучасній Україні лише 21% опитаних вважає, що дитина має бути народжена у шлюбі, тоді як 18% абсолютно певні, що він не є обов’язковою умовою народження дитини. Водночас, 20% респондентів не мають певної думки щодо цього, а панівна кількість (41%) наголошують, що шлюб є бажаною, однак не обов’язковою умовою для народження дитини (додаток 4).

Окрім того, вищенаведені дані корелюють з такими щодо ціннісних

орієнтирів молоді, до вікової групи якої, згідно Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» належать особи віком від 15 до 35 років. За даними опитування «Українське покоління Z: цінності та орієнтири» від 2017 року, 27% мешканців Києва цієї вікової когорти вважають оптимальним шлюбним віком для чоловіка 30 років, тоді як для жінки – 25 років, однак понад 7% обрали оптимальним віком для заміжжя також 30 років. Тобто, спостерігається суголосність між даними статистики й опитувань, щодо посилення толерантності у сприйнятті позашлюбних дітей в суспільстві України. В свою чергу, це є свідченням впливу культури індивідуалізму, яка детермінує рівень толерантності, при чому у комплексі вони спираються на умови постіндустріального суспільного ладу. У підсумку, шлюбна поведінка загалом, та питання народження дитини поза шлюбом стають виключно індивідуальними, а отже – суб'єктивними. В свою чергу, це вкрай ускладнює здійснення державної політики щодо підтримки сім'ї, оскільки об'єктивні економічні чи культурні чинники набувають другорядного значення. Це підтверджується й аналізом чисельності позашлюбних дітей у областях України, в залежності від рівнів релігійності населення, зайнятості та чисельності жінок. Тим самим, можливо говорити про зменшення міри конфліктності взаємодій між акторами у вищенаведених площинах.

Задля перевірки вищенаведеного твердження, ми детальніше дослідили зазначені показники, в першу чергу через те що:

1) рівень релігійності населення – здебільшого співпадає з бажанням притримуватись традиційного суспільного ладу, окрім того, християнство, яке є панівною релігією в Україні, заперечує розлучення та пропагує високу цінність шлюбу. Водночас, саме наріжні положення християнства є суголосними з культурою індивідуалізму, адже ними проголошується верховенство свободи вибору та індивідуальної відповідальності за його наслідки. Отже, вірогідна наявність кореляцій між рівнем релігійності населення в певній області, та шлюбною поведінкою її мешканців, особливо

у співставленні з часткою позашлюбних дітей;

2) рівень зайнятості жінок – слугує опосередкованим показником жіночої незалежності, через появу альтернативного способу самореалізації на ринку праці, а не в шлюбі або ж наданні можливостей утримувати дитину поза шлюбом чи ж укласти шлюб, однак не передбачаючи народжувати дитину, всі сили приділяючи побудові кар'єри.

3) значущість показників частки позашлюбних дітей від кількості живонароджень та частки жінок, від загальної чисельності населення були нами розглянуті вище.

Аналіз даних статистики та соціологічних опитувань, дозволив виявити, що хоча загалом українське населення вирізняється високим рівнем релігійності (82,3%), однак найменш релігійним себе вважають мешканці Харківської (69,9%), Вінницької (79,3%) та Херсонської, Одеської й Миколаївської областей (по 74,2% в кожній). Водночас, найбільш релігійними є мешканці Тернопільської, Львівської та Івано-Франківської областей (по 98,4% в кожній), а також Закарпатської та Чернівецької (по 95,2% в кожній). Зауважимо, що хоча у не-релігійних областях частка позашлюбних дітей є високою, при середньому по Україні значенні 20,5 сягаючи 30,4% у Херсонській, 29,2% у Миколаївській, близько 24,2% у Харківській та Одеській, однак очевидної кореляції між часткою позашлюбних дітей та рівнем релігійності населення нами виявлено не було. Наприклад, в тій же Закарпатській області частка позашлюбних дітей сягає 22,3%, хоча загалом, тенденція до зменшення цього показника одночасно зі зростанням рівня релігійності прослідковується. Наприклад, у Львівській (7,8%), Тернопільській (8,2%), Івано-Франківській (11,8%) та Чернівецькій (13,8%) частка позашлюбних дітей є найменшою по Україні. Примітно, що саме в цих областях як чисельність жінок, так і рівень їх зайнятості є найменшим з-поміж інших областей нашої держави. Наприклад, чисельність жінок від загальної чисельності населення в області та рівень їх зайнятості, від загального показника для області, становить у Івано-Франківській області

– 52,6% та 48,3%, у Тернопільській 52,8% та 48,1% відповідно. Загалом, простежується що у Західному регіоні України, рівень зайнятості жінок є найменшим, тоді як у м. Києві він найбільший – 58,1% (табл. 1).

Таблиця 1. Чисельність позашлюбних дітей, рівень зайнятості та загальна чисельність населення в Україні, за даними Державної служби статистики та Ukrainian Sociology Service, у % (за виключенням АР Крим, Донецької та Луганської областей України, а також міста Севастополь)

Населений пункт Показник	Чисельність		Рівень	
	позашлюбних дітей*	♀**	зайнятості ♀*	релігійності Σ
Україна	20,5	53,4	51,4	82,3
Вінницька	19,8	53,2	50,6	79,3
Волинська	10,7	52,6	45,2	89
Дніпропетровська	27,0	54,3	52,5	82,7
Житомирська	21,9	53,1	52,2	84,9
Закарпатська	22,3	51,8	45,9	95,2
Запорізька	28,1	53,8	48,5	82,7
Івано-Франківська	11,8	52,6	48,3	98,4
Київська	20,4	54,6	53,0	84,9
Кіровоградська	30,0	53,4	49,0	80,5
Львівська	7,8	52,5	52,1	98,4
Миколаївська	29,2	53,2	50,7	74,2
Одеська	24,5	52,8	48,8	74,2
Полтавська	23,8	53,4	50,3	80,5
Рівненська	9,8	52,4	51,6	89
Сумська	25,1	53,6	54,8	84,9
Тернопільська	8,2	52,8	48,1	98,4
Харківська	24,1	53,5	55,8	69,9
Херсонська	30,4	53,1	48,2	74,2
Хмельницька	17,9	53,1	50,9	79,3
Черкаська	25,3	53,6	52,9	80,5
Чернівецька	13,8	52,8	51,7	95,2
Чернігівська	22,8	53,8	53,3	84,9
м. Київ	14,6	53,9	58,1	83,3

Примітка: * - у % від кількості живонароджень; ** – у % від загальної чисельності населення в області; *** – у % від загального показника для області; ***** – у % від загальної кількості респондентів

Також, високі значення цього показника простежуються у Харківській (55,8%), Сумській (54,8%), Чернігівській (53,3%) та Київській областях

(53%). Чисельність жінок найбільша у Київській (54,6%), Дніпропетровській (54,3%), Чернігівській (53,8%) областях та м. Києві (53,9%). Таким чином, хоча на прикладі Західного регіону України можливо було б говорити про те, що релігійність та традиційність корелюють зі зменшенням рівня зайнятості жінок, а у комплексі з низькою чисельністю останніх це призводить до зменшення частки позашлюбних дітей, однак співставлення з іншими регіонами України свідчить про відсутність таких кореляцій. В свою чергу це підтверджує значну суб'єктивність шлюбної поведінки під впливом культури індивідуалізму. При чому останній виявляє не згубну або позитивну дію на інститут сім'ї, а лише «вирівнює» суспільство, прикладом чого може слугувати порівняння вищенаведеної інформації щодо релігійності населення та рівня зайнятості жінок з аналізом динаміки частки позашлюбних дітей. Так, спростуванням стереотипів щодо соціального феномену «великого міста» та деструктивної дії культури індивідуалізму може слугувати той факт, що єдиним містом в Україні, у якому частка позашлюбних дітей зменшилась (на -3,4%) починаючи з 2000 року, є Київ. Водночас, значення цього показника, зросли, починаючи з 2000 року найбільше у Закарпатській (8,8%), Сумській (8,4%), Черкаській (7,3%), Полтавській та Кіровоградській областях (на 6,4% в кожній). Так само, поза кореляцією із вищенаведеними соціально-економічними показниками, починаючи з 2000 року, найменше зростання частки позашлюбних дітей зафіксовано у Чернівецькій (0,7%), Львівській (0,9%), Харківській (1,6%), Івано-Франківській (2%), Тернопільській (2,6%) та Рівненській (2,7%) областях (додаток 5).

Аналіз динаміки загальних коефіцієнтів шлюбності (на 1000 осіб наявного населення) регіонів України, впродовж 2013–2018 років (за виключенням АР Крим, Донецької та Луганської областей України, а також міста Севастополь) підтверджує вищенаведене. Так, єдиним містом, в якому зареєстровано зростання значень (на 0,4) цього показника є м. Київ. Тоді як найістотніше зменшення чисельності укладених шлюбів спостерігається у Кіровоградській (на 1,4), Рівненській (на 1,3), Чернівецькій (на 1,2) областях

України, а найменше зменшилась чисельність укладених шлюбів у Закарпатській (на 0,4), Волинській та Львівській (на 0,4 у кожній) областях. Тобто, можливо стверджувати, що співставлення чисельності укладених шлюбів та частки позашлюбних дітей не корелюють між собою, хоча, беззаперечно, перебувають під впливом культури індивідуалізму (додаток 6).

Аналіз динаміки загальних коефіцієнтів шлюбності (на 1000 осіб наявного населення) регіонів України, впродовж 2013–2018 років (за виключенням АР Крим, Донецької та Луганської областей України, а також міста Севастополь) дозволяє виявити, що стабільність в кількості розлучень спостерігається лише у Закарпатській області. Водночас, зменшення чисельності розлучень зафіксовано лише у 3 областях України – Чернівецькій (на 0,4), Херсонській (на 0,2) та Одеській (на 0,1), тоді як у всіх інших вона зросла. При чому, найбільше у Чернігівській (на 1,3), Черкаській та Полтавській (на 1) областях (додаток 7).

Таким чином, можливо стверджувати, що під впливом культури індивідуалізму відбувається не лише трансформація інституту сім'ї загалом, та шлюбу зокрема, але й посилення толерантності церкви та диференціації між містом та селом, що у підсумку сприяє консолідації суспільства. Власне ж консолідація суспільства є позитивним наслідком, адже уможливлює його стабільний розвиток на демократично-ліберальних засадах. Окрім того, підвищення рівня толерантності до зростання віку першого укладення шлюбу, розлучень та позашлюбних дітей суттєво зменшує міру конфліктності взаємодій на різних рівнях організації суспільства. Водночас, ці тенденції викликають низку соціально-демографічних проблем, обумовлених старінням нації та зменшення чисельності населення, що вимагає пошуку нових рішень від уряду, при чому не лише в економічній площині. Так, нагальною є потреба у розробці соціально-орієнтованого стратегічного плану дій, який би був зосереджений на адаптації до постіндустріальних умов функціонування суспільства, а не поверненні до традиційного функціонування інституту сім'ї, що великою мірою

детермінований патріархальними гендерними стереотипами.

Вищенаведене підтверджується й аналізом коефіцієнтів шлюбності й розлучуваності співставно з типом населення України за місцем проживання. Так, при загальному рівні урбанізації України у 69,41%, найбільш урбанізованими областями є: Дніпропетровська (83,91%), Запорізька (77,33%), Сумська (69,15%), Миколаївська (68,44%) та Одеська (67,03%). Отже, саме в них перехід до постіндустріального суспільства та вплив культури індивідуалізму мав би бути найбільш помітним. Тобто, звертаючись до прибічників концепції кризи сім'ї, саме у цих областях мала б спостерігатись найбільша чисельність розлучень та позашлюбних дітей, і найменша – шлюбів (табл. 2).

Таблиця 2. Шлюбність, розлучуваність та населення областей України, за даними Державної служби статистики (за виключенням АР Крим, Донецької та Луганської областей, та міста Севастополь)

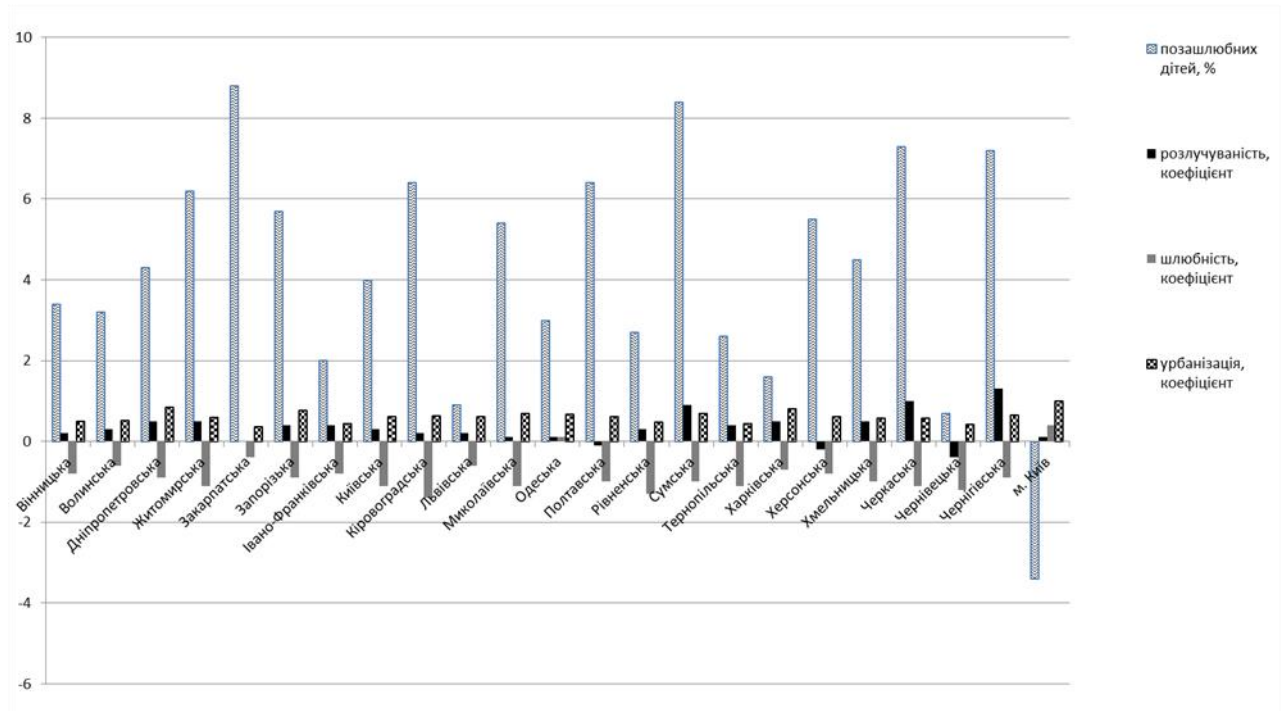
Населений пункт	Коефіцієнт (на 1000 осіб наявного населення)		Населення		
	шлюбності	розлучуваності	Σ	міське (у % до загальної чисельності)	сільське
Україна	6,0	3,9	42 153 201	69,41	758 698
Вінницька	5,7	3,2	1 035 330	51,38	494 651
Волинська	5,9	4,7	3 206 477	52,22	515 960
Дніпропетровська	5,9	3,9	1 220 193	83,91	498 803
Житомирська	5,4	2,3	1 256 802	59,12	790 664
Закарпатська	5,9	4,4	1 705 836	37,09	386 644
Запорізька	5,6	3,4	1 373 252	77,33	766 302
Івано-Франківська	5,6	4,5	1 767 940	44,20	670 667
Київська	6,4	4,2	945 549	62,07	347 599
Кіровоградська	4,7	2,9	2 522 021	63,24	984 344
Львівська	5,9	4,0	1 131 096	60,97	356 977
Миколаївська	5,6	3,6	2 380 308	68,44	784 815
Одеська	6,8	4,8	1 400 439	67,03	527 258
Полтавська	5,5	3,0	1 157 301	62,35	607 683
Рівненська	5,4	4,4	1 081 418	47,49	333 567
Сумська	4,7	3,4	1 045 879	69,15	572 185
Тернопільська	5,3	4,4	2 675 598	45,29	507 245
Харківська	6,0	3,6	1 037 640	81,04	401 234
Херсонська	5,6	4,3	1 264 705	61,33	542 708
Хмельницька	5,6	4,5	1 206 351	57,09	522 349
Черкаська	5,1	3,3	904 374	56,70	513 655

Чернівецька	5,8	4,7	1 005 745	43,20	350 139
Чернігівська	5,0	3,8	1 560 394	65,19	758 698
м. Київ	9,0	4,0	1 035 330	100	494 651

Відповідно, протилежне становище мало би спостерігатись у найменш урбанізованих областях України – Закарпатській (37,09%), Чернівецькій (43,2%), Івано-Франківській (44,2%), Тернопільській (45,29%) та Рівненській (47,49%). Однак, найвищі значення коефіцієнтів розлучуваності спостерігаються в у Одеській (4,8), Чернівецькій та Волинській (по 4,7 в кожній), та Хмельницькій і Волинській (по 4,5 в кожній) областях нашої держави. Тоді як найменше розлучень у Житомирській (2,3), Кіровоградській (2,9) та Полтавській (3,0) областях. У співставленні з тим, що найбільші значення коефіцієнту шлюбності, по всій Україні, притаманні м. Києву (9,0) та таким областям як Одеська (6,8), Київська (6,4), Харківська (6,0), а найменші – Сумській та Кіровоградській (по 4,7 в кожній) областям, твердження щодо посилення міри суб'єктивності шлюбної поведінки під впливом культури індивідуалізму підкріплюється. Зокрема, якщо посилається на дію об'єктивних соціально-економічних чинників, які детерміновані впливом трансформацій суспільства під дією еволюційних сил до постіндустріального ладу, то мала б спостерігатись кореляція між проаналізованими вище показниками. Її відсутність свідчить, про те, що шлюбна поведінка, під впливом культури індивідуалізму виводиться у суб'єктивну площину, що має вкрай неоднозначний вплив як на суспільство, так і на соціальних індивідів.

Загалом, якщо прослідкувати об'єднані показники динаміки шлюбності, розлучуваності та частки позашлюбних дітей впродовж останніх 6 років за областями України (за виключенням АР Крим, Донецької та Луганської областей України, а також міста Севастополь), то очевидної кореляції між рівнем урбанізації, яка слугує опосередкованим показником сили впливу культури індивідуалізму, та зменшенням чисельності шлюбів не спостерігається (рис. 3). Те саме справджується і для таких показників як розлучуваність та частка позашлюбних дітей, найбільш яскравим прикладом

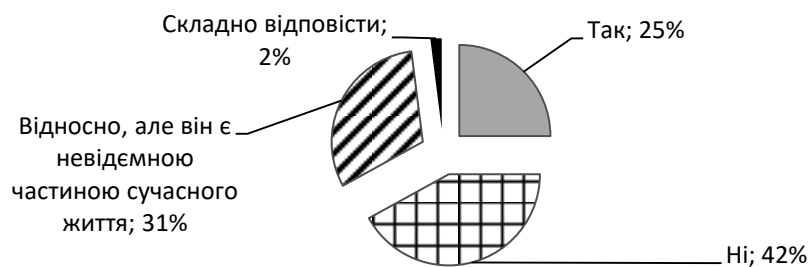
чого може слугувати місто Київ та Закарпатська область. В своє чергу, це підтверджує вищенаведені положення щодо значної міри суб'єктивності та виводить конфлікти у площину або загальнодержавних (демографічна криза та не доцільність традиційного економічного супроводу з метою її подолання), або ж на рівні внутрішньо-родинних конфліктів.

Рис. 3. Середні значення динаміки шлюбності, розлучуваності та частки позашлюбних дітей впродовж 2013–2018 років, у областях України, за даними Державної служби статистики (за виключенням АР Крим, Донецької та Луганської областей, та міста Севастополь)

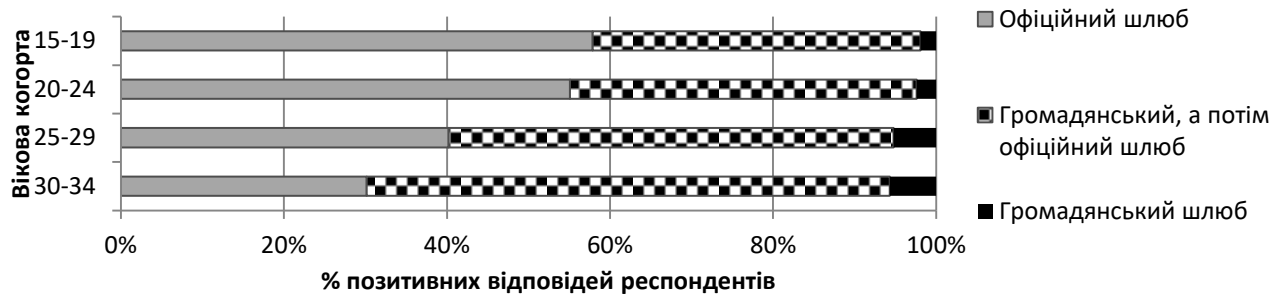
Отже, конфліктогенний вимір впливу культури індивідуалізму на інститут сім'ї загалом, та шлюбну поведінку зокрема, полягає в примноженні альтернатив. Навіть ті кореляції, які були вірогідними за панування модерну (чим більше місто – тим більше розлучень й позашлюбних дітей, чим більше останніх, тим менше шлюбів, чим менше шлюбів, тим менша релігійність населення) стають не валідними. Водночас, традиційні гендерно-орієнтовані стереотипні уявлення щодо того, що активно працююча жінка орієнтована на народження дитини лише для себе, у віці, коли вже є певні кар'єрні здобутки – справджуються. Тобто, під впливом культури індивідуалізму

виникає безліч альтернативних форм шлюбної поведінки, способів здійснення традиційної та можливостей для самореалізації. В свою чергу, це сприяє переходу конфліктів, що виникають внаслідок цього впливу на якісно новий рівень – загальнодержавний, тоді як конфліктність на рівні взаємодій між певними суспільними групами значно зменшується, за рахунок підвищення толерантності. Наприклад, в українському суспільстві зростає толерантність до такої форми шлюбу як громадянський, хоча 25% респондентів вбачають в ньому загрозу для існування традиційного, офіційно оформленого шлюбу (рис. 4).

Рис. 4. Розподіл відповідей респондентів на запитання, чи знижує громадянський шлюб цінність створення офіційної сім'ї, за даними Ю. В. Афанасьєвої

Дане толерантне ставлення до громадянського шлюбу опосередковано впливає на вищерозглянуті чинники, які впливають на шлюбну поведінку населення України. Зокрема, за поширеності громадянського шлюбу, частка розлучень та офіційних реєстрацій шлюбу буде зменшуватись, тоді як позашлюбних дітей – зростати, що й підтверджується сьогоденніми реаліями українського суспільства. Водночас, позитивне сприйняття суспільством громадянського шлюбу великою мірою пояснюється тим, що більшість населення України сприймає його лише як сходинку на шляху до укладення офіційного шлюбу (рис. 5).

Рис. 5. Розподіл відповідей молоді стосовно налаштувань на форму шлюбних стосунків, за даними дослідження Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи

Таким чином, під впливом культури індивідуалізму уможлиблюється вільний вибір між укладанням офіційного шлюбу та громадянським, при чому попри можливість емоційної романтизації стосунків, яка вважається однією з ознак цієї культури, люди обирають цілком раціональний шлях. Втім, подібна раціональність вкрай індивідуалістична, адже розглядаючи громадянський шлюб як проміжний етап на шляху до укладення офіційного, люди намагаються перевірити себе та своїх партнерів на можливість ефективної взаємодії з метою задоволення власних потреб. В свою чергу, це обумовлює виникнення конфлікту з суспільними інтересами на загальнодержавному рівні, адже дії, які спрямовані на задоволення потреб окремих соціальних індивідів не завжди співпадають з такими держави. Зокрема, цілком природньо, що внаслідок популяризації громадянського шлюбу, в тій чи іншій формі, чисельність живонароджених буде зменшуватись, і через зростання віку укладання шлюбу, і через не бажання народжувати в громадянському шлюбі. У підсумку, спостерігається наявна в Україні демографічна криза та старіння нації, що здатні у майбутньому призвести до соціально-економічних суспільних криз, які суттєво трансформують суспільство (Ничипоренко, 2005; Слюсар, 2017).

Індивідуалістичний підхід до шлюбної поведінки опосередковано підтверджується тим, що серед удогого та розлученого населення України укладення офіційних шлюбів не надто популярне. Зокрема, станом на 2018

рік, найбільш активно реєстрували саме перші шлюби, при чому у віці 25–29 років, що справджується як для чоловіків, так і для жінок. Водночас, піком активного укладення шлюбів серед удових був вік 50–54 років, що також вірогідний для обох статей. Розлучені ж чоловіки та жінки найбільш активно укладали шлюб у період з 30 до 34 років. Таким чином, гендерного розриву за віком активної шлюбної поведінки не прослідковується у 2018 році, хоча вищенаведений аналіз багаторічних даних свідчив про протилежне. Це можливо пояснити тим, що за іншими віковими когортами, гендерний розрив у шлюбній поведінці цілком прослідковується (табл. 3)

Таблиця 3. Кількість шлюбів за віком та попереднім сімейним станом подружжя у 2018 році

Вікова когорта Стать	Чисельність шлюбів							
	загальна		перші шлюби		серед удових		серед розлучених	
	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀
Σ	228 411	228 411	165 002	160 956	3 500	5 737	59 909	61 718
до 18	65	996	65	996	-	-	-	-
18-19	3 011	16 621	3 008	16 554	-	5	3	62
20-24	49 128	72 750	48 254	69 295	3	65	871	3 390
25-29	69 778	56 280	63 822	45 176	48	306	5 908	10 798
30-34	42 202	32 626	30 261	17 716	141	521	11 800	14 389
35-39	22 267	18 214	10 737	6 462	168	668	11 362	11 084
40-44	14 115	11 316	4 507	2 594	309	721	9 299	8 001
45-49	9 667	7 583	2 093	1 083	381	815	7 193	5 685
50-54	6 627	4 872	1 073	519	399	860	5 155	3 493
55-59	4 942	3 384	611	285	511	701	3 820	2 398

Окрім того, суголосним з загальними тенденціями стосовно впливу культури індивідуалізму на інститут сім'ї загалом, та шлюбну поведінку зокрема є те, що вік активної шлюбної поведінки зростає. Наприклад, в цілому по Україні до 18 років шлюбів укладають менше, ніж після 55 років. Втім, збільшення віку укладення першого шлюбу є показником раціонального підходу до вибору життєвої стратегії та покликано забезпечити самореалізацію та гармонійний розвиток людини поза шлюбом. У підсумку, це сприяє тому, що шлюб укладають рівні та помірковані особистості, і їх вибір є цілком свідомим. В свою чергу, це позитивно відбивається на якості сімейних стосунків та первинній соціалізації дітей.

Вищенаведене підтверджується й даними соціологічних опитувань, згідно яких раціональний підхід є домінуючим при створенні сім'ї (рис. 6).

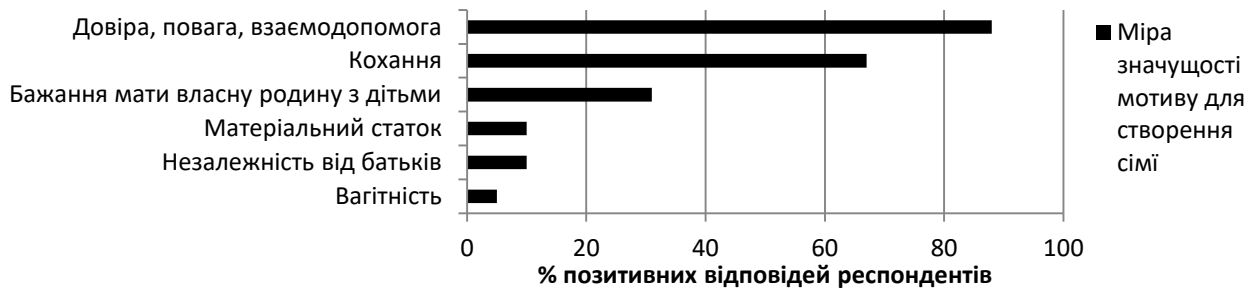

Рис. 6. Мотиви створення сім'ї, за даними Ю. В. Афанасьєвої

Вочевидь, емоційна частка індивідуалістичного підходу до життєвих стратегій виявляється не лише і в раціональному підході до власного комфорту, як міри задоволення потреб – своїх та партнера. Саме тому, не кохання є домінуючим мотивом, а більш помірковані цінності партнерства. Окремо наголосимо, що попри декларовану багатьма дослідниками кризу сімейних цінностей та інституту сім'ї, жоден з респондентів не назвав серед можливого мотиву вагітність, а частка мотивів економічно або ж інфантильно-орієнтованих не є значною, і суттєво поступається за значущістю адекватним. Такий стан свідчить про високу культуру шлюбу та сім'ї, притаманну населенню нашої держави та спростовує потрактування впливу на них культури індивідуалізму як негативного (Алексєнко, 2016).

Водночас, під впливом культури індивідуалізму, такі традиційні цінності при виборі партнеру для укладення шлюбу як: незайманість, релігійні погляди, та матеріальний стан втрачають своє значення (рис. 7.)

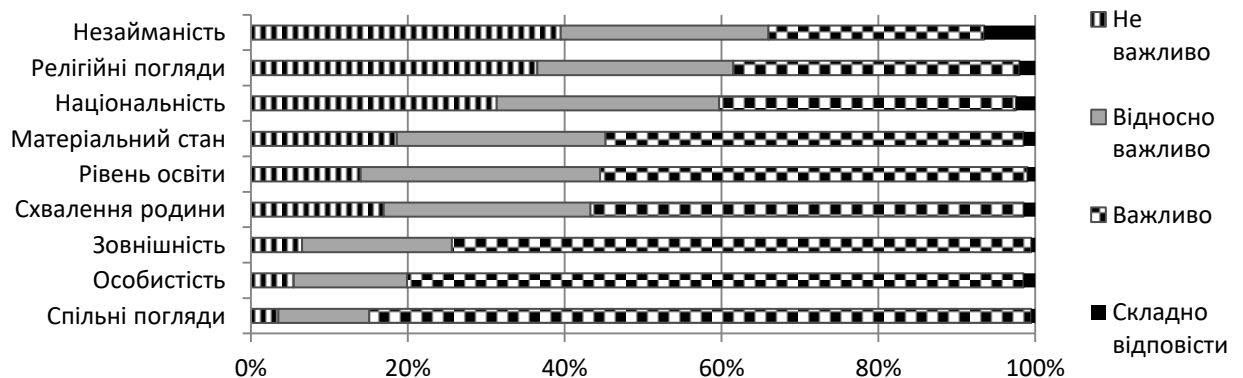

Рис. 7. Мотиви вибору партнера, за даними GFK

Отже, за даними соціологічних опитувань, серед панівних мотивів вибору партнера є спільні погляди та особистість, що суголосним з мотивами створення сім'ї. У підсумку аналіз даних як статистичних, так і соціологічних досліджень свідчить, що вплив культури індивідуалізму на шлюбну поведінку існує, однак він призводить до кризи і не зменшує важливості сім'ї та шлюбу для сучасних українців, а лише змінює акценти з суспільно-абстрактного блага на власне. Для підтвердження цього твердження необхідно дослідити й його вплив на репродуктивну поведінку населення Незалежної України.

2.2. Вплив культури індивідуалізму на репродуктивну поведінку жінок

Репродуктивна поведінка, з кожною хвилиною науково-технічної революції стає все більш суто жіночою справою, зазнаючи впливу культури індивідуалізму. Це породжує низку конфліктів, на всіх рівнях організації українського суспільства, яке значною мірою перебуває під впливом гендерних стереотипів.

Традиційно-патріархальні гендерні стереотипи спрямовані не на забезпечення гармонійного розвитку суспільства в цілому, та соціальних індивідів зокрема, а лише на підтримання їх стабільного функціонування. В наш час, посиляючись на науковий доробок класиків соціологічної думки – Е. Тоффлера та І. Валлерстайна, можливо відмітити, що Україна перебуває під невідворотним впливом глобальних світ-системних трансформацій, що обумовлені еволюцією суспільства (Тофлер, 2004; Валлерстайн 2006). Остання ж, є детермінованою насамперед науково-технічним прогресом, що безпосередньо сприяє перебудові аксіоструктури та переходу до постіндустріального суспільства. В умовах якого, саме індивідуалізм з його спрямованістю на забезпечення внутрішнього (напротивагу модерності, зосередженій на здобутті зовнішнього) комфорту через постійний розвиток, спростовує саму сутність стереотипів, як суворо закріплених норм. Адже

постіндустріальний лад вимагає від суспільства бути гнучким, мати змогу адаптуватися до мінливих умов «плинної сучасності» згідно іншого видатного соціолога З. Баумана (Бауман, 2013). Тобто, сутність гармонійного розвитку вимагає знехтувати стереотипами, в першу чергу, найбільш широко розповсюдженими – гендерними, що здебільшого мають негативний вплив на можливості самореалізації українських жінок.

Примітно, що стереотипи транслують в першу чергу самі жінки, які є більшістю населення України. Наприклад, аналіз останніх досліджень українських науковців дозволив виявити, що багато вчених, які відверто підкреслюють згубний вплив досягнень технічного прогресу на репродуктивну поведінку жінок здійснюється саме жінками – Т. Медіною, О. Кушнір, Л. Ліпич та багатьма іншими (Медіна, 2013; Ліпич, 2018). Підсумовуючи панівні настрої серед вітчизняних науковців, доречно процитувати О. Макух, кандидатку психологічних наук, яка у 2020 році (підкреслимо сучасність публікації) в статті «Трансформація цінностей сучасної сім'ї» відзначає – «Масштабний науково-технічний прогрес негативно впливає на шлюб і сім'ю. Сферою руйнування стають не тільки деструктивні чинники, з-поміж яких порушення статевих взаємовідносин, розлучення, утрата рольових обов'язків тощо, а пропаганда гомосексуалізму, гендерна ідеологія та репродуктивні технології» (Макух, 2020).

Вищенаведені погляди з легкістю нівелюються логічними контраргументами, наприклад:

1) чи можливо стверджувати, що такі досягнення науково-технічного прогресу як засоби особистої гігієни та побутова техніка призвели до зменшення рівня комфорту в родині та зниження рівня поціновування окремих її членів у сімейних взаємовідносинах?;

2) чи можливо стверджувати, що досягнення науково-технічного прогресу в сфері репродуктивних технологій не надають змогу стати батьками тим особам, які впродовж минулих століть були позбавлені такої можливості?;

3) чи можливо стверджувати, що досягнення науково-технічного прогресу в царині медицини не суттєво знизили смертність породіль та дітей, насамперед, живонароджених? Згадаймо лише таку розповсюджену впродовж століть причину смертності, як «післяпологова лихоманка», що була обумовлена відсутністю елементарної дезінфекції рук та приладдя лікарів, які після розтину трупу або обробки інфікованих ран спокійно приймали пологи.

Даний перелік питань можливо продовжувати, але в межах нашої роботи ми наводимо його вкрай скорочено, аби лише підкреслити міру раціональності закидів щодо деструктивного впливу культури індивідуалізму на інститут сучасної української родини. Окрім того, необхідно підкреслити, що переважна більшість сучасних науковців у царині суспільних наук на пост-радянському просторі, перебувають під впливом доктрини, яка було сформована за радянських часів на основі поглядів російського педагога А. С. Макаренка. Так, опікуючись проблематикою сім'ї він відзначав, що: «...якщо у вас одна дитина і ви з якихось причин другої мати не можете? Дуже просто: візьміть у свою сім'ю чужу дитину, візьміть з дитячого будинку або сироту, що втратила батьків. Полюбіть її, як власну, забудьте про те, що не ви породили, і, найголовніше, не уявляйте, що ви їй зробили ласку. Це вона стала в пригоді вашій «кособокій» сім'ї, врятувала її від небезпечного крену. Зробіть це обов'язково, хоч би яке скрутне було ваше матеріальне становище» (Козел, 2003). Тобто, абсолютно знехтуванням в межах такого підходу є поняття комфорту батьків та дітей, адже поза увагою залишаються не лише матеріально-економічні умови подальшого функціонування сім'ї, але й морально психологічні. Так, здебільшого прийомні діти потребують набагато більших зусиль від батьків, ані ж рідні, виходячи з об'єктивних передумов (стан фізичного та психічного здоров'я зумовлений перебуванням в закладах державної опіки, генетичні особливості, тощо).

Отже, на перше місце за ступенем значущості, під час дослідження

конфліктів, що виникають внаслідок впливу культури індивідуалізму на інститут сучасної української родини загалом, та репродуктивної поведінки зокрема, стає висунутим поняття «комфарту». Він поєднує як побутово-матеріальні аспекти, так і соціально-психологічні, та, хоча не є тотожним поняттю «щастя», однак слугує суттєвою передумовою досягнення останнього. Наприклад, у «Новому тлумачному словнику української мови» від 2000 року, комфорт позначається як «затишок, сукупність зручностей». Сучасна українська дослідниця Л. Жуковська, визначає психологічний комфорт як одну з головних умов психічного здоров'я особистості. Інший український науковець – Ю. Мосаєв, розглядаючи поняття соціального комфорту підкреслює, що він відображає міру створених умов, які забезпечують можливість максимальної самореалізації соціального індивіда в суспільстві, тобто сукупність потенцій реалізації особистості. Таким чином, комфорт, покликаний забезпечити оптимальне розкриття особистості, що є у центрі культури індивідуалізму слугує причиною виникнення конфліктів на різних рівнях організації сучасного українського суспільства, адже впродовж століть була традиція на чільне місце висувати певні ідеологічні потреби суспільства в цілому, та родини як соціального інституту, а не соціального індивіда.

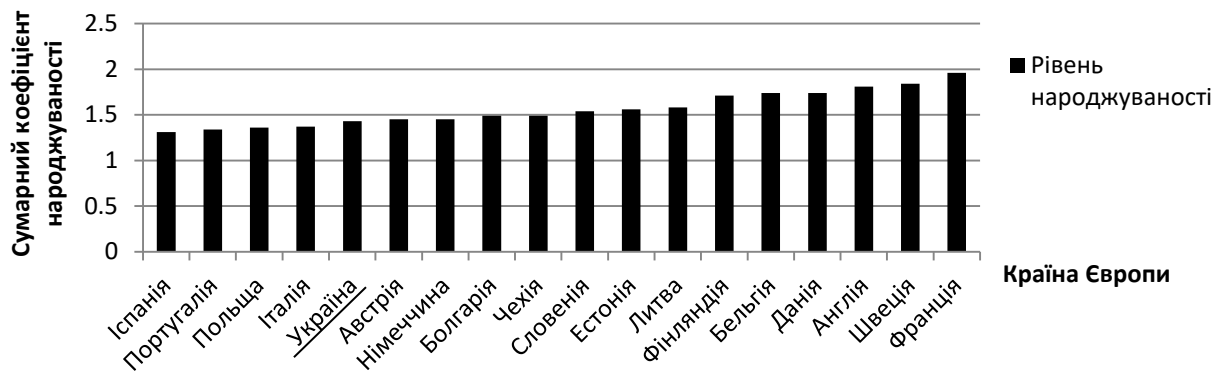
Засадничі конфлікти, що виникають в суспільстві внаслідок цього, можливо сформулювати наступним чином:

- 1) чи комфорт людини має бути на першому місці в суспільних інтеракціях?;
- 2) що є важливішим – комфорт окремого соціального індивіда, зокрема жінки, чи чоловіка як іншого партнера по шлюбним відносинам або всіх осіб, що належать до кола родичів певного подружжя?.

В сучасному українському суспільстві, під впливом культури індивідуалізму репродуктивна поведінка жінок стає детермінованою визначенням ними поняття комфорту для себе, а простір конфліктності виникає внаслідок того, як він сприймається. При чому обидва аспекти

перебувають під постійним впливом традиційно-патріархальних стереотипів.

Наріжним показником репродуктивної поведінки, що надає підстав розмірковувати про кризовий стан сучасної української родини є коефіцієнт народжуваності, себто кількість живонароджених дітей на 1000 жінок репродуктивного віку – від 15 до 49 років. Втім, постає питання – чи коректно позначати як «кризу» певний стан, що набув ознак узвичаєності або ж норми? Дійсно, впродовж століть по всьому світу жінки народжували набагато більше дітей, однак посилаючись на праці Е. Тоффлера, І. Валлерстайна та Ф. Фукуями, можливо зауважити, по мірі еволюційного розвитку людства якість часу постійно посилюється (Тоффлер, 2004; Валлерстайн, 2006). Тобто, відбувається постійне прискорення темпу життя, коли на одиницю часу припадає все більша кількість системних подій. Внаслідок цього, цілком логічним є, що коли за часів аграрного суспільства для того, аби щось стало нормою потрібні були століття (наприклад, випікання хлібу або ж обробка заліза), за модерного – десятиліття (наприклад, хвилі індустріальних революцій або ж електрична лампа Т. Едісона), то у суспільстві постмодерну для цього достатньо кількох років (наприклад, перехід від дискет до компакт дисків, а потім відмова від останніх заради usb-накопичувачів). Отже, чи можливо вважати те, що в наш час жінки мало народжують кризою, якщо це є ознакою кількох останніх десятиліть? Так, це йде у розрізі з столітніми традиціями, однак у такій же суперечності із настановами колективізму, які вони пропагують, знаходяться й цінності, що є засадничими для культури індивідуалізму, яка є невід’ємною частиною постмодерну. У країнах Європи, на які вже не перший рік рівняється наша держава, впродовж останніх десятиліть зберігаються значення коефіцієнта народжуваності, цілком співставні з таким для у ній (рис. 8).

Рис. 8. Коефіцієнт народжуваності в країнах Європи, за даними Державної служби статистики

Середні значення коефіцієнту народжуваності впродовж 2000–2017 років виявляють, що, наприклад, в Україні рівень народжуваності вищий, за такий у Польщі, де, на відміну від нашої країни, законодавчо заборонені аборти. Втім, дійсно у найбільш розвинених країнах Європи (Англії, Швеції, Франції) рівень народжуваності вищий за такий в Україні. Однак, нам видається необхідним це пояснити через загальний рівень життя, а не сприймати як наслідок зламу сімейних цінностей під впливом культури індивідуалізму. В свою чергу, рівень життя можливо опосередковано проаналізувати через динаміку показників народжуваності, дитячої смертності та природного скорочення населення, а також загальної середньої тривалості життя населення. Вони ж, є взаємообумовленими з репродуктивною поведінкою населення.

В Україні, показник загальної середньої тривалості життя впродовж останніх 30 років зростає, хоча й спостерігається значний гендерний розрив – чоловіки, в середньому, живуть майже на 10 років менше, за жінок. Окрім того, їх тривалість життя зростає набагато повільніше, ніж така у жінок, становлячи 66,69 років станом на 2018 рік порівняно з 65,6 роками у 1990 році. Для жінок ці значення становлять 74,82 та 76,72 роки, відповідно. Однак, з вищезазначених це є єдиний показник, з позитивною динамікою.

Динаміка коефіцієнта народжуваності дійсно є негативною для українського суспільства. Так, починаючи з 1990 року та до 2001 року, він

постійно зменшувався, а не значне зростання цього показника, яке спостерігалось впродовж періоду з 2002 по 2012 роки, змінилось спадом, що триває до тепер (рис. 9).

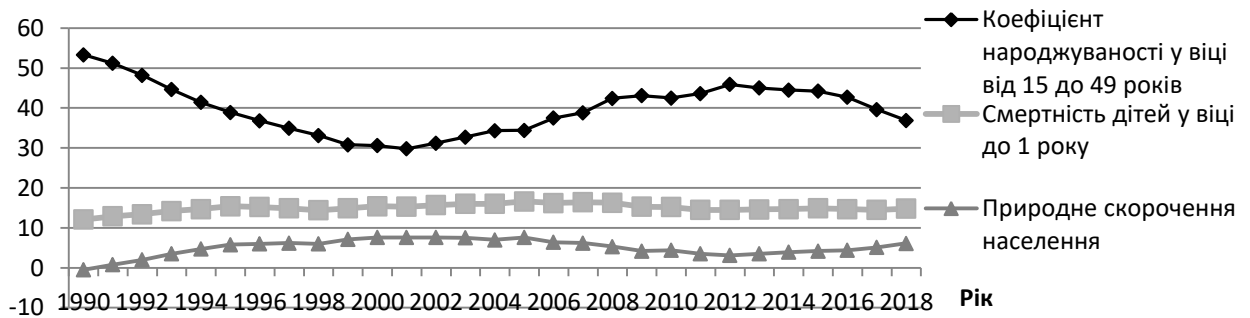

Рис. 9. Коефіцієнт народжуваності за віком жінки, в Україні, за даними Державної служби статистики

І так, в Україні приріст населення був зареєстрований лише у 1990 році, а показники природного скорочення населення зросли з 0,8 у 1990 році до 6,1 у 2018 році. Водночас, показник дитячої смертності залишається стабільно високим, коливаючись в межах від 12,1 до 16,6 дітей на 1000 народжень.

Вочевидь, виникає конфлікт між тим, що для природнього відтворення населення, яке є необхідним для стабільного функціонування держави потрібно підвищувати чисельність народжуваних дітей та не відповідними умовами для здійснення цього. Так, за показниками дитячої смертності, Україна посідає одне з найгірших місць серед країн Європи, у яких його значення коливаються в межах від 2,9 (Ісландія) до 15,8 (в Молдові). За цим показником наша країна наближена до Сирії та Палестини (рис. 10).

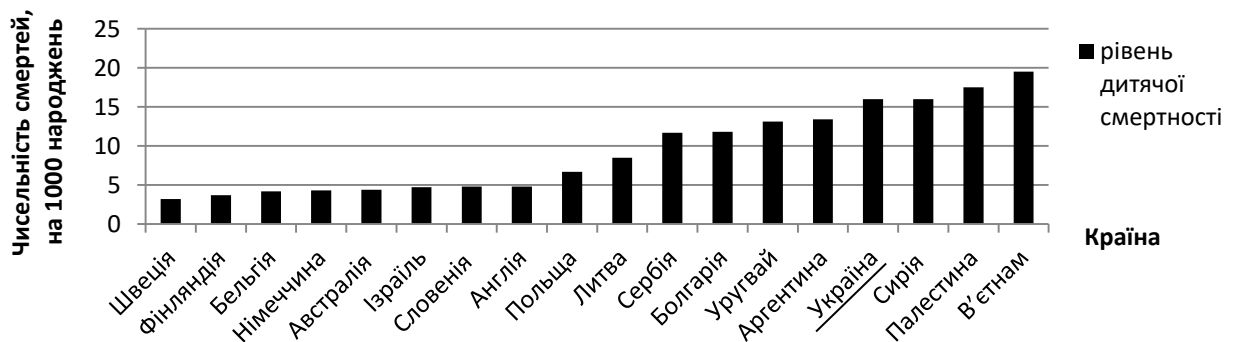

Рис. 10. Середні показники дитячої смертності за країнами світу, за даними ООН

Якщо у традиційному суспільстві, узвичаєною відповіддю на високий рівень дитячої смертності було збільшення народжуваності, то культура індивідуалізму привчає високо поцінювати кожне життя. Окрім того, за культури індивідуалізму діти не розглядаються як робоча сила, спадкоємці та примножувачі соціального статусу подружжя чи обов'язковий наслідок статевих стосунків. Бажання народити дитину стає все більш емоційно-романтизованим, і звичайно, що якщо держава не в змозі забезпечити належний рівень медичного супроводу, то виникає страх народжувати.

При чому, дитяча смертність сприймається як трагедія, після якої подружжя довго не може оговтатись, і не факт, що зможе наважитись на наступну спробу народити дитину. Звертаючись до минулого, де нібито інститут сім'ї набагато краще виконував свої функції ніж зараз, а рівень народжуваності був об'єктивно вищим, постають принаймні два питання – а скільки дітей помирало та чи були діти самоцінністю, на яку спрямовується все краще, що можуть дати батьки?

Наприклад, за часів, коли більша частина територій України перебувала під владою Російської Імперії, у сільській місцевості була поширена дитяча смертність від отруєння маковим соком, який давали малюкам, аби ті не плакали, заважаючи батькам працювати. Іншим прикладом зміни аксіоструктури під впливом культури індивідуалізму слугує поширений на пост-радянському просторі, серед осіб похилого віку, вислів – «І у блокадному Ленінграді народжували, а вам чого бракує?». Зауважимо, що загальносвітовою тенденцією є те, що чим вищий у людини рівень життя, тим сильніше її прагнення його підвищити та якомога більше дати своїм дітям. В свою чергу, це суголосно з тим, що у всіх країнах «ядра» (Західна та Північна Європа, Сполучені Штати Америки та Канада), згідно концепції І. Валлерстайна та Й. Штумпетера, та в Україні зростає вік, в якому жінки приймають рішення про народження першої дитини (Штумпетер, 1995; Валлерстайн, 2006) (рис. 11).

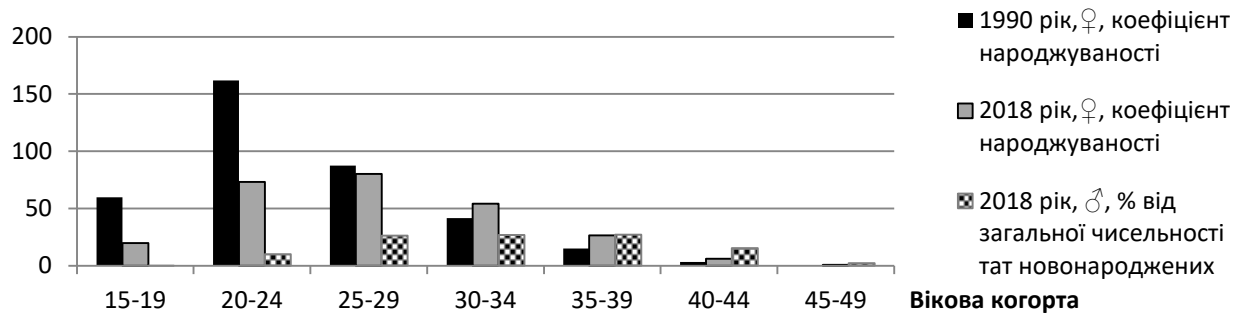

Рис. 11. Вік активної репродуктивної поведінки, в Україні, за даними Державної служби статистики

Примітно, що черговим підтвердженням стійкості гендерних стереотипів в сучасному українському суспільстві є наявний гендерний розрив у репродуктивній поведінці та реакції на неї суспільства. Так, чоловіки найрідше стають татами у тому ж віці, в якому зменшення чисельності матерів обумовлює дискусії щодо кризи інституту сім'ї – від 15 до 24 років. Водночас, після 35 років чоловіки вирізняються від жінок набагато активнішою репродуктивною поведінкою.

Досягнення науково-технічного прогресу, призвели до рівності прав та обов'язків, що у комплексі сприяли посиленню культури індивідуалізму. Так, якщо за традиційного ладу жінка була позбавлена інших можливостей для самореалізації, окрім виконання репродуктивно-виховної функції, а на чоловіка покладался обов'язок її забезпечувати та захищати, то в наш час кожен відповідає за все в індивідуальному порядку. В тому числі й за те, яку життєву стратегію обрати – наприклад, зберігається певна чисельність жінок, які зацікавлені в шлюбно-родинних стосунках заради матеріально благополуччя або намагаються через народження дитини спонукати чоловіка до останніх. Однак, суттєва різниця полягає в тому, що завдяки досягненням емансипації в межах науково-технічного прогресу, у жінок з'явився вибір, яку ж саме стратегію обрати. В свою чергу, множинність виборів та ризиків, з ними пов'язаних, згідно Н. Лумана і є однією з ознак постіндустріального суспільства (Луман, 1994).

Так, за часи Незалежності, чисельність народжуваності у традиційній

для патріархального (15–19 років) та модерного (20–24 роки) ладів вікових когортах стрімко скоротилась, – на 11,7% та 118% відповідно. Водночас, триває зростання чисельності жінок, які народжують після 30 років. Останнє пояснюється тим, що саме за досягнення такого віку, сучасна жінка вже морально та матеріально є готовою до народження дитини, в неї є постійна робота, налагоджені стосунки з партнером, здебільшого вирішене житлове питання. Знову ж-таки, виникає конфлікт між потребами суспільства загалом, для задоволення яких необхідне збільшення чисельності населення, та потребами окремої родини не як його «комірки», а як спільноти двох свідомих своїх почуттів особистостей.

Вищезазначене вельми цікаво корелює з тим, що в Україні, впродовж усіх 30 останніх років Незалежності, саме в сільській місцевості був менший середній вік матері, при народженні першої дитини, за такий у містах. Водночас, українські науковці – Е. Лібанова, О. Малиновська, І. Мацько-Демиденко відзначають значний соціально-економічний розрив між містами, селами та столицею України. При чому, майже за всіма соціально-економічними показниками, виключенням з яких є лише випадки з царини кримінальної статистики, найнижчий рівень життя саме в селах нашої держави.

Тобто, не певна кількість грошей або рівень матеріальної забезпеченості визначає репродуктивну поведінку, а сам спосіб життя. Саме тому, державна політика по виплатах матеріальної допомоги після народження дитини не призвела до демографічного випадку. Подібний стан речей описується народною приказкою: «у когось перли дрібні, а в когось – борщ рідкий». Культура індивідуалізму розширює горизонти можливостей для кожного соціального індивіда, і найбільш відчутно це саме у великих містах, що стрімко розвиваються.

Впродовж останніх кількох років в Україні такими містами є Київ, Дніпро, Львів, Харків та Запоріжжя. В них та областях, центрами яких вони є спостерігається найвищий середній вік матері при народженні дитини. Так, у

Дніпропетровська область серед інших областей України (не враховуючи АР Крим, Донецьку та Луганську області) має найвищі показники за кількістю зайнятого населення (8,6%), валовим регіональним продуктом (16,9%) та обсягом реалізованих товарів та послуг (16,9%). Водночас, в ній середній вік матері при народженні першої дитини у міській місцевості становить майже 27 років, тоді як у сільській місцевості – 24 роки.

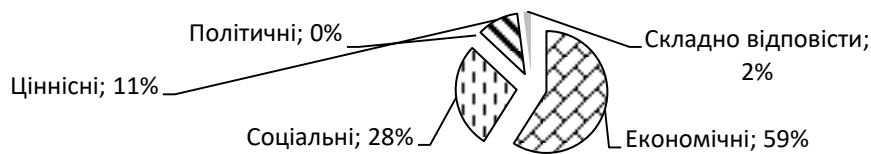
Загалом, по всій нашій країні спостерігається різниця в декілька років між середнім віком матері при народженні першої дитини у селах (близько 22–23 років) та у містах (приблизно 26–27 років). Чи не найбільш яскравим прикладом впливу розвинутої культури індивідуалізму є розрив між містом Києвом та навіть Київською областю, для яких середній вік матері при народженні першої дитини становить 29,2 роки та 25,9 років, відповідно. Зауважимо, що саме на Київ припадає найбільша по Україні частка валового регіонального продукту (23,4%) та зайнятого населення (8,4%) (табл. 4).

Таблиця 4. Репродуктивна поведінка та макроекономічні показники за регіонами України, станом на 2018 рік, за даними Державної служби статистики

Область Показник	Середній вік матері при народженні першої дитини, за типом місцевості (років)			Кількість зайнятого населення	Валовий регіональний продукт	Обсяг реалізованих товарів та послуг
	Σ	міста	села	у % від загального значення для України		
Вінницька	24,7	25,8	23,4	4,0	3,1	2,7
Волинська	24,8	25,8	23,9	2,3	1,7	1,1
Дніпропетровська	26,2	26,6	23,9	8,6	10,5	16,9
Житомирська	24,6	25,6	23,2	3,2	2,1	1,7
Закарпатська	23,4	24,1	23,0	3,1	1,4	0,9
Запорізька	26,3	26,9	24,0	4,5	4,4	7,2
Івано-Франківська	24,5	25,6	23,8	3,5	2,1	2,5
Київська	25,9	26,4	24,9	4,6	5,3	4,7
Кіровоградська	24,7	25,8	22,8	2,3	1,8	1,1
Львівська	25,7	26,6	24,5	6,5	4,9	3,6
Миколаївська	25,2	26,1	23,4	3,0	2,3	2,0
Одеська	25,9	26,8	24,2	6,1	5,0	2,4
Полтавська	25,7	26,4	24,4	3,5	5,1	7,0

Рівненська	24,6	25,9	23,5	2,9	1,6	1,3
Сумська	25,6	26,3	24,1	3,0	1,9	1,7
Тернопільська	24,8	26,0	23,7	2,5	1,4	0,8
Харківська	26,7	27,2	24,3	7,7	6,3	7,3
Херсонська	25,0	26,0	23,4	2,7	1,6	1,0
Хмельницька	24,8	25,8	23,4	3,2	2,1	1,4
Черкаська	25,3	26,2	23,9	3,2	2,5	2,6
Чернівецька	24,5	26,0	23,5	2,3	1,0	0,5
Чернігівська	25,7	26,5	24,0	2,6	1,9	1,5
м. Київ	29,2	29,2	—	8,4	23,4	16,7

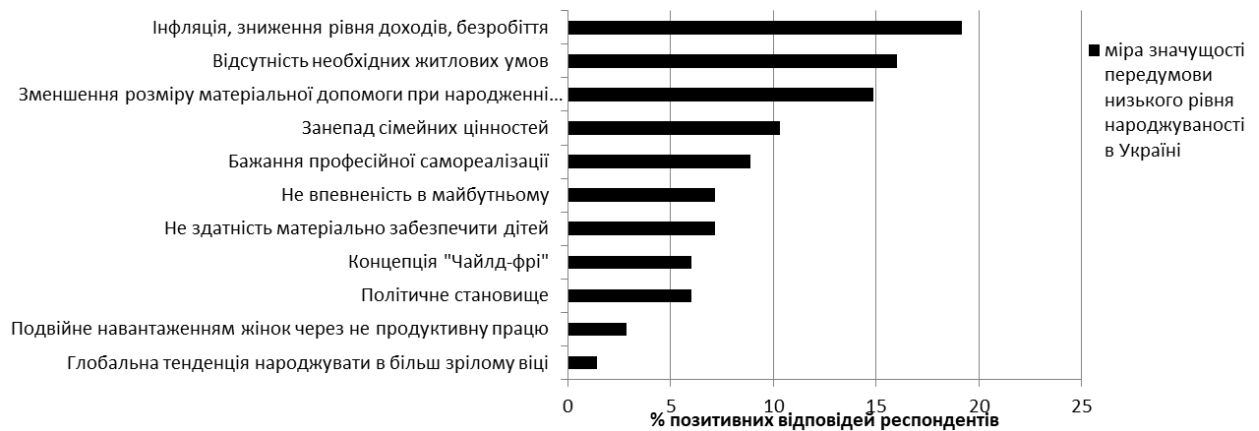
Водночас, за даними соціологічних опитувань щодо негативних чинників впливу на рівень народжуваності в Україні, ніхто з респондентів усіх вікових груп не виокремив політичного, та більшість назвала економічний (рис. 12).

Рис. 12. Негативні чинники впливу на рівень народжуваності в Україні, за даними Ю. В. Афанасьєвої

Тобто, існує суттєва різниця між реальними показниками стану макроекономічних показників та середнім віком матері при народженні першої дитини й суб'єктивними оцінками населення нашої країни негативних чинників впливу на рівень народжуваності в Україні. В свою чергу, це обумовлює значну міру конфліктності як у сприйнятті функцій інституту сім'ї, так і у взаємодії щодо підвищення народжуваності між урядом та населенням. Останнє підтверджується й даними соціологічних опитувань, серед респондентів усіх вікових груп, щодо передумов низького рівня народжуваності в Україні. Так, жоден з респондентів не обрав серед можливих варіантів передумов низького рівня народжуваності такий цілком індивідуальний критерій як «не впевненість у своїх здібностях стати гарним батьком чи матір'ю». Однак, та сама політична ситуація, якає за даними опитувань не є негативним чинником впливу на рівень народжуваності в Україні, була названа такою ж важливою передумовою низького рівня

народжуваності, як і нещодавно розповсюджена в нашій країні концепція «Чайл-фрі» – 6% та 6% позитивних відповідей респондентів, відповідно (рис. 13).

Рис. 13. Міра значущості передумов низького рівня народжуваності в Україні, за даними Ю. В. Афанасьєвої

Отже, найбільш вагомою передумовою сучасного стану народжуваності в Україні та негативним чинником дії на неї суб'єктивно є саме економічні передумови, зокрема безробіття, хоча й це суперечить статистичним даним, за якими найменший вік матері під час народження першої дитини зареєстрований в областях з високим рівнем безробіття, та навпаки.

Вищенаведена суб'єктивність прослідковується і щодо такого вкрай важливого показника як репродуктивної поведінки загалом, так і мири того, що вона стає все більш суто жіночою справою, під впливом культури індивідуалізму, тим самим породжуючи виникнення нових конфліктів у суспільстві, як аборти. В наш час, за даними опитувань, близько 80 % українських жінок звертаються у медичні заклади за цією процедурою через (наведено у порядку зменшення значущості): відсутність необхідних житлових умов, фінансову скруту, складнощі на роботі, сімейні негаразди, нестабільну ситуацію в державі, невпевненість у майбутньому.

Згідно Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» аборт потрактовується як добровільне штучне переривання вагітності на строках до 12 тижнів, після чого він може бути здійснений лише

у випадку, коли вагітність становить загрозу життю жінки або ж зареєстровано патологічний розвиток плоду, що унеможлиблює життя останнього після народження. Зауважмо, що особливої актуальності цей показник набуває у порівнянні з Польщею, що історично є наближеною до України, однак на сьогодні вона більш розвинена держава за соціально-економічними показниками. Водночас, певні досягнення науково-технічного прогресу та пов'язаних з ними впливів культури індивідуалізму, в ній нівелюються високим ступенем релігійної свідомості суспільства. Однак, це зовсім не зменшує міру конфліктності у суспільстві, через зниження такої у родині і як соціальному інституті, і як малій соціальній групі. Наприклад, аборти у цій країні заборонені на законодавчому рівні, однак сумарний коефіцієнт народжуваності залишається нижчим за такий в Україні, а дана заборона сприяє виникненню специфічного виду туризму в нашу державу – з метою дешево та якісно зробити аборт. Історичний досвід свідчить, що заборона абортів не лише не призводить до поліпшення демографічної ситуації, а навпаки – примножує смертність породіль та дітей, а також знижує якість життя батьків та дітей, утруднюючи побудову гармонійних стосунків в родині. Зокрема, за радянських часів, в період з 1936 по 1956 роки в Україні буди заборонені аборти, що супроводжувалось стрімким зростанням смертності від кримінальних штучних абортів та їх наслідків, а також збільшенням чисельності дітовбивств і покинутих дітей. Зауважимо, що навіть за порівняно благополучної соціально-економічної ситуації в державі та легальності й відносної економічної доступності абортів, в суспільстві існує значна частка жінок що замість абарту плоду, який ще не здатний до самосвідомості чи самостійного існування, обирають вбивства власних дітей або з часом залишають їх деінде. Так, у 2017 році, за статистикою МВС України, було вбито 90 немовлят, а 2358 дітей були залишені на призволяще (Каткова, 2018)

Загалом, більшість критиків впливу культури індивідуалізму на інститут сім'ї, які вбачають в ньому передумову виникнення та причину

посилення практики абортів, гомосексуалізму, розлучень, сімейних зрад, «пізніх» шлюбів та багатьох інших моделей поведінки якось дивно залишають поза увагою той факт, що вони існували завжди (Гітун, 2007; Палкін, 2016). Культура індивідуалізму їх лише легалізувала, а здебільшого, легалізація сприяє двом чинникам – досягненню свободи через усвідомлення власної (індивідуальної) відповідальності (зробив камінгаут – от тепер і вибудовуй наново відносини з близькими, вирішила народжувати після 35 – відклади гроші на додаткове медичне забезпечення, тощо) та зменшенню криміналізації суспільства (згадаймо країни з легальною зброєю та канабісом).

В Україні, легалізація абортів призвела до того, що частота їх скоєння значно зменшилась – з 1 млн. у 1990 році до 100 тис. у 2018 році, при чому стабільна тенденція до зниження спостерігається з 2005 року (800 тис.).

Водночас, аборти в жодному разі не є позитивним явищем, залишаючи психологічну травму жінці на все життя, слугуючи показником не ефективного функціонування суспільства та провокуючи суттєві ускладнення фізичного здоров'я. Зокрема, ризики ускладнень після абортів, що можуть призвести до безпліддя, спостерігається у 70% українських жінок, а кожні 5 випадків з 10 тис. абортів завершується смертю пацієнтки, що є одним з найвищих показників серед країн колективного Заходу. Окрім того, рівень абортів у нашій країні також є найвищим серед вищезгаданих країн, становлячи 21,1 аборт на 1000 жінок фертильного віку, тобто 45,8 абортів на 100 вагітностей чи 84 абортів на 100 пологів. В Сполучених Штатах Америки цей показник становить 20 абортів на 1000 жінок фертильного віку, в Канаді – 10, у Японії – 3,5. Так, наприклад, в Канаді на 1000 дітородних жінок припадає 10 абортів, в Японії – 3,5, в США – 20, а в Україні – 70–90. Тобто, існує реальна необхідність в цілеспрямованій державній політиці на психологічний супровід вагітних жінок, створення програм доступного житла та інші ліберально-демократичні заходи, спрямовані на зменшення чисельності цього травмуючого явища (Білецька, 2018).

Підсумовуючи, можливо відмітити що нам вплив культури індивідуалізму на репродуктивну поведінку жінок видається позитивним, адже сприяє досягненню ними свободи та поліпшенню якості їх життя. Окрім того, зводити функції що родини, що жінки лише до репродуктивної є щонайменше вкрай не ефективно у постіндустріальному суспільстві, яке вимагає стабільно високого рівня людського розвитку від суспільства, досягнення чого не можливо без виконання основних принципів індивідуалізму. В свою чергу, культура останнього дійсно слугує передумовою виникнення конфліктів в українському суспільстві, насамперед у царині репродуктивної поведінки, однак ми це можемо пояснити застарілими поглядами, які були сформовані під дією гендерних стереотипів і за поступового запровадження політики гендерної рівності більшою мірою будуть зникати.

Втім, для перевірки та підтвердження вищенаведеного щодо впливу культури індивідуалізму як на шлюбну, так і на репродуктивну поведінку, необхідно проаналізувати й третій аспект інституту сім'ї – сімейну поведінку сучасного населення України.

2.3. Вплив культури індивідуалізму на сімейну поведінку

В традиційному та модерному суспільстві, сімейні відносини, були логічним продовженням шлюбних та репродуктивних, адже спочатку укладали шлюб, потім з'являлися діти та розпочиналась вибудова сімейних стосунків. В сучасному суспільстві вищенаведена схема хоча і не є обов'язковою, та є найбільш поширеною, що пояснює логіку структурації наших досліджень конфліктогенного впливу індивідуалізму на інститут сім'ї в сучасній Україні.

Сімейна поведінка не обов'язково пов'язана з вихованням дітей, вона є взаємообумовленою сімейними стосунками, що виникають під час побудови спільного життя, переважно – у офіційно зареєстрованому шлюбі.

Задля дослідження впливу культури індивідуалізму на сімейну

поведінку, необхідно насамперед виокремити такі критерії як:

- 1) рівень домашнього насильства;
- 2) рівень розподілу не продуктивної праці;
- 3) чисельність розлучень;
- 4) соціально-економічні показники домогосподарств;
- 5) очікування та реалії щодо народження другої та наступних за нею дітей.

Щодо рівня домашнього насильства, на жаль відсутні змістовні дані, які б уможливили виокремлення його динаміки по рокам. Насамперед, це обумовлено тим, що за радянських часів до нього було відносно поблажливе ставлення, у перші роки Незалежності цим питанням мало опікувались, і цілеспрямована політика щодо протидії домашньому насильству запроваджується в Україні лише впродовж останніх декількох років.

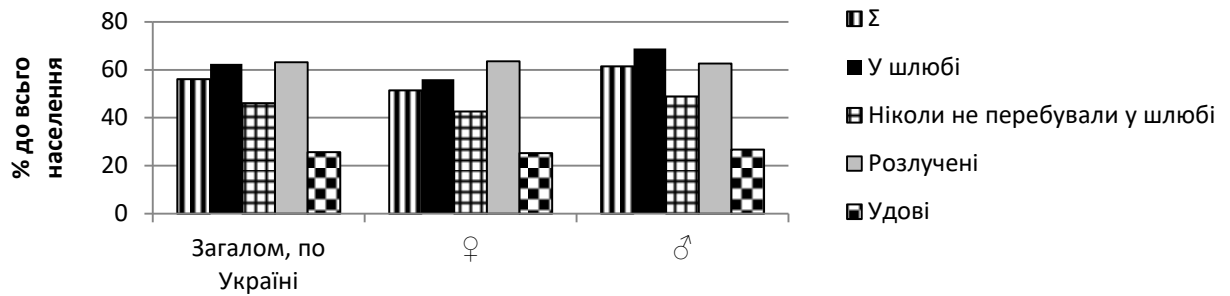
Зокрема, лише з 2018 року до Кримінального кодексу України було вписано Статтю 126 «Домашнє насильство» та Статтю 151 «Примушування до шлюбу», а також ратифіковано Закон «Про запобігання та протидії домашньому насильству». Вищенаведене уможливило появу статистики випадків домашнього насильства, однак вона потребує суттєвого подальшого доопрацювання. Однак, відомо що станом на 2017 рік Національна поліція України зареєструвала понад 111 тисяч звернень із повідомленнями про вчинені злочини та інші події, пов'язані з домашнім насильством, при чому 1391 із них надійшли від дітей. За результатами цих звернень було складено 80,8 тисяч протоколів про адміністративне правопорушення і відкрито близько 900 кримінальних проваджень. У 2018 році, кількість звернень із повідомленнями про домашнє насильство перевищила 115 тис., із них 1418 становили звернення від дітей. У підсумку, на їх основі було складено 99,5 тис. протоколів про адміністративні правопорушення. З початку 2020 року правоохоронці притягнули до адміністративної відповідальності 34 тисячі осіб за вчинення домашнього насильства, було відкрито понад 470 кримінальних проваджень щодо вчинення домашнього насильства та винесли

понад 11 000 термінових заборонних приписів. Отже, на перший погляд, за даними Національної поліції України, рівень домашнього насильства зростає, однак таке твердження не є коректним, насамперед через те, що останніми роками посилюється як обізнаність населення щодо нього, так і схвалені законом способи покарання кривдника, окрім того видозмінюють та гуманізуються як законодавство, так і поліція.

Водночас, вплив культури індивідуалізму на рівень домашнього насильства, який безпосередньо детермінує сімейні відносини нам видається не можливим змістовно проаналізувати, насамперед через те, алгоритм що накопичення статистичних даних ще не відпрацьований на урядовому рівні. Теоретично, вплив культури індивідуалізму мав би послабити рівень домашнього насильства, адже окрім того, що він спрямований на досягнення рівності та задоволення власних потреб, розлучення за його дії, достатньо толерантно сприймаються суспільством.

Іншим важливим показником сімейної поведінки, щодо якого в Україні спостерігається брак даних для виокремлення динаміки є рівень розподілу не продуктивної праці. За останніми дослідженнями, насамперед соціологічних опитувань, здійснених аналітичною групою «Рейтинг» та Фондом народонаселення ООН, в Україні щодо розподілу не продуктивної праці простежується позитивна динаміка. Так, поступово відбувається досягнення гендерної рівності в родині, у тому числі й при розподілі навантаження не продуктивною працею (приготуванням їжі, вихованням дітей, прибиранням оселі, купівлею товарів поточного вжитку). У цьому ми вбачаємо безпосередньо позитивний вплив культури індивідуалізму та глобальних тенденцій інформаційного суспільства на інститут сім'ї.

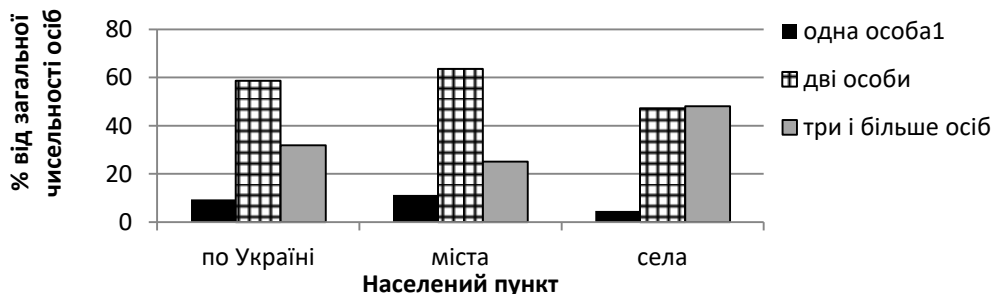
Кількість та супутні розлученням чинники були нами розглянуті підрозділі 2.1 даної роботи, тому зосереджувати на них увагу, на відміну від соціально-економічних показників домогосподарств нам видається не доцільним, однак зауважимо, що станом на 2018 рік, більшість зайнятого населення України була розлученою (рис. 14)

Рисунок 14. Зайнятість дорослого населення, в залежності від сімейного становища, станом на 2018 рік, за даними Державної служби статистики

Вищенаведене дає підставу стверджувати, що більшість зайнятого населення нашої країни має досвід шлюбних та сімейних стосунків, при чому форми цього досвіду є гендерованими. Так, серед чоловіків більшість зайнятих перебувають у шлюбі, тоді як для жінок ситуація прямо протилежна. В свою чергу, це свідчить про наявність традиційних стереотипізованих практик, які не поступаються впливу культури індивідуалізму. Тобто, саме в цьому аспекті безпосереднього впливу культури індивідуалізму не прослідковується, напроतिवाгу чисельності та розподілу не повних сімей.

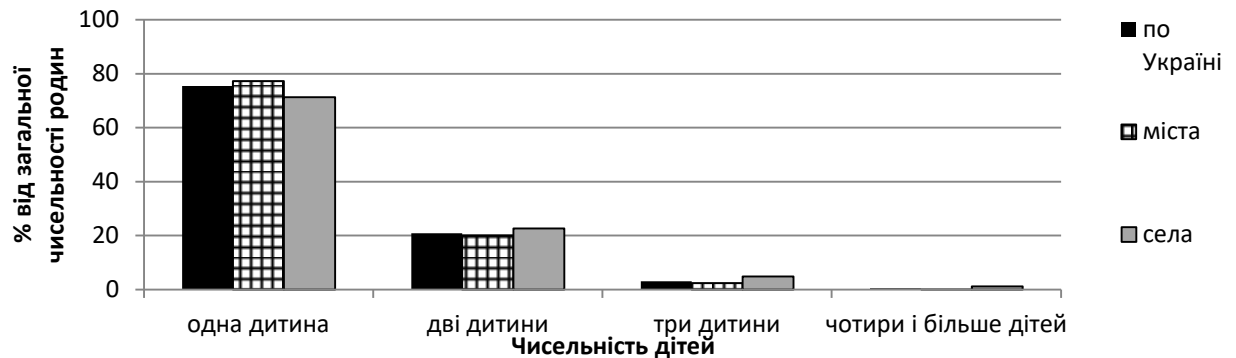
Чисельність та розподілу сімей, як повних (нуклеарних чи кланових), так і не повних, підтверджує вірогідність соціальних стереотипів, в тому числі й щодо істотної соціально-культурної різниці між різними населеними пунктами нашої держави (рис. 15)

Рисунок 15. Чисельність домогосподарств з дітьми за кількістю дорослих, станом на 2018 рік, за даними Державної служби статистики

Отже, в Україні, що суголосно з тенденціями впливу культури

індивідуалізму на склад сім'ї, переважають нуклеарні родини, і лише по селах – кланові. Відмінність населення сільської місцевості у контексті сімейної поведінки простежується й у чисельності дітей у родині. Так, найбільше других та третіх дітей народжують саме в них (рис. 16).

Рисунок 16. Чисельність дітей за місцем народження, станом на 2018 рік, за даними Державної служби статистики

Водночас, найбільше дітей народжують саме в містах, що суголосно з даними соціологічних опитувань GFK, а якими 86% міської молоді планують мати дітей. Втім, винятком з вищенаведеного є місто Київ, у якому 30% молоді передбачає укласти шлюб без дітей. Дані щодо активного віку народження других, третіх, четвертих та п'ятих дітей співставні з такими, наведеними у підрозділах 2.1. та 2.3. даної роботи. Зауважимо, що знову ж таки спостерігається більший вік пікових значень народження дітей у містах, порівняно з селами (табл. 5).

Таблиця 5. Чисельність дітей за порядком народження, станом на 2018 рік, за даними Державної служби статистики

Вік Порядок народження	Населений пункт											
	міста						села					
	Σ	1	2	3	4	5	Σ	1	2	3	4	5
до 20	3 363	3 132	210	8	2	-	4 788	4 297	458	31	1	
20-24	31 785	25 223	5 594	584	78	25	28 710	18 958	8 030	1 362	265	74
25-29	60 043	33 405	22 047	3 002	547	269	30 041	11 090	13 395	3 695	1 039	767
30-34	53 426	16 502	28 071	6 127	1 106	779	17 966	3 244	8 102	3 801	1 310	1 451
35-39	23 193	4 865	11 598	4 499	1 079	791	6 851	789	2 256	1 772	783	1 232
40-44	4 719	1 000	1 833	1 161	360	305	1 409	130	296	343	188	449
45-49	502	218	150	71	34	27	84	6	17	13	13	35
≥50	183	93	48	28	10	4	1	-	-	-	-	1

Σ	177 215	84 439	69 551	15 480	3 216	2 200	89 850	38 514	32 554	11 017	3 599	4 009

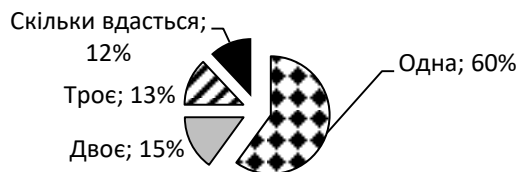
Отже, якщо в селах найбільше народжують верше у 20–24 роки, то у містах у 25–29 років. Те саме справджується й для народження другої, (25–29 років проти 30–34 років), дитини. При чому, якщо у містах піки народження других та третіх дітей припадають на одну й ту саму вікову категорію (30–34 років), то у селах других дітей народжують раніше, а у зазначений віковий період народжують третіх дітей. В цілому, по всій Україні практика народження третіх дітей достатньо мала, а третіх та четвертих майже відсутня, що повністю суголосно з засадничими положеннями культури індивідуалізму в межах постіндустріального ладу. Зокрема, дитина сприймається в емоційному контексті, тобто їй намагаються забезпечити все найкраще, що є не можливим за великої чисельності дітей. В свою чергу, це слугує передумовою появи конфліктів на державному рівні, через переважання смертності над народжуваністю. Вищенаведене підтверджується й даними щодо чисельності дітей за порядком народження, за областями України, станом на 2018 рік, за даними Державної служби статистики (за виключенням АР Крим, Донецької та Луганської областей України, а також міста Севастополь), згідно яких рекордсменами з родин, в яких спостерігається п'ятеро дітей є Рівненська (1233 тис.), Закарпатська (1017 тис.) та Одеська області. Примітно, що за низького рівня релігійності, Одеська та Дніпропетровська області входять до трійки лідерів серед областей України, в яких одночасно спостерігаються найвищі значення народжуваності як першої, так і другої, третьої та четвертої дитини в родині. Іншим учасником цієї трійки є львівська область (табл. 6).

Таблиця 6. Чисельність дітей за порядком народження, за областями України, станом на 2018 рік, за даними Державної служби статистики (за виключенням АР Крим, Донецької та Луганської областей України, а також міста Севастополь)

Населений пункт	Порядок народження					
	Σ	1	2	3	4	5
Україна	335 874	153 391	122 831	35 614	10 509	9 753

Вінницька	12 769	5 895	4 717	1 398	434	325
Волинська	11 270	4 491	3 919	1 622	561	675
Дніпропетровська	25 121	11 468	9 546	2 630	713	595
Житомирська	10 612	4 626	3 892	1 307	422	349
Закарпатська	13 883	5 512	4 898	1 771	685	1 017
Запорізька	12 708	6 185	4 627	1 216	345	335
Івано-Франківська	12 645	5 648	4 793	1 570	379	255
Київська	15 236	6 935	6 035	1 512	427	327
Кіровоградська	7 077	3 041	2 677	805	273	281
Львівська	23 253	10 387	8 971	2 822	680	390
Миколаївська	9 141	4 182	3 430	936	296	276
Одеська	23 144	10 227	8 277	2 687	851	867
Полтавська	10 193	4 973	3 831	934	268	187
Рівненська	13 380	4 867	4 448	2 041	791	1233
Сумська	7 114	3 487	2 676	611	183	142
Тернопільська	8 545	3 764	3 297	976	269	234
Харківська	19 657	10 005	7 154	1 705	451	342
Херсонська	9 095	3 717	3 134	1 004	308	272
Хмельницька	10 698	4 814	4 225	1 064	307	273
Черкаська	8 637	3 994	3 272	876	277	217
Чернівецька	8 710	3 557	3 259	1 148	385	361
Чернігівська	6 854	3 292	2 547	642	206	164
м.Київ	34 586	19 479	11 962	2 454	487	204

Загалом, аналіз вищенаведених даних, співставно з соціально-економічними показниками, наведеними у підрозділі 2.1. підтверджує тези щодо великою міри суб'єктивності та значної ролі комфорту, в тому числі й сімейній поведінці. В свою чергу, це слугує підтвердженням значного та неоднозначного впливу культури індивідуалізму на сімейну поведінку. Зауважимо, що дані соціологічних опитувань підтверджують тенденцію до утворення сімей з однією дитиною (рис. 17).

Рисунок 17. Розподіл відповідей респондентів, стосовно бажаної чисельності дітей, за Ю. В. Афанасьєвої

Отже, більшість населення України зорієнтована мати лише одну дитину в сім'ї. Дана модель народження дітей характеризується здатністю до трансляції (діти переймають життєві стратегії батьків) та у підсумку,

прирікає Україну на демографічну кризу у майбутньому. При чому, за даними соціологічних опитувань компанії GFK простежується гендерний розрив між чоловіками та жінками, щодо впевненості у кількості бажаних дітей. Так, 90% опитаних жінок були абсолютно певні того, скільки дітей вони хочуть, тоді як для чоловіків цей показник становив лише 82%.

Висновки до РОЗДІЛУ II

Конфліктогенний вимір впливу культури індивідуалізму на інститут сім'ї в сучасному українському суспільстві обумовлений не певними деструктивними наслідками, а появою не звичних альтернатив, які висувують на перше місце конфлікт між інтересами соціального індивіда та держави, вимагаючи від уряду якісно нової соціально-демографічної політики. Шлюбна, репродуктивна та сімейна поведінка, під впливом культури індивідуалізму виявляють подібні тенденції та підкреслюють значну міру суб'єктивності щодо стратегій поведінки соціальних індивідів у кожній з них. Останнє підкреслюється й досить поширеною не суголосністю реальних оцінок та суб'єктивних даних опитувань, тим самим примножуючи конфлікти.

ВИСНОВКИ

В даній роботі було здійснено дослідження впливу культури індивідуалізму на інститут сім'ї в сучасному українському суспільстві.

Аналіз конфліктогенного виміру впливу культури індивідуалізму на інститут сім'ї в сучасному українському суспільстві був здійснений на основі співставлення даних соціологічних досліджень, які здійснювались якісними та кількісними методами. На їх основі було з'ясовано, що потрактування сучасного стану інституту сім'ї як кризового є вкрай дискусійним, адже подібний стан притаманний більшості країн Європи та поступово починає набирати ознак норми. Ідентифікація кризи базується не на існуванні беззаперечно деструктивного впливу культури індивідуалізму на інститут сім'ї, а на появі нових, незвичних та альтернативних форм і способів взаємодії акторів в його межах. Загалом же вплив культури індивідуалізму не є ні деструктивним, ні конструктивним, адже він сприяє досягненню рівності у суспільстві. Наприклад, в традиційно патріархальних областях нашої держави, під його впливом відбувається посилення дійсно негативних процесів, однак у більш модерних областях ситуація прямо протилежна. Окрім того, спостерігається існування суттєвої різниці між оціночними судженнями респондентів та їх реальними діями, а також статистичними даними щодо соціально-економічних показників. У комплексі, це визначає значну міру суб'єктивності шлюбної, сімейної та репродуктивної поведінки, що є основними під час дослідження функціонування інституту сім'ї. В свою чергу, дана міра суб'єктивності суттєво ускладнює запровадження ефективної державної політики інституту сім'ї, адже традиційні економічні важелі впливу стають не ефективними. Сучасний стан функціонування інституту сім'ї в Україні створює всі передумови для виникнення соціально-демографічної кризи, однак це не є безпосередньо результатом впливу культури індивідуалізму, а є наслідком здатності останньої загострювати вже існуючі в суспільстві проблеми та забезпечувати множинність ризиків

вибору внаслідок появи альтернативних стратегій самореалізації та суспільної інтеракції в цілому. Отже, наріжною проблемою є питання адаптації суспільства загалом, та інституту сім'ї зокрема, до нових умов, яке суперечить за своєю суттю намагання призупинити еволюційний поступ шляхом повернення до настанов традиційно-патріархального ладу. Окрім того, конфліктогенний вимір впливу культури індивідуалізму на інститут сім'ї в сучасній Україні посилюють наявні у суспільстві гендерні стереотипи, які перешкоджають адекватному сприйняттю нових моделей поведінки, сприяючи потрактуванню сучасного стану сім'ї як суто кризового. Водночас, виникає новий рівень конфліктів, внаслідок суттєвих розбіжностей між потребами окремих соціальних індивідів, тобто індивідуальних, та потребами держави в цілому, як колективних. Наприклад, для природнього відтворення населення кожна жінка має народжувати щонайменше трьох дітей, у ранньому віці укладати офіційний шлюб та ін. Водночас, жінкам це абсолютно не потрібно, а нібито «згубна» дія культури індивідуалізму полягає в тому, що завдяки досягненням науково-технічного прогресу жінки здатні бути незалежними від традиційних приписів та очікувань, хоча це й ризиковано. Однак, будь-яка свобода пов'язана з ризиком відповідальності і це є нормальним. Свобода власного вибору тієї чи іншої моделі шлюбної, репродуктивної та сімейної поведінки підтверджується даними аналізу співставлення вищенаведених видів поведінки та соціально-економічних показників розвитку областей України впродовж останніх 30 років.

У підсумку, дана робота є внеском у наукові розвідки щодо функціонування інституту сім'ї в сучасній Україні, наслідків впливу на нього культури індивідуалізму та проблематики ідентифікації кризового стану цього соціального інституту. Необхідно зауважити, що подальші наукові розвідки потребують наголосу на даних щодо розподілу не продуктивної праці та домашнього насильства, яких на жаль зараз є обмаль. Також, необхідно зосередити увагу на соціально-психологічній рецепції окремими верствами населення положень культури індивідуалізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Аналітична група «Рейтинг». Взято з <http://ratinggroup.ua/>

Алексеевко, Т. Ф. (2016). *Тенденції трансформації виховної функції сім'ї та основні пріоритети сучасної державної політики у захисті прав дитини в Україні.* (№20, с. 25-35). Київ : Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді.

Афанасьєва, Ю. В. (2016). *Державна підтримка сім'ї як чинник стимулювання народжуваності в Україні.* Харків : Харківський регіональний інститут державного управління.

Багомедов, М. А., Хаджалова, Х. М. (2011). *Влияние трансформаций в институте семьи на демографическую ситуацию.* (№1, с. 2-12). Махачкала : Региональные проблемы преобразования экономики.

Бауман, З. (2013). *Плинні часи. Життя в добу непевності.* Київ : Критика.

Бек, У. (2001). *Что такое глобализация?* Москва: Прогресс-Традиция.

Белл, Д. (1999). *Грядущее постиндустриальное общество.* Москва : Академия.

Білецька, Г. А., Ковальова, Я. О. (2018). *Аборт як комплексна проблема сьогодення в Україні.* (№2, с. 5-12). Харків :Юрист України.

Букин, В. П., Мананникова, Ю. В., Морозова, О. П. (2010). *Трансформация института семьи в представлениях молодежи провинции.* (№3, с. 246-253). Саранск : Регионология.

Бухалова, Н. А. (2016). *Синергетический подход к исследованию трансформации семьи.* (№3, с. 336-339). Самара : Азимут научных исследований: педагогика и психология.

Валлерстайн, И. (2006). *Миросистемный анализ: Введение.* Москва : Территория будущего.

Ващенко, И. С., Рыкалина, Е. Б., Фахрудинова, Э. Р. (2012). *Индивидуализм в современном обществе.* (№2, с. 856-858). Саратов : Bulletin of Medical Internet Conferences.

Галкина, Д. В. (2015). *Трансформация современной российской семьи, ее структурные и функциональные проявления.* (№7, с. 109-113). Краснодар : Историческая и социально-образовательная мысль.

Гидденс, Э. (2004). *Трансформация интимности: сексуальность, любовь и эротизм в современных обществах*. Санкт-Петербург : Питер.

Гітун, Н. І. (2007). *Соціалізація особистості в умовах трансформації сім'ї*. (№3, с. 121-126). Київ :Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами.

Городкова, Ю. Ю., Пискорская, С. Ю. (2012). *От медиаинноваций к социальной модернизации*. (№8, с. 302-303). Красноярск : Актуальные проблемы авиации и космонавтики.

Григорьева, Н. С., Дюпра-Куштанина, В. А, Чубарова, Т. В. (2012). *Брачность и родительство в контексте эволюции современной семьи: обзор международных исследований*. (№3, с. 2-23). Москва : Государственное управление.

Давитян, М. Г. (2017). *Трансформация родительских стратегий современной молодежи*. (№4, с. 252-254). Казань : Вестник экономики, права и социологии.

Докука, С. В. (2013). *Социальный индивидуализм в информационном обществе*. (№ 2, с. 250-258). Москва : Вестник Российского государственного гуманитарного университета.

Державна служба статистики України. Взято з: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Долгицкий, О. Д. (2018). *Анализ межведомственного взаимодействия с управлением опеки и попечительства на фоне процесса трансформации института семьи и брака в условиях аномии*. (№2, с. 36-41). Ханты-Мансийск : Здоровоохранение Югры: опыт и инновации.

Дюжиков, С. А., Борцов, Ю. С. (2018). *Жизненный цикл семьи: основные подходы к классификации и проблемы содержательного наполнения*. (№ 3, С. 101-110). Ростов-на-Дону : Гуманитарий юга России.

За домашнє насильство – за грати: Як в Україні та світі боряться зі знуцанням у родині. Взято з https://zik.ua/news/2019/11/22/za_domashnie_nasylstvo__za_hraty_yak_v_ukraini_ta_sviti_boriatsia_zi_znushchanniam_u_rodyni_946146

Задворнова, Ю. С. (2011). *Трансформация института семьи в современном российском обществе: гендерный аспект*. (№4, с. 178-182). Иваново : Женщина в российском обществе.

Зернова, Л. П. (2015). *Актуализация семейных ценностей как фактор укрепления российской государственности*. (№10, с. 207-211). Санкт-Петербург : Россия: тенденции и перспективы развития.

Каткова, Т. Г., Верьовкіна, Д. І. (2018) *До питання про правове регулювання штучного переривання вагітності*. (№ 1, с. 109-114). Харків : Гуманітарний часопис.

Козел, В. В. (2003). *Однодітна сім'я як середовище соціального виховання*. (№13, с. 227-229). Житомир : Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка.

Корень, Н. О. (2018). *Физическая культура и индивидуализм в эпоху постмодерна*. (№10, с. 73-76). Москва : Символ науки.

Костина, С. Н., Зайцева, Е. В., Банных, Г. А. (2019). *Дети как ценность: современные подходы в фамилистике*. (№ 3, с. 117-122). Казань : Вестник экономики, права и социологии.

Кучмаева, О. В., Кучмаев, М. Г., Петрякова, О. Л. (2009). *Трансформации института семьи и семейные ценности*. (№3, с. 20-29). Москва : Вестник славянских культур.

Лібанова, Е. М. (2015). *Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект*. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України.

Лісогор, Л. С., Саріогло, В. Г. (2009). *Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку*. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України.

Ліпіч, Л. (2018). *Сім'я та сімейні цінності в умовах трансформації традиційних соціальних інститутів*. (№ 21, с. 14-27). Київ : Релігійна свобода.

Лотова, И. П. (2016). *Развитие института родительства в России: социологический анализ*. (№22, с. 185-188). Москва : Евразийский Союз Ученых.

Луман, Н. (1994). *Понятие риска*. (№ 5, с. 135-160). Москва : THESIS.

Лубский, А. В., Лубский, Р. А., Войтенко, В. П. (2017). *Индивидуализм и модальные модели социального поведения в российском обществе*. (№3, с.

225-239). Ростов-на-Дону : Гуманитарий юга России.

Мазаева, Н. И. (2019). *Семейные отношения в контексте социальных трансформаций*. (№2, с. 2-5). Краснодар : Общество: философия, история, культура.

Макух, О. І. (2020). *Трансформація цінностей сучасної сім'ї*. (№10, с. 112–116). Острог : Наукові записки Національного університету «Острозька академія».

Мамедов, А. К., Якушина, О. И. (2015). *Поиск идентичности в современных реалиях: дискретность, посттрадиционализм и индивидуализм*. (№4, с. 20-30). Москва : Вестник РУДН.

Мацко-Демиденко, І. В. (2018). *Зразки мобільної та імобільної поведінки жителів малих міст*. Київ : Інститут соціології НАН України.

Мертон, Р. (1966). *Социальная структура и аномия*. Москва : Прогресс.

Медіна, Т., Кушнір, О. (2015). *Основні тенденції розвитку сучасної сім'ї в Україні*. (№2, с. 185-191). Чернівці : Релігія та Соціум.

Медіна, Т. (2013). *Трансформація інституту сім'ї в умовах глобалізації*. (№3, с. 189-194). Чернівці : Релігія та Соціум.

Муртазина, Л. Р. (2012). *Брак, семья, дети в структуре ценностных ориентаций населения*. (№ 1, с. 342-347). Казань : Вестник экономики, права и социологии.

Ничипоренко, С. В. (2005). *Демографічний аспект сімейної політики в Україні*. (№ 2, с. 30-37) .Київ : Демографія та соціальна економіка.

Оврашко, О. С., Римар, С. П. (2011). *Проблеми розвитку молодшої сім'ї в Україні*. (№11, с. 229-232). Кропивницький :Наукові записки КНТУ.

Олейник, Ю. Н. (2006). *Индивидуализм*. (№1, с. 184-186). Москва : Знание. Понимание. Умение.

Палкін, В. А. (2016). *Криза української родини – кроки до зникнення сім'ї чи її модернізації?* (№ 1, - с. 4-11). Біла Церква : Народна освіта.

Поспелова, Т. Г. (2015). *Тенденции развития гендерной и семейной культуры*. (№206, с. 143-154). Санкт-Петербург : Труды Санкт-Петербургского государственного института культуры и искусств

Пискорская, С. Ю., Летунова, О. В. (2006). *Стандарты социальности индивидуалистического типа общества*. (№3, с. 131-135). Красноярск : Сибирский журнал науки и технологий.

Пьянов, А. И. (2008). *Институциональные аспекты исследования семьи*. (№2, с. 178-189). Петрозаводск : Актуальные вопросы современной науки.

Пьянов, А. И. (2011). *Семья как объект и предмет социологического анализа*. (№132, с. 159-169). Санкт-Петербург : Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена.

Самыгин, С. И., Верещагина, А. В., Загирова, Э. М. (2016). *Традиционная семья: специфика социологического дискурса и методологические приоритеты*. (№12, с. 81-85). Краснодар : Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки.

Сангаджиева, Л. С. (2008). *Особенности трансформации института семьи в изменяющемся мире*. (№1, с. 54-59). Элиста : Вестник Института комплексных исследований аридных территорий.

Синельников, А. Б. (2018). *Семья и брак: кризис или модернизация?* (№24, с. 95-113). Москва : Социологический журнал.

Ситникова, Н. А., Гузенина, С. В. (2010). *Бездетная семья в фокусе институциональной парадигмы*. (№6, с. 186-190). Новосибирск : Интеллектуальный потенциал XXI века: ступени познания.

Слюсар, Л. І. (2007). *Сім'я в сучасній Україні: інституційна криза чи постіндустріальна трансформація?* (№1, с. 28-38). Київ : Демографія та соціальна економіка.

Сумна статистика: з початку року поліцейські притягнули до відповідальності 34 тис осіб за домашнє насильство. Взято з: <https://varta1.com.ua/sumna-statystyka-z-pochatku-roku-politsejski-prytyagnuly-do-vidpovidalnosti-34-tys-osib-za-domashnye-nasylstvo/>

Таланов, С. Л. (2011). *Функции современной семьи: опыт социологического анализа*. (№4, с. 151-154). Ярославль : Ярославский педагогический вестник.

Тоффлер, Э. (2004). *Третья волна*. Москва : АСТ.

Шабунова, А. А., Калачикова, О. Н. (2015). *Проблемы трансформации демографических институтов: семья и брак*. (с. 151-164). Минск :

Социологический альманах.

Шрайбер, А. Н. (2011). *Реабилитация институционального статуса родительства*. (№4, с. 205-207). Горно-Алтайск : Мир науки, культуры, образования.

Шумпетер, Й. А. (1995). *Капитализм, социализм и демократия*. Москва : Экономика.

Шульмин, А. В., Добрецова, Е. А., Бургарт, Ю. В. (2014). *Медико-социальные особенности молодой семьи в современных условиях*. (№5, 28-35). Красноярск : Сибирское медицинское обозрение.

Шумейко, О. В. (2011). *Основні підходи до дослідження сім'ї в системі соціально-гуманітарного знання*. (№1, с. 135-144). Київ : Філософські та методологічні проблеми права.

Щербакова, Л. И., Верещагина, А. В., Самыгин, С. И. (2016). *Молодая семья в условиях трансформации институтов семьи и брака*. (№8, с. 1-9). Краснодар : Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки.

Яйтакова, А. В. (2013). *Актуальные проблемы института семьи в условиях постиндустриального общества*. (№43, с. 475-476). Горно-Алтайск : Мир науки, культуры, образования.

GfK. Взято з: <https://www.askgfk.com.ua/index.php?id=184&L=ua>

UNFPA. Взято з: <https://ukraine.unfpa.org/uk/publications>

Ukraininan Sociology Service. Взято з <https://dif.org.ua/category/opinion-polls>

ДОДАТКИ

**Додаток 1. Чисельність позашлюбних дітей, в залежності від віку матері
та типу населеного пункту, станом на 2018 рік,
за даними Державної служби статистики (за виключенням АР Крим,
Донецької та Луганської областей України, а також міста Севастополь)**

Вік Порядок народження	Населений пункт											
	міста						села					
	Σ	1	2	3	4	5	Σ	1	2	3	4	5
до 20	3 817	3 107	510	130	16	12	4 268	3 513	630	88	24	7
20-24	7 922	5 084	1 744	549	164	99	6 753	3 525	2 072	726	264	146
25-29	10 800	5 034	3 504	1 128	425	362	6 268	1 839	2 153	1 233	542	474
30-34	11 174	4 150	4 199	1 512	528	483	5 003	949	1 599	1 178	569	692
35-39	6 615	1 960	2 557	1 195	409	336	2 763	371	710	684	435	555
40-44	1 885	501	699	368	145	130	688	76	141	181	106	184
45-49	117	44	34	16	9	10	43	5	5	14	4	15
50 і старше	16	6	7	2	1	-	3	-	1	-	-	2
Σ	42 887	20 098	13 388	4 992	1 739	1 461	25 922	10 340	7 338	4 125	1 955	2 083

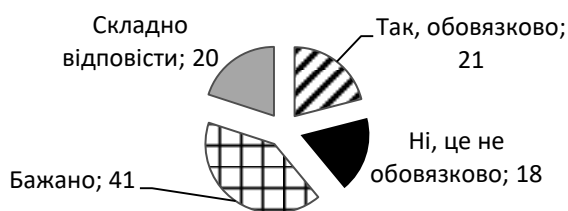
Додаток 2. Середній вік чоловіків і жінок, які вперше зареєстрували шлюб, за типом місцевості, впродовж 2013-2018 років, за даними Державної служби статистики (за виключенням АР Крим, Донецької та Луганської областей України, а також міста Севастополь)

Рік	Населений пункт					
	Σ		місто		село	
	♂	♀	♂	♀	♂	♀
1991	24,0	21,5	24,0	21,7	24,2	21,1
1992	24,0	21,5	23,9	21,8	24,1	21,1
1993	24,0	21,5	24,0	21,7	24,0	21,0
1994	24,1	21,6	24,1	21,8	24,2	21,1
1995	24,2	21,6	24,1	21,8	24,2	21,1
1996	24,5	21,8	24,4	22,0	24,6	21,4
1997	24,7	22,0	24,7	22,2	24,7	21,5
1998	24,9	22,2	24,9	22,5	24,8	21,7
1999	25,0	22,3	25,0	22,6	24,9	21,7
2000	25,3	22,5	25,3	22,8	25,2	22,0
2001	25,5	22,7	25,5	23,0	25,3	22,0
2002	25,6	22,7	25,7	23,0	25,3	22,0
2003	25,6	22,8	25,7	23,2	25,2	22,0
2004	25,8	23,1	26,0	23,4	25,5	22,2
2005	25,9	23,2	26,1	23,5	25,5	22,3
2006	25,9	23,3	26,1	23,6	25,4	22,3
2007	26,0	23,4	26,2	23,8	25,4	22,4
2008	26,3	23,7	26,5	24,0	25,7	22,6
2009	26,5	24,0	26,8	24,4	25,8	22,7
2010	26,7	24,1	27,0	24,6	25,9	22,8
2011	26,8	24,3	27,1	24,8	26,0	22,9
2012	27,0	24,5	27,3	25,0	26,1	23,2
2013	27,3	24,8	27,6	25,3	26,3	23,3
2014	27,4	24,9	27,8	25,4	26,4	23,4
2015	27,6	25,0	27,9	25,6	26,7	23,6
2016	27,9	25,3	28,3	25,9	26,9	23,6
2017	28,2	25,5	28,5	26,0	27,1	23,9

Додаток 3. Чисельність шлюбів за віком подружжя та типом місцевості у 2018 році, у % до загальної кількості зареєстрованих шлюбів за даними Державної служби статистики (за виключенням АР Крим, Донецької та Луганської областей України, а також міста Севастополь)

Вікова когорта Стать	Населений пункт					
	Σ		місто		село	
	♂	♀	♂	♀	♂	♀
до 18	0,0	0,4	0,0	0,3	0,1	1,0
18-19	1,3	7,3	1,1	5,3	2,2	14,0
20-24	21,5	31,8	19,1	29,8	29,7	39,1
25-29	30,5	24,6	30,3	26,2	31,4	19,1
30-34	18,5	14,3	19,6	15,6	14,7	9,7
35-39	9,8	8,0	10,5	8,6	7,2	5,8
40-44	6,2	5,0	6,6	5,3	4,6	3,8
45-49	4,2	3,3	4,5	3,5	3,3	2,7
50-54	2,9	2,1	3,0	2,2	2,4	1,9
55-59	2,2	1,5	2,3	1,5	1,8	1,3
60 і старше	2,9	1,7	3,0	1,7	2,6	1,6

Додаток 4. Розподіл відповідей респондентів на запитання, чи обов'язково народжувати дітей лише у офіційному шлюбі, за даними Ю. В. Афанасьєвої

**Додаток 5. Частка позашлюбних дітей (від кількості живонароджених)
у регіонах України, впродовж 2013-2017 років,
за даними Державної служби статистики (за виключенням АР Крим,
Донецької та Луганської областей України, а також міста Севастополь)**

Населений пункт	Рік						R
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	
Вінницька	16,4	19,7	19,8	19,4	18,6	19,8	3,4
Волинська	7,5	9,3	10,6	11,1	10,0	10,7	3,2
Дніпропетровська	22,7	27,1	27,6	26,6	26,2	27,0	4,3
Житомирська	15,7	22,5	23,7	22,6	22,1	21,9	4,3
Закарпатська	13,5	14,3	19,7	22,4	21,1	22,3	8,8
Запорізька	22,4	29,4	29,3	28,4	27,7	28,1	5,7
Івано-Франківська	9,8	11,1	11,4	12,1	11,4	11,8	2
Київська	16,4	21,1	19,6	19,7	19,3	20,4	4
Кіровоградська	23,6	31,4	33,4	30,9	30,9	30,0	6,4
Львівська	6,9	8,6	7,6	7,7	7,5	7,8	0,9
Миколаївська	23,8	29,9	30,7	29,3	28,7	29,2	5,4
Одеська	21,5	25,9	26,5	25,7	24,8	24,5	3
Полтавська	17,4	23,5	25,9	24,2	23,5	23,8	6,4
Рівненська	7,1	9,1	9,3	9,4	9,3	9,8	2,7
Сумська	16,7	23,8	25,8	24,3	23,3	25,1	8,4
Тернопільська	5,6	7,0	7,2	8,5	8,4	8,2	2,6
Харківська	22,5	26,9	26,1	24,7	23,4	24,1	1,6
Херсонська	24,9	31,1	31,7	29,6	29,7	30,4	5,5
Хмельницька	13,4	16,1	17,4	17,1	17,4	17,9	4,5
Черкаська	18,0	25,6	26,3	24,6	24,8	25,3	7,3
Чернівецька	13,1	13,7	13,2	13,2	13,5	13,8	0,7
Чернігівська	15,6	23,0	24,6	22,6	22,3	22,8	7,2
м. Київ	18,0	18,3	16,3	15,4	14,3	14,6	-3,4

Додаток 6. Загальні коефіцієнти шлюбності
(на 1000 осіб наявного населення) регіонів України,
впродовж 2013-2018 років, за даними Державної служби статистики
(за виключенням АР Крим, Донецької та Луганської областей України, а
також міста Севастополь)

Населений пункт	Рік						R
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Вінницька	6,5	6,9	7,7	5,4	6,0	5,7	-0,8
Волинська	6,5	6,8	7,4	5,7	5,9	5,9	-0,6
Дніпропетровська	6,8	7,6	7,8	5,6	6,5	5,9	-0,9
Житомирська	6,5	7,3	7,8	5,6	5,9	5,4	-1,1
Закарпатська	6,3	6,7	7,1	5,9	5,9	5,9	-0,4
Запорізька	6,5	7,2	7,4	5,6	6,2	5,6	-0,9
Івано-Франківська	6,4	6,7	6,9	5,8	5,8	5,6	-0,8
Київська	7,5	8,3	9,2	6,6	7,2	6,4	-1,1
Кіровоградська	6,1	6,8	7,4	4,9	5,6	4,7	-1,4
Львівська	6,5	6,9	7,1	6,1	6,3	5,9	-0,6
Миколаївська	6,7	7,5	7,6	5,8	6,3	5,6	-1,1
Одеська	6,7	7,4	8,0	6,4	7,2	6,8	0,1
Полтавська	6,5	7,2	7,8	5,4	6,2	5,5	-1
Рівненська	6,7	7,0	7,2	5,8	5,8	5,4	-1,3
Сумська	5,7	6,3	6,6	4,9	5,4	4,7	-1
Тернопільська	6,4	6,7	6,5	5,6	5,7	5,3	-1,1
Харківська	6,7	7,3	7,9	6,0	6,6	6,0	-0,7
Херсонська	6,4	7,0	7,5	5,6	6,3	5,6	-0,8
Хмельницька	6,6	7,0	7,4	5,6	6,0	5,6	-1
Черкаська	6,2	6,9	7,2	5,1	5,7	5,1	-1,1
Чернівецька	7,0	7,1	7,3	6,1	6,4	5,8	-1,2
Чернігівська	5,9	6,4	6,9	4,9	5,5	5,0	-0,9
<i>м. Київ</i>	8,6	9,5	10,5	8,3	9,4	9,0	0,4

**Додаток 7. Загальні коефіцієнти розлучуваності (на 1000 осіб наявного населення) регіонів України, впродовж 2013-2018 років
(за виключенням АР Крим, Донецької та Луганської областей України, а також міста Севастополь)**

Населений пункт	Рік						R
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Вінницька	3,8	3,4	3,4	3,4	3,4	4,0	0,2
Волинська	2,9	2,6	2,6	2,6	2,6	3,2	0,3
Дніпропетровська	4,2	3,9	3,8	3,9	3,9	4,7	0,5
Житомирська	3,4	3,3	3,2	3,1	3,1	3,9	0,5
Закарпатська	2,3	2,1	2,3	2,3	2,2	2,3	0
Запорізька	4,0	3,7	3,7	3,7	3,7	4,4	0,4
Івано-Франківська	3,0	2,9	3,0	3,0	2,8	3,4	0,4
Київська	4,2	3,9	3,9	4,0	3,9	4,5	0,3
Кіровоградська	4,0	3,3	3,6	3,4	3,6	4,2	0,2
Львівська	2,7	2,5	2,5	2,4	2,5	2,9	0,2
Миколаївська	3,9	3,8	3,8	3,8	3,7	4,0	0,1
Одеська	3,7	3,3	3,5	3,4	3,4	3,6	-0,1
Полтавська	3,8	3,5	3,6	3,3	3,6	4,8	1
Рівненська	2,7	2,5	2,4	2,4	2,4	3,0	0,3
Сумська	3,5	3,1	3,2	3,1	3,0	4,4	0,9
Тернопільська	3,0	2,7	2,8	2,9	2,7	3,4	0,4
Харківська	3,9	3,3	3,3	3,5	3,5	4,4	0,5
Херсонська	3,8	3,5	3,4	3,3	3,2	3,6	-0,2
Хмельницька	3,8	3,5	3,4	3,5	3,5	4,3	0,5
Черкаська	3,5	3,4	3,4	3,4	3,4	4,5	1
Чернівецька	3,7	3,3	3,5	3,4	3,2	3,3	-0,4
Чернігівська	3,4	3,0	3,1	3,2	3,1	4,7	1,3
<i>м. Київ</i>	3,7	3,4	3,4	3,5	3,3	3,8	0,1